

νά εἰποῦμε καὶ τὸ κακὸ. Ὁ παντοπαϊνέτης μυρίζει κολακείαν, ὅποιος λέγει μόνον τὸ κακὸ εἶναι ἐχθρὸς· ἤθελα λοιπὸν νὰ κατηγορήσω ἀγωνιστὰς καὶ ἀγῶνα. Ὅχι· βέβαια ἐγώ, ἀλλὰ ἐπικαλούμενος αὐστηρὸ πνεῦμα κριτικῆς, νὰ καταστρώσω τὸ κατηγορητήριον ἔγγραφο. Καὶ ἐν πρώτοις θὰ ἔλεγα, ποία καὶ πόσον ἀδικαιολόγητη ἡ τόλμη ὀλίγων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔθνος ἔσπλο, κρατούμενον ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ λέοντος, τὸ ἔσυραν, ἀμέριμνοι τῆς αὐρινῆς, εἰς τοὺς αἱματηροὺς κινδύνους. Ἔστω, ἐκάματε τὸ φιλότιμον κίνημα, ἀλλὰ ποῦ τὸ καθήκον σας, ὦ Στρατηγὲ Κολοκοτρώνη, καὶ σεῖς οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες τοῦ ἀγῶνος θαλασσινοὶ καὶ στεριανοί, χειροκνημένοι τὰς πρωτοκαθεδρίας τοῦ ἔθνους; Νὰ ζυγιάζετε εἰς τὴν τρίχα τὰ ἔργα σας μὲ τὴν δικαιοσύνην, μὲ τὴν ἀφιλοκέρδειαν, μὲ τὴν ὁμόνοιαν. Ἐπειδὴ, ὅταν συντροφιά ἀνθρώπων ἐπιχειρῆται παρόμοια φοβερά τολμήματα θανάτου ἢ ζωῆς μιᾶς φυλῆς, πρέπει αὐτοὶ οἱ ἐντολαῖς καὶ ἐντολοδόχοι τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἢ νὰ νικήσουν διὰ νὰ ἀθωωθοῦν καὶ δοξασθοῦν ἐνώπιον γῆς καὶ Θεοῦ, ἢ, ἂν χαθοῦν, μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θυσίας, νὰ ἐξαλείψουν, ὅσον τὸ δυνατόν, τὸ ὄνειδος τῆς ἀπερισκεψίας καὶ τὴν ζημίαν τῶν ἔργων.

Ἄλλ' ὁ ὀφθαλμὸς τῆς Ἱστορίας τί βλέπει; Ὁ κάμπος τοῦ πολέμου ἀπ' ἀρχῆς ἦτον πλατὺς· παρὰ πτόταμα Δουνάβεως, Ἰόνιον πέλαγος, Κασσάνδρα. Ὀλυμπος, Κρήνη, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ πεδῖον τῆς μάχης στενεύει καὶ περιζώνεται ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς Χίου, Δραγατσανιοῦ, Ψαρρῶν, Αἰβαλῆ, καὶ εἰς τὸ περιορισμένον στένωμα εἶναι πιασμένοι ἀπὸ τὰ μαλλιά, ἔχι ἐχθροὶ μὲ ἐχθρούς, ἀλλὰ φίλοι μὲ φίλους, ἀδελφοὶ μὲ ἀδελφούς. Ὁ Κολοκοτρώνης κυνηγᾷ τὴν Διοίκησιν, ἡ Διοίκησις τὸν Κολοκοτρώνην· μάχονται γιὰ τὸ καὶ στερῖα. Ὁ Γκούρας ἀλωνίζει τὴν Πελοπόννησον, καὶ μία καλὴ αὐγὴ ὁ Ζαῖμης, ὁ Λόντος, ὁ Νικηταρᾶς, ξημερώνονται εἰς τὴν Αἰτωλίαν, κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς ἔλλους· καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, οἱ Δεληγιανναῖοι, ὁ Γρίβας, ὁ Γρίτζαλης, καλογερεῖν εἰς τὸ Μοναστήρι τῆς Ὑδρας. Στρατάρχης τῆς ξηρᾶς ψηφίζεται ἓνας θαλασσινός. Τότε εἶναι ποῦ εἰς τὴν φυλακὴν του εἶπε ὁ Κολοκοτρώνης: «Τώρα δὲν λείπει παρὰ ἀντὶ τοῦ Μιαούλη, νὰ στείλουν Ναύαρχο τὸν κύρ Πανοῦτζο Νοταρᾶ».

Ἀρμενίζει εἰς τὰ ἑλληνικὰ πέλαγα ὁ στόλος τοῦ Ἰμπραήμη, ἀράζει, χύνει ἀσκήρια πολεμικά, σκοτώνεται ὁ περιβόητος Τσαμαδός, φονεύεται ὁ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐπίσημος τοῦ γένους Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Ἰμπραήμης καταλογγεύει τὴν Πελοπόννησον, σμίγει τὰ στρατεύματά του μὲ τὸν Κιουταχλή, παίρνουν τὸ Μισολόγγι, φονεύεται τὴν νύκτα τῆς ἀλώσεως ὁ διαλεκτὸς ἀθέρας τῆς Ρούμελης, ἀνδρειωμένοι ποῦ ἡ φύσις δὲν θὰ ἰδεῖ τοὺς ὁμοίους τους! Ψιλὴ βροχὴ ἐρράντιζε τὴν γῆν εἰς τὸ ἔβγαλτους, καὶ πολλοὶ ἐφώναζαν: «Μᾶς κλαίει ὁ Μεγαλοδύναμος ἀπόψε». Ἀπὸ ὀστέρεσιν τροφῶν ἔκαμαν τὸ ἀπελπισμένον κίνημα. Ἄλλοι λέγουν ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν τοὺς ἔστειλε ἐν καιρῷ τὰ ἀναγκαῖα, ἄλλοι ὅτι τὰ ἔστειλε, πλὴν τὰ ἀνεμοσκορποῦσαν. Συντάγματα, ὄργανισμοί, Θεσμοθεσίαι ψηφίζονται· ἀνθίζουσιν τὴν αὐγὴν, τὸ μεσημέρι μακραίνονται· ἀλλαξοκαθεδρίες πλησμονὴ σὰν τὸ κύμα τοῦ γιγαλτοῦ. Ἀπὸ ἐκατομμύρια χρέος καταπλακώνονται ἡ ἐθνικὴ γῆ, υποθηκεύεται, κλάϊμα βαρὺ εἰς τοὺς ἀπογόνους.

Ἦλθε μιά ὥρα ἀφῖα ἀφῖα διὰ τὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἔτρεμε εἰς ψιλὴν ψιλὴν κλωστήν ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία, ὀλίγο ἀκόμη καὶ ἐκόβετο τὸ ράμμα, ὅταν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἄρχισε τὸ προσκόνημα· ὅλοι γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ἀδυναμία μας εἶχε εὑρεῖ συμμάχους καὶ προστάτας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῆς Ρουσίας, Ἀγγλίας, καὶ Γαλλίας, ἀλλὰ ποῖαν βοήθειαν θὰ μᾶς βοηθοῦσαν, ἂν, εἰς τὴν αἵτησιν τῆς αὐτονομίας μας, ὁ Σουλτᾶνος τοὺς παρουσίαζε τὰ προσκυνοχάρτια τῆς Πελοποννήσου, ὡς εἶχε τὰ Ρουμελιώτικα;

Δὲν θὰ ἔστανε ἕως ἐδῶ ὁ λόγος μου, ἀλλὰ θὰ πῆγαίνα ἀκόμη μακρότερα, κοιτολογίς θὰ σᾶς ἔστανε οἰκοδόμημα στοιχειωμένον ἀπὸ δύο δολοφονημένους Ἕλληνας, κακομαγαπημένους, τὸν Κρεββατᾶ καὶ τὸν Κυβερνήτη. Ἡμεῖς εὐτυχισμένοι ποῦ ἡ Θεὰ Χάρις βέβαια ἐμεσολάβησε, καὶ δὲν κομματιάσθη ἀπὸ τὴν γυλιότην καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ ἐξαδέλφου του· τόσον καὶ εἰς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἔφριζε τὸ κακὸ τῶν δυστυχιῶν μας! Ἄν καὶ τοῦτο ἔθελε συμβεῖ, τὸ πικρὸ μας οἰκοδόμημα θὰ ἦτον ἀκόμη λαμπρότερα στολισμένο. Τί μὲ ἐμπόδισε νὰ στήσω τὸ οἰκοδόμημα; Ὅσα σᾶς λέγω ἦτον εἰς τὸν νοῦν μου, τίποτε εἰς τὸ χαρτί· τί μὲ ἐμπόδισε; Ἡ εὐμορφὴ νέων θηβῶν, καὶ ὁ τυφλὸς ὁ γέροντας ἔστανεν ἐμπρὸς μου καὶ δὲν μὲ ἄφηνεν νὰ κλώσω ἐπιτήδεια τοὺς στοχασμούς μου. Τὸ χέρι μου, ὡς κρατημένο, δὲν ἤμποροῦσε νὰ σφίξει τὸ κονδύλι.

Τί δηλοῖ τοῦτο ; Πῶς νὰ τὸ ἐξηγήσω ; Μοῦ ἦλθε ἕνας στοχασμός, ἐπέταξα δύο λέξεις εἰς τὴν μέσσην, εἶπα γέροι καὶ νέοι, οἱ γέροι τοῦ ἀγῶνος, οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος. Ἄς ὑποθέσωμεν, εἶπα, ὅτι ὁ περίφημος Οἰδίπους, Βασιλέας ἐξόριστος, εὐεργέτης τῆς πατρίδος, πνευματώδης, θυμώδης, ψυχὴ γυναικεία, εἶναι οἱ γέροντες τοῦ ἀγῶνος, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Κουντουριώτης. Καὶ ἡ Ἀντιγόνη εἶναι οἱ νέοι, ὁ κ. Ζάνος, ὁ κ. Θρασύβουλος Ζαΐμης, κλπ. Νὰ ἰδοῦμε τί βγαίνει ἀπὸ τὸν διάλογον.

Ἐρωτοῦν λοιπὸν οἱ πᾶσι τοῖς ἡμερῶν τοὺς νεωτέρους, ὡς ὁ Οἰδίπους τὴν θυγατέρα του, εἰς ποίους τόπους ἐφθάσαμεν, εἰς ποίαν πόλιν ἀνθρώπων ; Ἡ ἐρώτησις εἶναι εὐλογη, ἰσχυραμεῖ : οἱ κόποι τοῦ ἀγῶνος ποῦ μᾶς ἔφεραν, ποίαν πόλιν ἀνθρώπων οἰκοδομήσαμε, ποῖο πολίτευμα ἐμορφώσαμε ; Τί βλέπετε ἐσεῖς οἱ νέοι, ποῦ ἔχετε τὰ μάτια ζωηρότερα ἀπὸ τὰ ἐδικὰ μας ; Καὶ ἡ Ἀντιγόνη τοῦ ἀποκρίνεται, συνάσει Ζάνος ἢ Ζαΐμης—«Βασανισμένε μου πατέρα» (ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπαντήσεως ταυριάζει) «ποῖος δύναται νὰ ἀντέλπει, ὅτι οἱ γέροντες τοῦ ἀγῶνος δὲν ἔζησαν βασανισμένα ; Νέοι ἄρχισαν διακρύφαρον πεινῶν, τὸ ἐτελείωσαν γέροντες ! Ποίους κινδύνους ἔτρεξαν, πόσα καρδιοκτύπια ἐδοκίμασαν, πόσους θανάτους συγγενῶν καὶ φίλων ἔκλυσαν ; Δὲν μαντεύομα, σχεδόν, μὲ βεβαιότητα, ὅτι καὶ ἕνας τῶν ἐιδοξοτέρων ἐπυροβολήθη μὲ τὸ χεῖρ του ! «Βλέπω πύργους, λέγει ἡ Ἀντιγόνη, ποῦ μακριὰ ἀπὸ τὰ μάτια μου σκεπάζουν πολιτεῖαν».

Μὰ τὴν ἀλήθειαν, κ.κ. ἀκροαταί, εἰς τὴν Οὐμπούρα τῆς πατρίδος μας, εἰς τὰ κρύφια τοῦ μέλλοντος καιροῦ, ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ ἰδεῖ, νὰ προῖδεῖ, εἰμὴ σημάδια, πύργους, ἀριὰ καὶ ποῦ, πολιτείας, ἢ, καθαρότερα, ἀποκαταστάσεως ἐλληνικῆς ; Ἡμπορεῖ κανένας νὰ ὀρίσει ποῖοι δρόμοι μεγάλοι ἢ μικροὶ θὰ σχίζουν τὴν πολιτείαν, ποῖα ἔργα ἀνθρώπων θὰ τὴν δοξάσουν ἢ θὰ τὴν ἀτιμήσουν ; Ἄς σμιῶμεν ὅλα τὰ μάτια τῶν νέων τῆς Ἑλλάδος, καὶ δὲν θέλει ἀγναντεύσουν μακρότερα ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνην.

Ὁ τόπος εἶναι ἱερός, λέγει ἡ Ἀντιγόνη. Ποῖος ἀμφιβάλλει ; Εἶναι τὰ χώματα τῆς Ἑλλάδος· ἐκεῖ ὁ Μαραθῶνας, παρέκει οἱ Θερμοπύλεις, προσκυνητάρια ἀνδρείας, ἐμπρὸς μας ἡ Κόρινθος, ὁ Ἄρειος Πάγος, τόποι τοῦ κόσμου πρωτοφώνιστοι ἀπὸ τὰς ἀκτίνες τοῦ Χριστιανισμοῦ.

«Εἰς τὸ ἱερὸν δάσος πυκνόπτεροι εὐστομοῦσι ἀηδόνες». Καὶ τοῦτο μοιάζει ποῖα ἀηδόνια ἰσχυραμοῦν μὲ τὴν χάριν τῆς εὐγλωττίας τῶν προγόνων ; Ἡ οἰκουμένη ἠχολογεῖ ἀπὸ τὴν ἁρμονίαν τῆς φωνῆς τους. «Χῶρος ἱερός, βρύων δάφνης, ἐλαίας, ἀμπέλων, πυκνόπτεροι δὲ κατ' αὐτὸν εὐστομοῦσι ἀηδόνες». Δὲν τὴν ἀκούετε τὴν ἁρμονίαν ; Ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνους ταξιθεύει.

«Ἀνάπαυσε τὰ μέλη σου εἰς τοῦτο τὸ λιθάρι» γέροντας ἐτράβηξες δρόμον πολύν». Ἐδῶ εἰς τὴν ὑστερὴν ἀράδα εἶναι ἡ μυστικὴ λύσις καὶ τὸ πείσμα τῆς ὀπτασίας ἐμπρὸς μου τοῦ ἀρχαίου ἀνδρός καὶ τῆς κήρης του. Ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ, γηραλέα, ἐτράβηξε δρόμον πολύν. Ὅποιος δὲν θέλει νὰ κόψει τὴν σειρὰν τῆς φυλῆς ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ Δευκαλίωνος, Βασιλέως τῆς, τὴν εὐρίσκει παλαιότητα· ἂν πάλι μνηολογήσῃ τὴν ἡλικίαν τῆς ἀπὸ τοὺς καιροὺς μας, θὰ τὴν εὕρει νεωτέστη, ὥστε ἡ γηραλέα πολὺ, ἢ εἰς τὰ πρῶτα παιδικὰ τῆς, ἔκαμε δρόμον περισσιν. Ἐπῆρε κάστρα, ἐκοίμισε ὕπνον θανάτου στρατεύματα λεονταρόφυχα ἐχθροῦ, γυναῖκες ἐπολέμησαν σάν ἄνδρες, ἡ θάλασσα ἀκτινοβόλησε ἀπὸ τὸ νησιώτικο πῦρ, ναύαρχος καὶ ναυαρχίδα κύμα φλογερὸ, κύμα αἵματος εἰς τὸ λιμάνι τῆς Χίου¹, καὶ ὁ ἀνήκουστος τῶν Οὐριάμβων τῆς γηραλέας φυλῆς, μὲ τὰ ἔργα τῆς ἀνάγκας φωτισμένους Βασιλεῖς καὶ περιφθίμους λαοὺς νὰ τὴν βοηθήσουν εἰς τὰ δεινὰ τῆς. Εἶναι ἁμαρτία, εἶναι κακοκεφαλιά νὰ φέρομεν ἡμεῖς σήμερον ἄγριαν κρίσιν τῶν λυπηρῶν συμβάντων.

Θέλω νὰ εἰπῶ ἀκόμη ἓνα πράγμα, καὶ μὴ βαρύνεσθε νὰ τὸ ἀκούσετε. Ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ, ὡς ὁ Οἰδίπους, κατόκορφα ἐγκληματίας, εἶχε πράξει τὸ μεγαλειότερον τῶν ἀνοσιουργημάτων, καὶ ἐξοῦσε εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Ἀνοσιούργημα ποῖο ; Εἶχε ἀφήσει νὰ χαθεῖ ἡ ἐλευθερία τῆς. τὸ αὐτόνομον, καὶ ἐξοῦσε εἰς τὴν ἀνομίαν τῆς δουλοσύνης.

1. Ὁ ἐνδοξὸς Κανάρης ἦτον ἀκροατὴς. Δὲν ἀντέχω νὰ μὴ γράψω ἓνα ἀνέκδοτο ποὺ ξεῦρε διὰ τὸν Κανάρη. Ναύτης ἢ πλοίαρχος δταν ἐταξίδευε καὶ ἄραζε εἰς κανένα λιμάνι, εἰς ὥραν ἀεργίας, ἐδιάβαζε καθήμενος εἰς ἔρημον παραθαλάσσιον Ἰταλίας καὶ Ἰσπανίας τὴν ἱστορίαν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καὶ κάθε φύλλον τὸ ἔβρεχε μὲ δάκρυά του. Εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Ψαριανοῦ νέου ἤϊραν ἀντίπαλο τὰ ἔργα τοῦ νέου τῆς Μακεδονίας. Κρίμα ποὺ τότε δὲν ἦτον φανερωμένα τὰ μυστήρια τῶν Παρισίων ἢ ἄλλα εἰδημορφὰ μυθιστορήματα, ὅσα ἀναγιγνώσκουν τώρα οἱ νέοι καὶ οἱ νέες τῆς Ἑλλάδος, χάριν τῆς φιλογενείας σοφῶν μεταφραστῶν, καὶ νὰ μὴ χάνει τὸν καιρὸ του καὶ τὰ δάκρυά του ὁ Ψαριανὸς εἰς τὸν βίον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Γένος ανθρώπων ἔρημο νόμου καὶ ἐλευθερίας, πάσχει καὶ ἑλλειψή τιμῆς καὶ φονισμοῦ Θεοῦ. Τιμὴ ἢ δόξα καὶ θρησκεία δὲν εἶναι ἀσκητοῦ τὰ ἐνδείκνυνται, εἴτε λέξεων εὐαισθησία, σπαθὶ κλει-
σμένο εἰς τὴν θήκην του· ἀλλὰ ἔργα ποὺ φανερόνυνται εἰς τὸν κόσμον, ποὺ εὐπρεπίζουσιν, νομοθε-
τοῦν τὰς κοινωνίας, ποὺ τὸν ἐνάρετον ἄνδρα ὑψώνουσιν βασιλεῖα τῆς γῆς, καὶ πόλιν τοῦ οὐρανοῦ.
Ἡ δουλεία τί εἶναι; Μάνα στείρα ἔργων ἀγαθῶν. Τυραννικὴ Κυβέρνησις βιάζει, κλινάει εἰς τὸ
ψεῦδος, εἰς τὴν ἀψυχίαν. Ὁ ἡρωϊσμός καὶ τὸ μαρτύριον δὲν εἶναι προσφάγι τῆς καθημέρας, εἶναι
ἄρτος ἀγιασμένος σπανίων ἐορτῶν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ὁ ἡρωϊσμός εὐρίσκει τὴν ἄκρην του,
βασανισμένος χωρὶς ἄνεσιν ἀπὸ τὴν εὐτυχισμένην παντοδυναμίαν τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ γενεές, ποὺ ἐγεν-
νήθησαν ἐπαιτὰ ἀπὸ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐγεννοῦντο εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Δὲν ἐπλά-
σαν τὸ ἀνοσιούργημα, ἁμαρτωλὲς σχεδὸν ἐν ἀγνοίᾳ, ὡς ὁ ἀτυχέστατος Οἰδίπους, ποὺ ἀγνοοῦσε,
ὅτι τὰ τέκνα του ἦσαν ἀδελφία του, καὶ ὁ φονευμένος ἀπὸ τὴν ἀνδρεία του εἰς τὸ στενὸ μονοπάτι
τῶν Δελφῶν ἦτον πατέρα του. Ἐνθυμίζοντας ἐγὼ τώρα τὴν ὑστερὴν ἡμέραν τῆς αὐτονομίας τοῦ γένους,
μὴ γένοιτο! ἡ καταστροφή τῆς βασιλείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἶναι ποτὲ εἰς βάρος τοῦ
ἡρωϊκοῦ Κωνσταντίνου, ἐπειδὴ μάλιστα καθέννας μας δικαίως θὰ ἔλεγε, ὅτι, ἂν ἡ φυλὴ ὅλη, καὶ
οἱ προκάτοχοί του αὐτοκράτορες ἤθελε ἔχουν τὴν γνώμην καὶ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Κωνσταντίνου,
ποτὲ ὁ σκαυρὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας δὲν ἤθελε κυματίζει εἰς τὸ αἶμα, μήτε τὸ πρῶτον ἔθνος τοῦ κό-
σμου, προμελετημένο ἀπὸ θεῖαν οἰκονομίαν νὰ εἶναι πρῶτον, ἂν ἡ κακία τοῦ ἀνθρώπου δὲν κατα-
στρέφει τὸ φυσικὸν προνόμιον, ποτὲ δὲν ἤθελε κατεντήσῃ τὸ ὑστερότερον.

Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος εἶδαν τὰ ἄκρα πέρατα τῆς ἐλευθερίας, καὶ οἱ πατέρες μας
καὶ οἱ πατέρες τους εἶδαν τὰ ἄκρα πέρατα τῆς δουλείας. Οἱ μητέρες νὰ θρηνοῦνται διὰ τὴν εὐ-
μορφίαν ἀγοριῶν ἢ θυγατέρων. Ὁ εὐκατάστατος νὰ χώνει τὸν θησαυρὸν του, τὸ ἴσον τοῦ νόμου
μὴ νόμος τοῦ κράτους, ποινικοὶ νόμοι παρατωδέστατοι, ἀθῶοι ἄνθρωποι ἀπὸ ἔρματα, ἀπὸ ἀξιώ-
ματᾶ, ἀπὸ ἐνδυμα τῆς ἀρεσιᾶς τους, ἐξορισμένοι οἱ γνήσιοι βλαστοὶ τῆς γῆς. Νὰ φιλοῦμε γονα-
τιστοὶ τὸ χεῖρ τοῦ βαρβάρου ἢ τὴν ποδιάν του, καὶ νὰ τὸ νομίζουμε εὐτυχία. Τὰ πρωτεῖα, ὅσα
ἐσυγχωροῦσε τὸ ὑπαπερ τοῦ τυραννίας, ὅχι ἀγορασμένα μὲ τιμὴν εἰς τὸν ἀνοιχτὸν αἰθέρα, ἀλλὰ
μὲ δόλο, μὲ δωροδοκίαν, μὲ συκοφαντίαν. Ἡ μελέτη τῶν θεῶν βιβλίων καὶ τῆς ἱστορίας, καὶ τῆς
φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων, σπουδὴ ἄνδρην, ἄκαρπη εἰς ἐκείνους, ποὺ δὲν εἶχαν τὴν δύναμιν, τὸ αὐ-
τεξούσιον νὰ ζωντανεύουν μὲ τὰ ἔργα τὰ θεάρεστα ἀγαθοεργήματα καὶ ἀνδραγαθήματα. Ἰδοὺ τὸ
ἡμερολόγιον τῆς δουλικῆς ἡμέρας! Ἐκινδυνεύσαμε τὸν ἀγῶνα, ἐλευθερωθήκαμε. Ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι,
τοὺς ὑπομένους ἐπροσκυνούσαμε; Ἀλλά, καθὼς συμβαίνει εἰς θαλάσσιον τρικυμίαν, ποὺ ἀφοῦ πέσει
ὁ ἄνεμος, γαληνεύσει τὸ κύμα, στυλισθεῖ ὁ οὐρανός, πάλι ὁ γιγλὸς κυματίζει πολυήμερον θολωμέ-
νος, ὁμοίως εἰς τὰς ψυχὰς μας βόσκει ἀκόμῃ ἡ θολούρα, τὸ ἁμάρτημα τῆς δουλοσύνης. Τὰ μέλη
μας εἶναι ἀκόμῃ σκοτωμένα ἀπὸ τὴν ἀλυσίδα, τὰ γόνα μας πληγωμένο ἀπὸ τὸ γονάτισμα, καὶ
ἡ ἐλευθερία, τὸ ὄσιον τῆς ἐλευθερίας, εὐρίσκει εἰς ἡμᾶς, εἰς τὰ παλαιὰ μας ἦθη, τοὺς πλέον ἀσπλάγ-
χνους ἐχθρούς της.

Ποία ἡ δόξα τῆς νέας Ἑλλάδος, ποῖο τὸ θέαμα τοῦ μεγαλείου της; Συγχωρήσατέ με νὰ τὰ
προσδιορίσω καὶ ἐγὼ, ποῖα εἶναι. Ἀλλά, παρακαλῶ, στρέψατε πρῶτον τοὺς ὀφθαλμοὺς σας εἰς τὸ
δάσος τῶν Εὐμενίδων, εἰς τὸ χωριὸν Κολωνά, ὅπου ὁ Ἀθηναῖος Σοφοκλῆς ἐτοίμασε λημέρι αἰῶνιον
εἰς τὸν Θηβαῖον γέροντα, καὶ θαυμάσατε τὴν μεγαλοφυλίαν τοῦ Ἑλληνος Βασιλέως. Ἀγαπημένος,
ἐπαινεμένος ἐκρατοῦσε τὸ σκήπτρον τῶν Θηβῶν, πλούσιος τέκνων, νυμφίος τῆς Βασιλίσσης, δύο
φορὲς Βασίλισσα μὲ τὴν πρῶτον ἄνδρα καὶ μὲ τὸν δεύτερον, ἀμέριμνος δυστυχημάτων ἐχαίρετο τὸ
φῶς τοῦ ἡλίου, ἀλλά, καθὼς ἔμαθε, καθὼς ἐνόησε, ὅτι τὸ βρέφος, πεταμένο εἰς τὸ βουνὸ τοῦ Κι-
θαιρῶνος, διὰ νὰ εἶναι τροφή τῶν Θηρίων, εἶναι αὐτός, ὅτι ἔζησε καὶ αἰμάτωσε τὰ χεῖρια του εἰς
τὰ σπλάγγνα τοῦ πατρὸς του, καὶ ἐστολίσθη ἀνόσια γάμου στέφανον, ὡς βροντὴ, ὡς ἀστραπὴ ἄστρα-
ψε ἡ εὐσυνειδησία του, ἡ εὐαισθησία του, καὶ ἔκαμε πρὸς τιμωρίαν του καὶ ἄφεςιν ἁμαρτιῶν, ὅσα
ὁ θρῆνος τῆς τραγωδίας διηγεῖται. Ἡ Θεότης ἐξιλεωμένη τοῦ ἀπέδωσε τὸ φῶς του, τοῦ ἐχάρισε
προορατικὸν θάνατον. Ἀπὸ σημεῖον γῆς καὶ οὐρανοῦ ἐπρομηνύθη ἡ ὑστερὴν του ὥρα, καὶ ὁ τάφος
του, γνωστὸς μόνον εἰς τοὺς βασιλεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἦτον προμαχὼνας ἀσφαλείας τῶν Ἀθηναίων.
Οἱ εὐεργέτες εὐεργετήθησαν.

Ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ τί ἤθελε μὲ τὸν ἀγῶνα της, σωστὰ-σωστὰ τί ἐβουλεύετο νὰ κάμει; Ἄς μὴν
ὁμιλήσωμεν ἡμεῖς. Κάλιον νὰ ἐρωτήσωμεν τὴν Ἑλλάδα τὴν ἴδιαν, καὶ ἐρωτημένη θὰ μᾶς ἀποκρι-

Οεῖ : — Δέν κυνηγοῦσα δόξαν, δέν ὁρσιόμουν ἐπίδειξιν ἀνδρείας. Ἡ ἄκρα δυστυχία ἀφαιρεῖ τόσον κάλλος καὶ ὕψος ἐπιθυμιῶν. Ἐπειτα γλαυῦδα ἀθανασίας δέν τυλίγει εἰς αἰῶνας αἰῶνων τὸ ὄνομά μου ; Δέν κινδύνευα κλέφτικον πόλεμον ἀρπαγῆς, δέν ἔστειλα τὰ τέκνα μου νὰ πολεμοῦν ἀπὸ λιθάρι εἰς λιθάρι, ἀπὸ κατκράχι εἰς κατκράχι, ἀλλ' ἀνοιχτά, μὲ σημαῖες ἀνοιχτές. Καὶ ἦλθε ὥρα ποῦ ἐκλαυσά νεους παλληκαράδες, καὶ πεντακόσιους καὶ χίλιους σκηνωμένους μονοήμερα εἰς αἵματωμένες πεδιάδες. Δέν πολεμοῦσα διὰ τὴν νίκην, διότι μὲ σώας φρένας ποιοῦς ἠδύνατο νὰ τὴν ἐλπίσει ; Ὁ ἐχθρὸς μου ἰσχυρὸς ἀπὸ ἄρματα σπεριανὰ καὶ θαλασσινὰ, ἀπὸ τὰς συσθήκες τοῦ καὶ συμμαχίες τοῦ μὲ ξένα βασίλεια, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν τοῦ, ἐμφυτην εἰς καρδίαν Ὀσμανλίτικην, πῶς νὰ ἐλπίσω τὴν νίκην ; — Σταμάτησε Ἑλλάδα ! . . . ὅς τῆς εἰποῦμε· ὁμολογεῖς ὅτι δέν πολεμοῦσας διὰ τὴν δόξαν, οὔτε διὰ τὰ λάφυρα, οὔτε διὰ τὴν νίκην, τί ἤθελες λοιπόν ; — Τί ἤθελα ; Ἐνόησα ὅτι ζῶ εἰς τὴν αἵμαλωσίαν, καὶ ὅτι ζωὴ πικρόμοια εἶναι ἐγκλημα, καὶ ἡ στενοχώρια μου δέν περιγράφεται, καὶ ἐσάλπισα τὸν ἀγῶνα, καὶ ἤθελα θάνατον, ἤθελα μὲ τὸ αἷμα μου νὰ λούσω τὰς ἀνομίες μου, ἤθελα τὸν καθαρισμόν μου, ἀλλ' ἡ ὥρα τοῦ θανάτου μὲ ἔζησε, ἔλαμψα μὲ ἀγνὴ πυρφόρα : Δέν ἀναστήθηκα, διότι δέν ἀπέθανα ποτέ, ἔζησα, ἄρχισα νὰ ζῶ τὴν ζωὴν ποῦ μοῦ πρέπει, ζωὴν ἐλευθερίας. Μὲ ἔκαψε ἡ λύπη νὰ βλέπω, νὰ ἀκούω τοὺς θριάμβους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, Δέν τὰ ἐρθανοῦσα. Ἀπαγε ! Ἰππικὴν ἀπὸ τὸ γάλα μου καὶ ἐμεγάλωσαν, ἀλλ' ἐκεῖνα δοξασμένα, καὶ ἐγὼ μητέρα πολιτισμοῦ, μητέρα χριστιανισμοῦ. ἐγὼ περίελα εἰς τοὺς δρόμους, λογχευμένη, παραιτημένη εἰς τὰ σκοτάδια τῆς λησιμονιᾶς !

Τί λοιπόν ; Οἱ ἄλλες φυλὲς τῆς γῆς εἶχαν τὸ ἐλεύθερον νὰ κανονιοβολοῦνται εἰς τὸ Ἀουστερλίτζ, νὰ μαχαιρώνονται εἰς τὸ Βατερλώ, καὶ ἐγὼ δέν εἶχα τὸ δικαίωμα νὰ σύρω τὸ σπαθί εἰς τὴν Τριπολιτζά, νὰ σφάξω εἰς τὴν Ἀράχοβα, νὰ αἵματωθῶ εἰς τὸ Μεσολόγγι ! ὦ κακία τῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἐξεφώνησαν τὴν ἀντίθετον βλασφήμιαν ! Ἀλλ' ἐλευθερώθηκα ! Ἐλευθερώθηκα εἰς τὸ πείσμα τῶν ἐχθρῶν, καὶ μὲ τὴν χράν τῶν φίλων. Καλῶ εἰς μαρτυρίαν ἐλευθερίας τοὺς δύο ἄμβωνας τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας, ὅπου ὁ Βουλευτὴς ἢ ὁ Γερουσιαστὴς ἔχει τὸ αὐτεξούσιον νὰ λαλήσῃ τὰ ὑσιώτερα, τὰ ἐθνικώτερα φρονήματα, ἂν δειλία δέν δένει τὴν γλῶσσαν τοῦ, ἂν σοφία πλουτίζει τὸ πνεῦμα τοῦ. Καλῶ εἰς μαρτυρίαν τὸν νέον ἐλληνικὸν Θρόνον, ὅπου κάθεται ἐλεύθερος ἡγεμόνας, καὶ κείτονται ἐνώπιόν τοῦ καλὸ καὶ κακὸ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ.

Ὅταν ἔφθασα κύριοι ἀκροαταί, εἰς αὐτὰ τὰ ἄκρα πέρατα τῆς μελέτης μου, ἐνόησα τότε, διατί τὸ χέρι μου, ὡς πρκαλυμένο, δέν ἤμποροῦσε νὰ σφίξει τὸ κονδύλι, καὶ ὁ νοῦς μου δέν ἔδενε τὸν καρπὸν τοῦ. Ἐφυγε μέριμνα κακολογίας, ἀλλὰ δέν ἐχάσαμε τὸ δικαίωμα νὰ κρίνομε ἐντὸς τοῦ πρέποντος, ἢ τὸν ἀγῶνα, ἂν τὸ καλέσει αἰτία, ἢ τὸ βιβλίον καὶ τὰ ἔργα τοῦ στρατηγοῦ Κολοκοτρώνη. Καὶ τὸ δεύτερον εἶναι σήμερον τὸ θέμα τοῦ λόγου μας εἰς τὴν φιλικὴν σας ἀκρόασιν.

Ἄν ἤμουν ἀρμόδιος μὲ δύναμιν ἐπιστήμης, μὲ τέχνης χάριν νὰ φέρω γνώμην εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἑλληνος Στρατηγοῦ, ἀκροασθῆτε, παρακαλῶ, πῶς ἔπρεπε νὰ ἀρχίσω καὶ νὰ τελειώσω. Εἶναι εἰς τὸ θέλημά μας νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν περιφήμων ἀνδρῶν μὲ τόσῃν τελειότητι, ὅσῃν ὁ γεωμέτρης, μετρώντας μὲ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ διαστήματος γῆς ἢ οὐρανοῦ. Πῶς ; — Νὰ ἱστορήσωμεν τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ποῦ ἐβασίλευε εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ περιβοήτου ἀνδρός, καὶ τὸ χωριστὸ πνεῦμα τῆς πατρίδος τοῦ, ποῖοι καὶ πόσοι ἐπαινεμένοι ἄνδρες ἐπροσέταξαν τὸν διαφνοστόλιστον δρόμον τοῦ, καὶ ποῖοι τὸν συνόδευσαν. Ὡς τὸ ψάρι εἰς τὸ γιὰλὸ ζοῦμε μικροὶ καὶ μεγάλοι, εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ μας· τὰ ἀνδραγαθήματα τῶν προγενεστέρων, οἱ κόποι τῶν συγχρόνων εἶναι τὰ φτερά τῶν μεγάλων ἀνθρώπων. Σμίγοντες ἔπειτα εἰς τὴν γενικὴν διήγησιν τὴν λεπτομέρειαν τῶν ἔργων τοῦ ἐπαινεμένου σοφοῦ ἢ ἥρωος, καὶ τὰ συμβάντα τῆς νεότητός τοῦ, καὶ ποίους ἔλαβε πατέρα, μητέρα, καὶ διδασκάλους, θὰ ἐπιτύχωμεν πιστὴν ζωγραφικὴν τῆς ψυχῆς τοῦ, ἐπειδὴ οἱ μεγάλοι ἄνδρες δέν εἶναι αὐτογέννητοι, ἀλλὰ πλάσσειται τὸ μεγαλεῖο τους ὁ αἰὼνας τους, ἡ πατρίδα τους φυσικῶς τῷ λόγῳ, καὶ οἱ ἀγῶνες τους. Θαρρεῖ κανεὶς, ὅτι ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, ἂν δέν εἶχε λάβει πατέρα τὸν Φίλιππον, διδάσκαλον τὸν Ἀριστοτέλην, θρόνον τοῦ τὴν Μακεδονίαν, πατρίδα τοῦ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς, ἤθελε ποτὲ ἀξιωθεῖ ὁ θαυμαστός νεὸς νὰ ἐπικινεθεῖ ἀπὸ ἀνδρὸς ὡς τὸν Γούλιον Καίσαρα, τὸν Μοντεσκιού, τὸν ἐκκλησιαστικὸν Βοσσανιέτιον καὶ τὸν Ναπολέοντα ; Ἡ ἀξία τῶν ἐπαινετῶν μαρτυράει τὸ ὕψος τοῦ ἐπαινεμένου.

Μὲ τὴν μέθοδον, ποῦ προσέπομεν, θέλοντες ἡμεῖς τώρα νὰ κρίνομε τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ζωὴν τοῦ Στρατηγοῦ Θεοδώρου, θὰ ἐβλέπαμε φανερά, τί ἐπῆρε ἀπὸ τὸ ὠησαυροφυλάκιον

τοῦ αἰῶνος σου, τί ἐμέτρησε αὐτός εἰς αὐτό· ὡς ἦρε τὴν πατρίδα σου, ὅταν τὸ ἔτος 1770 τὴν Δευτέρα τῆς Λαμπρῆς. 3 Ἀπριλίου, ἐγεννήθη εἰς ἓνα δένδρον ἀποκάτου, εἰς ἓνα βουνὸ τῆς παλαιᾶς Μεσσηνίας, ὀνομαζόμενον Ραμαβοῦνι, καὶ πῶς τὴν ἄφησε, ὅταν, τὸς 4 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1843, ἐνταφιάσθη εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸ κλάμμα καὶ μετὰ τὸν ἔπαινον τῶν Ἑλλήνων. Θὰ ἐξανοίγαμεν εἰς τὴν σειράν τῶν αἰώνων, πῶς, μετὰ τοὺς μῆνες καὶ μετὰ τοὺς χρόνους, ἡ δουλικὴ φυσιογνωμία τοῦ προθυπουργοῦ καὶ Ναυάρχου Λουκᾶ Νοταρᾶ, πῶς ἄλλαξε ὄψιν, μετεπλάσθη καὶ ἔγινε Μάρκος Μπότσαρης, Διάκος, Ζαΐμης, Πανοῦτζος Νοταρᾶς Πρῶτος ἑὸν φιλελευθέρων Ἑλληνικῶν Συνελεύσεων, ὁμώνυμος, καὶ, ὡς ἡ φήμη, συγγενὴς τοῦ μεγάλου Δουκός. "Ἐλειψαν οἱ τίτλοι καὶ εἶδε φῶς τὸ γένος μας. Ἡ μέθοδος θὰ μᾶς ἔφερνε τὰ κρίνομεν εἰ καλὸν, ἢ κακὸν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ στρατηγοῦ ἦτον γέννημα τῆς θελήσεώς σου ἢ ζυγὸς ἀνάγκης, τέλος πάντων θὰ ἐβλέπαμε ὀφθαλμοφανῶς καὶ τὸ ποσὸν τῆς θείας Προνοίας εἰς τὰ ἔργα, εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ποτὲ ἔρημος Θεοῦ. Διαλέγει κατοικίαν σου τὴν καρδίαν τῶν ἐλαρέτων, ραϊζεῖται τὸ ἀγγεῖο, συνερρίβεται ὁ ἀλάβαστρος, ἀλλὰ τὸ θυμιαμα δὲν ξεθυμαίνει, ζωογονεῖ ἄλλας καρδίας ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ καλὸ θριαμβοῦει.

Δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι ἡ μέθοδος σᾶς εὐχαριστεῖ τὸ τέλος τῆς καὶ ἀρχῆς τῆς εὐρετήρι ἀληθείας. Ἡ μέθοδος καλὴ, πλὴν δύσκολη, καὶ σᾶς ἐξηγοῦμαι τὴν ἀδυναμίαν μου νὰ καταπολεμήσω τὰς δυσκολίας τῆς. Νὰ νικήσω τὰς δυσκολίας τῆς, δηλοῖ ὅτι ἔχω εἰδησιν ἐντελῆ τῆς ἱστορίας τῆς Νέας Ἑλλάδος, ἢ τοῦ Ἀγῶνος, καὶ ὡς νὰ ἦτον πράγμα ἀποτελειωμένο, περασμένο εἰς τὰ ἀρχεῖα, καὶ ἄλλα πολλὰ ἀκόμη δηλοῖ. Ἐπειδὴ δὲν ἀρκεῖ νοῦς μετὰ τῆς ἱστορικῆς ὕλης, ἀλλὰ πρέπει τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρός καὶ συμβάντα αἰώνων, νὰ σᾶς τὰ παραστήσω τὸ πολὺ πολὺ εἰς τρία τέταρτα τῆς ὥρας, καὶ μετὰ τὴν καθρότητα, ὡς ἀχρὶνα σελήνης εἰς εὐμόρφο περαθαλάσπιον· ἀλλέως δὲν θὰ ἦμουν τεχνίτης κάλλους, ὡς θέλει ὀρθῶς ἐννοουμένη φιλολογικὴ ἐργασία, ἀλλὰ τεχνίτης ἀηδίας. Νὰ ὁμιλεῖ ἓως 40 ὥρες ἢ 40 ἡμέρας καὶ νὰ χύνει σωρὸν τὰ συμβάντα, δὲν εἶναι δύσκολον, ἀλλ' ἀηδέστατον. Ἀφαιρῶ τὸν ἀκροατὴν σου, δὲν τοῦ γίνεται ποτὲ κεντρὶ φιλοτιμίας καὶ ἔργων. Γονατίζει ἡ δύναμις μου εἰς τὸ βάρος τῆς μεθόδου. Τί λοιπόν; Νὰ μείνωμεν εἰς τὴν μέσσην, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου; Νὰ σηκώσουμε τὸ τραπέζι πρὶν γενοῦμε;—ὄχι· νὰ ἐξακολουθήσωμε τὸν δρόμον μας, ἀλλὰ νὰ ρίξωμε τὰ βαρεῖα ἄρματα, νὰ εἴμαστε πλὴν ἐλεύθεροι εἰς τὴν περπατησιά. Νὰ μείνωμε εἰς τὸ γελέκι, μετὰ τὰ ἐλαφρὰ σπαθιά, καὶ νὰ κόψωμε δρόμον. "Ας βάλωμε κατὰ μέρος λοιπὸν τὰς ἱστορίας τοῦ κόσμου, τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἃς στενέψωμε τὴν ὁμιλίαν μας εἰς μίαν ἐρευναν, εἰς μίαν κρίσιν. Ποία ἡ ἀναλογία τῶν ἔργων τοῦ Στρατηγοῦ Θεοδώρου, ὑπολήψεως καὶ τιμῆς, μετὰ τοὺς ἐνδόξους ἀνδρας τοῦ καιροῦ σου, συμπολίτας σου ἢ ξένους; Καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους θὰ διαλέξω τοὺς ἐκλεκτότερους νὰ τοῦ ἀντιβάλλω. Ἐρχομαι ἔπειτα εἰς τοὺς ὁμογενεῖς. Θὰ πάρω τὰς ψηλὰς κορυφὰς τοῦ αἰῶνος· ὅσο κρατοῦμε εἰς τὸ χέρι μεγάλη λαμπάδα, τόσο ἀναδίδουν καλλιτέρα τὰ ψεγάδια ἢ ἡ καλλονὴ προσώπου ποὺ βλέπομε. "Αν ὁ ὁμογενὴς μας νικηθεῖ εἰς τὸν συναγωνισμόν τῆς δόξης, εἶναι πάλι καύχημα ἑλληνικόν, σὺν τάχα ὁ ἀπαίδευτος Καρυτινὸς νὰ ἐδύνατο νὰ παλεῖται μετὰ ἐκείνα τὰ στοιχεῖα τοῦ Μεγαλείου πολιτισμένων ἐθνῶν.

Πρὶν σᾶς λαλήσω τὰ ξένα ὑνόμματα, ποὺ θὰ ἀντιτάξω εἰς τὸν ὁμογενῆ μας, ἃς ἐκφράσωμε μίαν ἡδονὴν ἄκραν τῆς ψυχῆς μας. Ὅμιλῶ εἰς τοὺς συνομήλικούς μου. "Ὅσοι πατοῦμε ἢ ἐπεράσαμε τὰ πενήντα ἔτη τῆς ἡλικίας μας, ἡμεῖς μόνοι εἴμαστε ἀρμόδιοι τῆς πολλῆς ἡδονῆς. "Ὅχι οἱ προγενέστεροι, ὄχι οἱ μεταγενέστεροί μας. Ὅποιος δὲν ἐδοκίμησε τὴν στέρησιν, δὲν τιμᾷ, ὡς πρέπει, καὶ τὴν ἀπόκτησιν. Οἱ προγενέστεροι μας ἐγνώρισαν μόνον τὴν ἑλλειψίν, οἱ μεταγενέστεροι βλέπουν τὴν ἀπόκτησιν. Ποίαν ἀπόκτησιν καὶ ποίαν ὑστέρησιν; Ἄνδρες συνομήλικας, ὅταν ἡμεῖς ἐγεννηθῆκαμε δὲν ἦτον οὔτε κράτος Ἑλληνικόν, οὔτε Βασιλέας Ἑλλήνων, οὔτε Ναύαρχοι, οὔτε Στρατηγοὶ Ἕλληνες. Εἰς τὸν ἀνήφορον τῆς ἡλικίας μας τοὺς ἀπαντήσαμεν. Χαιρετοῦμεν σημαίαν ἐθνικὴν ἰσότιμην τῆς σημαίας τῶν ἄλλων ἐπικρατειῶν τῆς γῆς. Ἡμεῖς ποὺ εἶδαμεν τὰ πυκνά σκοτάδια τοῦ χειμῶνος, τιμοῦμε καὶ ζωηρότερα τὰ φέγγη τῆς Ἀνατολῆς. Τοὺς αὐτουργοὺς τῆς ἐλευθερίας δὲν δευλιάζω νὰ τοὺς παραβάλλω μετὰ τοὺς ἐνδοξότερους ἀλλοεθνεῖς. Διὰ ἡμᾶς εἶναι μεγάλοι, πρῶτοι! Ἐπειτα, ποῖος δὲν ὁμολογεῖ ὅτι τὰ ἔργα τοὺς ἔχουν κάλλος ἀρετῆς, ἐπαινούμενον εἰς πάντα καιρὸν καὶ τόπον; Δὲν οἰκοδομεῖ μεγαλεῖον, ἂν κυβερνᾷς μεγάλη ἐπικράτεια, ἂν θησαυρίζεις ἄμετρον θησαυρόν, ἂν Βασιλέας εἶσαι ἢ ἐγεννήθῃς! Ὁ μέγας Ναπολέων εἶπε μιὰ φορὰ εἰς τὸ νομοθετικὸν Σῶμα τῆς ἐπικρατείας του: «Τί εἶναι ὁ θρόνος; Quatre morceaux de bois revêtis

de velours» ! Τέσσερα κομμάτια ξύλα στολισμένα βελούδο. Τὸ ὄψος τῶν φρονημάτων εἶναι τὸ μεγαλεῖο τοῦ καθενός, τὰ ἀρχιοργήματα πρὸς τὴν πατρίδα ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Καὶ τὸ καλὸ, τὸ ἀγαθόν, δὲν ἡξεύρω πῶς, διπλώνει τὴν ἀξία του, πραττόμενο εἰς ὄφελος τῆς Ἑλλάδος. Ὁμοιάζει, ὅτι ὁ εὐεργέτης τῆς Νέας Ἑλλάδος ἀνασταίνει καὶ τὴν Ἀρχαίαν. Ὅλες οἱ δόξαι τῶν προγόνων φαντίζουσιν τὸ πρόσωπό του. Ὁμοιάζει, ὡς οἱ περίφημοι ἀρχαῖοι νὰ σηκώνοντο ἀπὸ τοὺς τάφους τους, μὲ τὰ στηθάρια τους, μὲ τὰς λόγχας τους, καὶ νὰ ἀραδιάζονται πλησίον του, διὰ νὰ τὸν τιμήσουν, σὺν πού ἐξ αἰτίας του ἀναζει τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τους.

Αἰχμάλωτος αὐτῶν τῶν ἰδίων προσμοιάζω τὸν Στρατηγὸν Κολοκοτρώνη μὲ τὸ Βάσιγκτον καὶ μὲ τὸν Ναπολέοντα, ὅχι διὰ νὰ τὸν ἐγκωμιάσω ἰσόβαθμον ἢ ἀνώτερον, ἀλλὰ κατώτερον. Ἐπειτα θὰ τὸν ἀναλογίσω μὲ τοὺς συντρόφους του τοῦ Ἀγῶνος καὶ θὰ φανεῖ, ὅτι εἶναι ἰσότημος μὲ τοὺς καλλώτερους, καὶ εἰς ἓνα πρῶτος.

Ἐγεννήθησαν οἱ τρεῖς ἄνδρες, ὁ Ἀμερικανός, Ἰάλλος καὶ Ἑλληνας τὸν ἴδιον αἰῶνα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦτον δεκαπενταετής, ὅταν στρατάρχης νικηφόρος ὁ Βάσιγκτον ἐκλείσσει εἰρήνην μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καὶ τριανταετής ὅταν οἱ Γάλλοι ἐκέρυξαν Ἀυτοκράτορα τὸν Ναπολέοντα ἑνὸς ἔτους ἦτον ὁ Κολοκοτρώνης μικρότερος τοῦ Ναπολέοντος. Οἱ μητέρες καὶ τῶν δύο, ἔχοντας τὰ ἀγέννητα βρέφη τους εἰς τὰ σπλάγχνα τους, ἔτρεχαν βουνὰ καὶ δάση, συνοδεύοντας τοὺς ἄνδρας τους εἰς πόλεμον ἐλευθερίας, ἡ μία εἰς τὰ βουνὰ τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἄλλη εἰς τὰ βουνὰ τῆς Κόρσικας. Ὁ νεώτερος τῶν δύο, ὁ ὁμογενὴς μας, ἀπέθανε ὑστερότερος καὶ γεροντότερος. Ὁ Βάσιγκτον ἦτον 68 ἐτῶν, ὅταν ἐπέθανε εἰς τὸ 1799, ὁ Ναπολέων 52 ὅταν ἐσβήσας εἰς τὸ Νησί τῆς Ἀγίας Ἐλένης, καὶ ἐτῶν 73 ὁ Κολοκοτρώνης, ὅταν ἐτάφη εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν Ἀθηνῶν.

Μία εὐτυχισμένη συζυγία ἄστρων ἔλαμψε εἰς τὴν γέννησίν τους, Οἰθαυροφυλάκιον τὰ στήθη καὶ τῶν τριῶν ἔρωτος πατρίδος, πολέμου, καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὰ θεῖα, τὸ τρίτον αἶσθημα πλέον φανερό καὶ καρπερό εἰς τὸν Ἑλληνα καὶ εἰς τὸν Ἀμερικανόν, ἀλλὰ γλωρὸν καὶ εἰς τὰ στήθη τοῦ ἄλλου.

Θαμελιωτὴς πρῶτος τῶν ἀνδρειωμένων εἶναι ἡ φύσις μὲ τὰ δῶρα της, δύναμιν καὶ ὑγείαν, εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἡ φύσις δὲν ἐφθόνησε νὰ χαρίσῃ τὰ ἀγαθὰ της. Ἀρμόδιοι νὰ ὑποφέρουν κόπῳ, δρόμῳ, ἡλιοκαύματι, ἀγρυπνίᾳ κινδύνων, δίψῳ, πείνῳ, χιόνια βουνοῦ. Ψυχὲς ἥρωϊκὲς εἶχαν ἀνάλογον οἰκοδόμημα, κατοικίαν. Ἡ νιότη τους δὲν διεφθάρη ἀπὸ τὸ φιλήδονον.

Τὰ τραγεῦδια τῶν πλῃξιῶν Κλεφτῶν ἡ λύρα τοῦ τυφλοῦ ὑμνῆτρια τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ πατρός του, τὰ ἀψιὰ πηδήματα, οἱ πᾶλληκαρίσιοι χοροί, ἀνάστησαν τὴν νεότητά τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη.

Τοῦ Ναπολέοντος ἄοκνη μελέτη ἦτον οἱ ζωὲς τοῦ Πλουτάρχου, ἡ ζωὴ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν Κούντο Κούρτσιο, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μαζί μὲ τὰ στρατιωτικὰ γυμνάσματα τοῦ σχολείου. Αὐτὴ ἡ πρώτη σπουδὴ εἰς τὰ παιδικὰ του, ἐσπείρειν εἰς τὴν φιλότιμην ψυχὴν του τὴν ἀφοβίαν καὶ τὸ πόθον τῶν μεγάλων ἐκστρατειῶν καὶ τῶν φοβερῶν πολυμημάτων.

Τὸ κυνὴγι εἰς τὰ ἀπάτητα ἀνήλια δάση τῆς Ἀμερικῆς, σπαθὶ καὶ σαῖτα, ὀλίγα γράμματα, ἀλλ' ἐπιστημονικά, κίνδυνα μὲ τοὺς ἀγρίους γείτονας ἀνθρώπους, ἀνάστησαν παιδικὰ καὶ νιάτα τοῦ Βάσιγκτον. Ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ἔχω σωματικὴν δύναμιν νὰ ὑποφέρω τοῖς μεγαλυτέροις κόποις, καὶ μεγαλοψυχίαν, ἐλπίζω νὰ μὴ δειλιάσω εἰς τοὺς μεγαλειτέρους κινδύνους. — Ἐπρώτους εἰς δύναμιν σώματος ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο, θαρρῶ. ὁ Ἀμερικανός καθὼς ὁ Θ. Κολοκοτρώνης εἶχε τὰ πρωτεῖα τῆς στρατιωτικῆς φυσιογνωμίας, φωνή, χουχούτισμα, τῶν ἡρώων τοῦ Ὁμήρου, μελαψός, μισὸς ἀράπης, μύτη καὶ μάτια σταυραετοῦ.

Διὰ νὰ σῆς παραδώσω καντολογίς καὶ μὲ σφραγίδα ἀληθοσύνης τὸ φιλοκίνδυνον, τὸ φιλόπατρι, τὸ φιλόθεον αἶσθημα τῶν τριῶν ἀνδρῶν, θέλω νὰ σῆς ἀναφέρω τὰ λόγια τους. Ἡξεύρομε, ὅτι τὰ ἔργα δὲν συμφωνοῦν πάντοτε μὲ τὰ εὐμορφα λόγια, ὅταν ὅμως οἱ γενναῖοι ὁμιλοῦν μανθάνομεν τί πράττουν. Ἀκούσατε. Κινδυνεύοντας μία φορὰ ὁ Ναπολέων εἰς μίαν μάχην ἀπὸ τὰ κανόνια τοῦ ἐχθροῦ τοῦ εἶπαν οἱ πλησιέστεροι νὰ ἀποσυρθεῖ, διότι χάνεται. «Μὴν φοβεῖσθε, τοὺς λέγει, ἀκόμη τεχνίτης δὲν ἔχουσε τὸ βόλι πού θὰ μὲ πάρει». Ὁ Βάσιγκτον, χιλιάρχος, διηγούμενος εἰς τὸν διοικητὴν Ἀγγλὸν τῆς Βιργινίας μίαν μάχην, ἐτελείωσε τὴν ἐκθεσίον του : «Ἦκουσα ἀπὸ πλησίον τὰ βόλια, ἔχει ἡ φωνὴ τους τί ἀρμονικόν». Ἡ ἐκθεσις τοῦ νέου χιλιάρχου ἀνεγινώσκετο εἰς τὸν Γεώργιον Γ', ἐβασίλευε ἀκόμη τὴν Ἀμερικὴν, καὶ ὡς ἦλθε εἰς αὐτὴν τὴν ἀράδα εἶπε : «Δὲν θὰ ἦτον πολλὰ πολλὰ τὰ βόλια πού ἤκουσεν». Ὁ Βάσιγκτον δὲν ἦτον καυχησιάρχης, ἀλλ' ἡ φράσις του ἦτον ξε-

Ἐρχομαι τώρα εἰς τὴν κρίσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τοῦ Ναπολέοντος, καὶ σὰς μεταφέρω εἰς μίαν σάλλαν τοῦ παλατιοῦ του εἰς τὰς Τουλιερίας. Ἐσπερινή ἦτον συναναστροφή, στρατηγοὶ περιβόητοι, νέες εὐμορφες, πολιτικοὶ ἄριστοι. ἐστόλιζαν τὸ νυχτικὸ κάλεσμα τοῦ μεγάλου Αὐτοκράτορος. Ἐρωτᾷ ὁ Ναπολέων τοὺς εἰς τὸν κύκλον του σιμώτερους. Ποίαν ἀποφασίζουσιν τὴν πλέον εὐτυχισμένην ἡμέραν τῆς ζωῆς του. Θέμα λαμπρὸ διὰ τοὺς αὐλικούς, διὰ τοὺς αφοσιωμένους εἰς τὸ ἄστρο του. Οἱ κυρίες ἔλεγον τὴν ἡμέραν ποὺ ἐνυμφεύθη τὴν Αὐτοκρατορίσσαν, οἱ στρατιωτικοὶ τὴν μάχην τῶν τριῶν Αὐτοκρατόρων εἰς τὸ Ἀουστερλίτζ, ὅπου αὐτὸς ἕνας ἐνίκησε τοὺς δύο, οἱ πολιτικοὶ ἔλεγον τὴν ἡμέραν τῆς 18 Brumaire, ὅταν, πολίτης, φιλόπατρις, ἐσυντρίψε τὸ ἀναρχικὸ οἰκοδόμημα τῆς δημοκρατίας. «Ὁχι, τοὺς λέγει ἐκεῖνος μὲ ἄκρα γλυκύτητα εἰς τὰ χεῖλη, ἡ καλύτερη ἡμέρα τῆς ζωῆς μου εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς πρώτης μου μεταλαβίαν». Ἀγόρια καὶ κοράσια δυτικὰ κοινωνοῦν ὅταν πατήσουν τὰ 14 ἔτη τῆς ἡλικίας τους. Τοὺς ζωγράφειζε ἔπειτα ὁ Ναπολέων μὲ τὴν εὐγλωττίαν του τὴν Μητρόπολιν ἐκκλησίαν τῆς Κόρσικας, τὴν συντριβὴν τῆς ψυχῆς του ἐνώπιον Θεοῦ. «Ἄν καὶ παιδί, τοὺς ἔλεγε, ἐσυλλογίζομαι τὴ μεγαλειότητα τοῦ δημιουργοῦ, καὶ τὴν ἀφάνειαν τοῦ ἀνθρώπου». Ἡ κλίσις του πρὸς τὰ θεῖα αὖξησης μὲ τὴν ἐρημίαν καὶ μὲ τοὺς πόνους τῆς αἰχμαλωσίας εἰς τὸ νησί τῆς Ἀγίας Ἑλένης. Μὲ τοὺς συντρόφους τῆς αἰχμαλωσίας του καταντούσε συχνὰ εἰς φιλονικίας πίστεως. Μία φορὰ, ἀφοῦ ἀπέδειξε τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν στρατηγὸν Βερτρὰνδ, ὁ Βερτρὰνδ σιωποῦσε. «Δὲν ὁμιλεῖς τοῦ λέγει : ἂν δὲν ἐννοεῖς ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι Θεός, ἔσφαλαι ποὺ σ' ἔκαμα στρατηγόν». Si vous ne comprenez pas que Jesus Christ est Dieu, j'ai eu tort de vous nommer General». Ἀλλοτε ὁ ἴδιος Βερτρὰνδ, μὲ τρόπον ἀπρεπῆ, τὸν ἐρωτᾷ : «Εἶδες ἐσὺ τὸν Θεόν ; Ἄν τὸν εἶδες, τί εἶναι ;» Θαρρῶ, κύριοι, ὅτι ἡ ἄλυσος τῆς ἁγίας Ἑλένης ἔκανε μαχμουρλήδες τοὺς συντρόφους τοῦ Ναπολέοντος, τοὺς κακοσύνευσεν. Τὸ μαχμουρχλίκι ὅμως τοῦ Βερτρὰνδ μᾶς ἐφίλευσε τὴν ἀξιοθαύμαστον ἀπάντησιν ποὺ θ' ἀκούσετε : «Τί εἶναι Θεός ; νὰ σοῦ εἰπῶ. Πῶς κρένεις ἐσὺ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ἔχει πνεῦμα ; Τὸ εἶδες ποτέ ; Τί ἠξέουεις διὰ νὰ πιστοποιήσεις τὴν χάριν τοῦ νοῦς του ; Ὅταν εἰς τὸ ἄγριο κύμα τοῦ πολέμου εἶχατε ἀνάγκην νὰ σὰς ἐρμηνεύσω ἕνα κίνημα στρατιωτικόν, διὰτί οἱ ἄλλοι καὶ ἐσὺ πρῶτος ἐζητούσατε νὰ μὲ ἰδῆτε, νὰ πάρετε τὴν διαταγὴν μου ; Ποῦ εἶναι ὁ Αὐτοκράτορας ; ἐφώναζαν ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται. Τί δηλοῖ ἡ φωνή σας, εἰμὴ ὅτι εἶχατε ἐμπιστοσύνη εἰς τὸ πνεῦμα ποὺ μοῦ ἐχάρισε ὁ Θεός ; Ἐνίκησα, ἐπολεμήσαμε, ἐπιστεύσατε εἰς ἐμέ, τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ μὲ βιάζουσιν νὰ πιστεύω εἰς τὸν Θεόν. Γῆ καὶ οὐρανὸς διηγοῦνται τὴν δόξαν του. Τὰ ἔργα τῆς θείας παντοδυναμίας εἶναι πλέον χερσπιαστά, φωτεινότερα παρὰ τὰ ἀνδραγαθήματά μας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Τί εἶναι, τί ἀξίζουν, τὰ πλέον περίπλοκα σοφώτερα κινήματα θνητοῦ στρατάρχου ἀπέναντι τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων ;».

Ὁ Ναπολέων ἐκατηγορήθη ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἀσεβὴς διὰ τὸ φέρσιμόν του πρὸς τὸν σεβάσμιον Πίον Ζ', τὸν ὁποῖον ἐκράτησε, καὶ καιρὸν, αἰχμάλωτον εἰς φρούριον Γαλλικόν, ἀλλ' ἀπολογήθη εἰς τὴν κατηγορίαν μὲ νόημα Βασιλέως λέγοντας, ὅτι πνευματικὴ ἐξουσία ξένου Κυριάρχου εἰς τὸ κράτος του κινδυνεύει τοῦ Ὁρόνου του αὐτονομίαν καὶ ἀσφάλειαν. L'influence spirituelle d'un Prince étranger dans ses Etats, était contraire à l'indépendance, et à la sûreté de son Trône.

Οἱ μεγάλοι ἄνδρες, κύριοι ἀκροαταί, πάσης φυλῆς καὶ τόπου, εἶναι καὶ οἱ πλέον εὐχίσθητοι τῶν θεῶν προσόντων, εἴτε ὡς νοήμονέστεροι ξανοίγουν βαθύτερα τὰ μυστήρια τῆς πλάσεως, εἴτε ὡς πληρέστεροί θεῶν χαρίτων ἐννοοῦν τὴν στενότερην συγγένειάν τους μὲ τὸν πλάστην καὶ τὸν τιμοῦν, εἴτε ὡς μεγάλοι ἄνδρες κυματιζόμενοι ὁρμήσις εἰς κινδύνους θέλουν μὲ τὴν εὐλάβειάν τους νὰ σύρουν βοηθὸν τῶν ἔργων τους τὸν Δημιουργὸν καὶ Κυβερνήτην τοῦ Παντός.

Ἐρχομαι τώρα νὰ σὰς εἰπῶ εἰς τί ὁμιιάζουν τὰ ἔργα τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, καὶ τοῦ μεγάλου Στρατάρχου τῆς Γαλλίας, καί, μὲ τὴν ἀλήθειαν, εἰς αὐτὴν τὴν ἀκμὴν τῆς ὁμιλίας μας, δὲν σὰς φαίνεται νὰ βλέπετε τὸν ἀψὺν Αὐτοκράτορα νὰ κοιτάζει πατόκορφα τὸν γέροντα τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ λέγει : «Διαλεκτὸς ἀνταγωνιστῆς μοῦ ἔρχεται ἀπέναντι, καὶ ὡς ἀπίστευτη κινδυνεύει ἡ πόλις ! Εἰς ὥραν φωτεινοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς ἔθνη καὶ Βασίλεια πλούσια ἀπὸ τέχνες, ἄρματα, σιφία, ἔλαμψε ἡ δόξα μου, δύο διαδήματα ἐφόρεσα βασιλικά, εἰς διακόσιες μάχας ἐνίκησα, δρόμους ἀνοίξα ἑκατό, γεφύρια ἔστησα ἑκατό διὰ νὰ εὐκαλύνω ἐμπόριον καὶ καλοζωίαν τῶν ὑπηκόων μου, ἔγραψα κώδικας, μνημεῖον ἰσότητος αἰώνιο. Μοῦ προβαίνει τώρα

μεγαλείου ἀντισταστής, στρατηγὸς ποῦ δὲν ἐπέερχε ποτὲ τὰ Ἐαυρία, ἀλλ' εἰς τὸ παλαιὸν νησί τοῦ Πέλοπος πότε μὲ ἐκαστό, πότε μὲ χίλιους, ἢ μὲ μελίσσι χωρικῶν, ἐπολεμοῦσε βάρβαρο στράτευμα, ξένο τοῦ τόπου, ἢ ἀπελπισμένο. Θαυμαστὴ Κολοκοτρώνη, εἰς τὰς πλάτες τῶν προβάτων ἐμάντευε καλὸ καὶ κακὸ, πῶς δὲν ἐμάντευσε τὴν δολοφονίαν, ποῦ σὰς ὑπέρησε ἀπὸ τὸν ἐξουχώτερον ἄνδρα τῆς φυλῆς σου, νὰ τὴν μαντεύσεις καὶ νὰ τὴν προλάβεις διὰ τὴν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος σου ; — Στρατηγοί, ποῦ μοῦ ἔρχονται ἀντίπαλοι ! Οἱ ὅποιοι εἶχαν ὁροσκοπίαν πολέμου, ἔβλεπαν τὰς δάφνας τῆς νίκης, ἢ τοὺς τάφους τῶν νικημένων εἰς τὰ κόκκαλα τῶν ἄρνιων. Ἐχυσαν δάκρυα καὶ αἷμα οἱ Βασιλεῖς ὅλοι τῆς γῆς, διὰ νὰ πάρουν ἀστραπὲς καὶ βροντὰς ἀπὸ τὴν παλάμην μου, διὰ νὰ μοῦ ξεζώσουν τὴν αἵματηρὴν ρομφαία. Ἐννοῶ τὴν αὐθάδειαν, πόθεν μικροὶ ἄνθρωποι πηραβάλλονται μ' ἐμέ, διὰ τὴν ἀπέθανα αἰχμάλωτος εἰς τὸ νησί τῆς ἁγίας Ἑλένης ; ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ ἀλυσίδω δὲν ἐφυλάκισε τὸ πνεῦμα μου, δὲν ἐμάρανε τὰ ἔργα μου, ζοῦν ἐπαινεμένα ἀπὸ τὴν φήμην, ἀπὸ σοφοὺς καὶ ἀπὸ ἀνδρείους. Τὸ ἀμάξι μου ἔτρεχε βιαστικὸ εἰς τὴν ὁδοιπορίαν του, ἐπῆραν φωτιὰ οἱ τροχοί, καὶ ἀναψα, τὸ κυβέρναε ζυγὸς ἀνάγκης, δὲν ἤμπόρεσα νὰ σταματήσω, ἂν δὲν σὺντριβα ὅλα τὰ πηλὶά καὶ δὲν νεωτέριζα τὸν κόσμον».

Τί στοχάζεσθε εἶναι δύνатаι νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Κολοκοτρώνης ; Ἐδῶ χρειάζεται ὅλη του ἡ πανουργία ! Ἄς δοκιμάσουμεν τὸ πιθανὸν τῆς ἀπαντήσεώς του ἢ τῆς ἀπολογίας του.

Ἐπικαλοῦμαι, ἀρχίζει ὁ Κολοκοτρώνης, ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν τῶν συμπολιτῶν μου, ποῦ εἰς τὰ ζῶντα μου, ὅταν ἐτύχαινε ὁμιλία, διὰ τὰ ἔργα σου, σὲ ἔλεγα πάντοτε θεὸν τοῦ πολέμου ; ὄχι ἐγὼ νὰ συγκριθῶ μαζί σου, ἀλλὰ θὰ τὸ εἶχα καύχημά μου νὰ ὑπερησῇσω ἀπλὸς λοχαγὸς εἰς τοὺς πολέμους σου, ὅπου ἡ μάθησις, καὶ ἡ τέχνη ὑπερβαίνουν τὴν ἀνδρεία, καὶ ἡ ἀνδρεία σου, καὶ τοῦ στρατεύματός σου μεγάλη ; ὄχι μαζί σου νὰ συγκριθῶ -- ἄλλος μ' ἔσυρεν εἰς τὸν ἄνισον ἀγῶνα, καὶ ἄς ὕψεται. (Γὰ ρίχνει ἀπάνου μου, ὡς ἀκούετε κύριοι ἀκροαταί). — Ἀφοῦ ἤλθαμε ὁμῶς εἰς τοῦτο, ἐξακολουθεῖ ὁ Κολοκοτρώνης, ἄκουσε καὶ ἐμὲ τὴν ἀπολογίαν. Ἐτυχε νὰ ἔχω καὶ ἐγὼ ἄρματα, καὶ ἐξουσίαν ; ἀλλὰ δὲν ἐμολύνθηκα ποτὲ εἰς αἷμα ἀθῶο τῶν συμπολιτῶν μου. Ὁ κόσμος, καὶ ἐσὺ καλύτερα ἀπὸ τὸν κόσμον γνωρίζεις, εἶ εἰς τοῦτο δὲν εἶσαι καθαρὸς. Ἐνθυμήσου τὰς ἡμέρας, προσήρτια, πηραμονὴ τῆς Αὐτοκρατορίας σου, ὅταν ἀπὸ τὰ στρατοδικεῖα σου εἰς σκοτεινὰς φυλακὰς ἐδίκασες καὶ ἐφόνευσες. Εἶδῶλον τῆς λαυρείας τῆς γῆς ἐτοίμαζες τὸν ἑαυτὸν σου, καὶ ἡ ἐρωτομανία τοῦ ἑαυτοῦ σου σὲ ἐτύφλωνε. Δὲν ἐσκότωσα ἐγὼ τὸν Ἀντώνιον Οἰκονόμου, μὴ γένοιτο, ἀλλ' ἐσκότωσα τὸν Νενέκο. Ἀπὸ τὴν αὐγὴν ἕως τὸ δελφί ἔτυχε μίαν ἡμέραν νὰ ἔχει εἰς τὴν ἐξουσίαν του τὸν Ἱμπραῖμη, ἤμποροῦσε δεμένον νὰ μοῦ τὸν φέρει νὰ σώσουμε τὴν πατρίδα, δὲν τὸ ἔκαμε καὶ ἐφύλαξε πίστιν, ἀλλ' ἡ πρώτη πίστις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πρὸς τὴν πατρίδα σου, πρὸς τὸ γένος του. Ἐφύλαξες ἐσὺ πίστιν πρὸς τὴν πατρίδα σου, ποῦ εἰς τοὺς πάγους, εἰς τὰ χιόνια τῆς Ρωσσίας, ἔθαψες τὸ ἄνθος τῶν ἀνδρειωμένων τῆς Γαλλίας ὅλης, ἀσυνείδητε Βασιλέα, ἀπρόβλεπτε στρατηγέ ; Τί εἶπες τῆς Γαλλίας ; Τῆς οἰκουμένης ὅλης τὸν διαλεχτὸν ἀθέρα πολεμιστῶν ἀνδρῶν. Ἐγὼ μὲ τὰ μικρά μου κινήματα, ἂν θέλεις μὲ τοὺς πενήντα καὶ μὲ τοὺς χίλιους μου, εἶδα ὁμῶς τὴν πατρίδα μου ἐλευθερωμένην. Οἱ ὀφθαλμοί μου εἰς ὥραν θανάτου ἀγνάντευσαν νὰ κυματίζῃ σημαία νικητρία ἐθνικὴ εἰς τὰ χόματα τῶν προγόνων μου. Πῶς ἄφησες ἐσὺ τὴν Γαλίαν, ὅταν, τέλος, ἐβασίλευσε τὸ ἄστρο τῆς δόξης σου ; Ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς γῆς στρατιῶτες, στρατηγοί, ξένοι Βασιλεῖς ἐστρατοπεδεύοντο εἰς τὰ περίφημα Παρίσια, ἡ καταστροφὴ σου ἦτον δάκτυλο Θεοῦ, διὰτὶ δὲν ἐγνώρισες ποτὲ εὐσπλαγγνίαν, δὲν ἀγάπησες ποτὲ ἐλευθερίαν. Πόσον διέφερε ἀπὸ σὲ εἰς ἔρωτα ἐλευθερίας, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τῆς Γαλλικῆς γῆς ὁ διάδοχός σου Λουδοβίκος ὁ ΙΗ', ὁ ὅποιος θεμελίωσε τοὺς ἱεροὺς νόμους τῆς ἀντιπροσωπείας, καὶ ὄχι οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι πρόβατα ἄφωνα, καὶ ὅταν ὁ βασιλεὺς τῆς Προυσίας ἤθελε νὰ στείλῃ νὰ κρεμίσουν τὴν γέφυρα τῆς Ἰένης, χυμένη ἀπὸ τὰ κανόνια τῆς μάχης, τοῦ ἔγραψε : « Μήνυσέ μου, εἰς ποίαν ὥραν θὰ στείλεις νὰ κόψῃς τὸ γεφύρι, νὰ ὑπάγω νὰ καθίσω κατὰ κράτος νὰ καῶ καὶ ἐγὼ ».

Γνωμοδοτῶ, κύριοι, νὰ ἀφήσουμε τὸν Θ. Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Ἱμπεράτορα εἰς τὰ Ἠλύσια νὰ ξετελειώσουν τὰς διαφορὰς τους, καὶ βεβαίως θὰ ἀκουσθῶν. Ἀφοῦ ὁ Κολοκοτρώνης, ὡς φρόνιμος, δὲν ζητεῖ οὔτε πρωτεῖα, οὔτε δευτερεῖα ἀπὸ τὸν ἡρωϊκὸν Βασιλέα, καὶ ἄς πᾶμε νὰ προὑπαντήσωμεν τὸν Βάσιγκτων. Ἐδῶ, κύριοι, τὸ πράγμα ἀλλάζει πολὺ, ἐπειδὴ ὁ Βάσιγκτων ὄχι μόνον δὲν ὀργίζεται, ἂν εἰποῦμε ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης τοῦ ὁμοιάζει, ἀλλὰ ζητεῖ, καὶ μὲ προθυμίαν, νὰ μάθῃ τὰ ἔργα τοῦ Ἑλλήνου, καὶ ἂν ἀνώτερόν του τὸν ἀποδείξωμεν πάλαι τὸ χαίρεται, τόσον τὸν

ἡμερον στρατηγὸν ἐκυβέρνησε πόθος τοῦ καλοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ! — Εἰς τοῦτο τὸ σημάδι εἶχε στήσει τὸ δοξάρι τοῦ ὁ ἀμειπτος κυνηγός. "Ὡς μὴ φανοῦμα ἀνέγνωροι εἰς τόσῃ χάριν, ὅθεν μὴ με κατακρίνετε ἂν ὁμιλήσω πρὸς τὸν Ἀμερικανὸν ἕδρα, ὡς θὰ ἀκούσετε.

"Ὅχι ὁ Κολοκοτρώνης, στρατηγὲ Βάσιγκτων, ἀλλ' ἄλλοι καὶ ἄλλοι, οἱ περιφημότεροι τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν καὶ νεωτέρων δὲν ἡμποροῦν μαζί σου, θαρρῶ, νὰ συγκριθοῦν, ἐπειδὴ τριπλὸς στέφανος σπυλίζει τὴν κεφαλὴν σου, ἀνδρείας, ἀρετῆς, καὶ εὐτυχίας. Ἡξεύρομεν ὅτι χειροτονημένος ἀπὸ τὴν πατρίδα σου ἀρχηγὸς τῆς Ἑπικρατείας, ἔλεγες, ὅτι τὰ βήματά σου πρὸς τὸ θρόνι τῆς ἐξουσίας ὁμοιάζουν μὲ βήματα κακοδίκου πρὸς τὴν θέσιν τῆς ποινῆς του, τόσον ἡ εὐθύνη τῆς ἐξουσίας, ὅχι ἡ δόξα τῆς ἀρχηγίας ἐκέντουσε τὰ τίμιά σου σπλάγγνα ! Καὶ ὅταν ἀπὸ τὰ πικραthalάσια τῆς Νέας Ἰόρκ σ' ἐχαιρετοῦσε ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ, καὶ δεκαερεῖς κουπολάτες, καθέννας ἀπὸ τὰς δεκαερεῖς ἐπρχίας τοῦ κράτους ἄραζαν τὴν δαμασκοενδυμένην τριήρη σου εἰς τὸν λιμένα, καὶ ἡ μουσική, ὁ λαός, οἱ κανονιοβολισμοὶ ἔφερναν ἕως τὰ ἄστρα τὸ ὄνομά σου, δάκρυ κρυφὸ ἐνότιζε τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τὴν συλλογὴν σου, πῶς θὰ πράξεις τὸ καλὸ καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖς εἰς τὴν παντοχὴν τῶν συμπολιτῶν σου. Εἰς δεκαετίαν στρατάρχης, ἡ δικτάτορας ἐνίκησε τοὺς ἐχθρούς καὶ ἐκλείσε εἰρήνην, εἰς ὀκταετίαν ἐθεμελίωσε Κυβέρνησιν, ἐξόφλησε δάνεια τῆς πατρίδος τῶν δεινῶν ἡμερῶν, ἐθεράπευσε τὰ ἡφανά, τὰς γῆρας τῶν ἀγωνιστῶν, καὶ ἔλαμψε ἡ δικαιοσύνη τοῦ κράτους, καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐκαίνη τὸ μακροήμερεύει. — Τρίτῃ φορὰ τὸ ἔθνος σοῦ ἐπρόσφερε τὴν ἐξουσίαν, δὲν ἐσπέρχθης ἀπόφυγε νὰ ἀφήσεις παράδειγμα ἐπικίνδυνον εἰς γῆν ἐλευθερίας· ἰδιώτης ἐρέγουσιν νὰ ζήσεις, εἰς τὸ δαίλι σου χαιρόμενος τοὺς κόπους τῆς αὐγῆς σου. — Ἀποχωρίσθης ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν μὲ λόγον πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς σου μεστὸν τῆς στρατιωτικῆς σου καὶ πολιτικῆς σου σοφίας, τὸν ἐνθυμοῦνται ἀκόμη οἱ γέροντες καὶ κλαίου, ἄναψες φῶς ἀκοίμητο νὰ φωτίζεται διὰ παντός ὁ ναὸς τῆς πατρίδος. Ἐλυπήθησαν οἱ συμπολίτες σου, ὅταν ἡ μοῖρα τοῦ θανάτου σ' ἐκάλεσε, ὡς λυποῦνται ἄνθρωποι πονεμένοι, τῶν ὁποίων εἰς τὴν καρδίαν, καὶ ἀπὸ μητέρα, καὶ ἀπὸ πατέρα, καὶ ἀπὸ τέκνα καὶ ἀπὸ ἐρωμένην ἐσὺ ἐχαίρουσιν τὴν πρωτοκαθεδρίαν. — "Ἀκουσε τώρα στρατηγέ : ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ἂν δὲν σοῦ εἶναι ἱσότημος εἰς δόξαν, ἀξίζει ὅμως νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς συνστράτεος τῶν ἡρώων ἢ σοφῶν, ὅσοι εὐεργέτησαν τὴν πατρίδα τους, νὰ εἶναι ἕνας τῆς οἰκογενείας, οὔτε ὁ μεγαλύτερος, οὔτε ὁ μικρότερος. "Ἀκουσε : Τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, χωρὶά ἄνδρα τῆς Πελοποννήσου τὰ ἐμόρφωσε μὲ τὴν γνώσιν τοῦ πολεμικῆς εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δράμαλι, ἔμπειρος πολέμιστῆς ὠφελήθη ἀπὸ τὰ λάθη τοῦ ξένου στρατάρχου, καὶ ἡ Ἀσιατικὴ ἐκστρατεία ἐτάφη εἰς τὰ χόματα τῆς Πελοποννήσου. Δὲν ἐνίκησε ὁ Κολοκοτρώνης τὸν Ἱμπράιμη, ἀλλὰ τὸν βασάνιζε, καὶ τοῦ ἐγκρέμιζε τὰ πρόπαια. Τέλος, ὅταν ἡ μεγάλη στενοχώρια τῶν ἐπρχιῶν καὶ τὰ ἡμερα μέτρα τοῦ Αἰγυπτίου πικραينوῦσαν εἰς τὸ προσκύνημα, καὶ ἔγινε ἀρχή, ὁ Ἕλληνας στρατηγός, μὲ φωτιά, μὲ τσεκούρι, ἢ μὲ τὸ θεῖον ὄνομα τῆς πατρίδος εἰς τὸ στόμα, ἔφερε εἰς συναίσθησιν καὶ μετάνοια τοὺς προσκυνημένους, καὶ ἐσώθη ἡ ἐλευθερία.

"Ἦλθεν ὁ Κυβερνήτης, συνέργησε μὲ πόθον εἰς τὸν ἐρχομὸν του, ἀναπαύθη ὁ βασανισμένος πολέμιστῆς εἰς τὴν ἀρετὴν τοῦ ἐπιστήμονος ἀνδρός. Καὶ ἀναμφιβόλως τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὰς ἡμέρας ἤθελαν στοιχειωθεῖ θεμέλια ἐλληνικῆς καλοζωίας μακρόβια, ἂν ἡ διχόνοια, παλαιὸ ἀμάρτημα, στρατηγὲ Βάσιγκτων, καὶ βλάβη θανατηφόρα τῆς φυλῆς μας, δὲν ἔχυνε εἰς τὸν τόπον τὰ μαῦρα τῆς φίδας.

"Ἄνδρες ἀκροαταί ! Νὰ δημοσιεύω τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη βραβεῖα κατώτερα ἀξίας ὡς πρὸς ἀνδρας ἀλλογενεῖς δὲν μοῦ εἶναι καὶ δὲν σᾶς εἶναι εὐχάριστο· ὀρέγεται ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ὁμογενῆ του τὰ προτεῖα· θέλω ὅμως νὰ σᾶς σημειώσω, ποῦ ἡ ἐλλειψὶς τοῦ στρατηγοῦ μας, πόθεν ἡ ἀδυναμία του ὡς πρὸς ἄλλους δυνατοὺς. Τάχα ἡ σημείωσις μου θὰ χρησιμεύσει διαικιολόγημά του ἢ πρὸς παρηγορίαν μας, ἡ διδασκαλία εἰς ποῖαν ἔπεσε ἐρημίαν γραμμάτων τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν ; Σχολιάσετε τὴν σημείωσίν μου, ὅπως σφραγεῖ τὸ σχόλιον εἰς ὄφελος τῆς πατρίδος. Σᾶς λέγω, μὲ τὰ δάκρυα εἰς τὰ μάτια, ὅτι ὁ γέρον Κολοκοτρώνης δὲν ἤξευρε νὰ διαβάσει, δὲν ἤξευρε νὰ γράφει, ἢ νὰ ἐξηγηθῶ ὑψότερα μολὶς ἤξευρε νὰ διαβάσει καὶ εἰς τὸ κονδύλι δὲν πήγαινε μακρότερα ἀπὸ ὅσα ψηφία ζωγραφίζον τὸ ὄνομά του. Χρονολογήσατε τὴν γέννησίν του, ὅταν τὸ βασιλόπαιδο τῆς Ἀσίας, ὁ ἀρχαῖος Κάδμος, μὲ τὰς ἄλλας πραγματείας τοῦ πλοίου του ἔφερε καὶ τὸ πρῶτον ἀλφαβητάρι εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ μ' ὅλον τοῦτο ὁ Κολοκοτρώνης ἔκαμε

καὶ ἡ ἀξία του· δίδει ἀξίαν εἰς τὴν ἀρετὴν τοῦ γένους μας. Ἄνδρες ποὺ ἀγαποῦσαν τὴν φυλὴν τους, μεγαλόψυχοι, πολυταῖοι ἦσαν καὶ ὁ Μεχμεταλῆς, καὶ ὁ Σουλτὰν Μαχμούτ, ὁ Ἰμπραήμης, καὶ ὁ Κουρταίας, καὶ ὁ Τοπάλιασας, ἀλλὰ νὰ σᾶς ὑμνήσω ἐγὼ τώρα τὸν Θ. Κολοκοτρώνην, νὰ σύρω καύχημα διὰ τὰ πρωτεῖα του, θὰ ἦσαν μικροπρέπειά μου, λόγος ἀνάξιος νὰ ἀκουσθεῖ ἀπὸ δίκαιο καὶ γενναῖο ἀκροατήριον.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Κολοκοτρώνη ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς ἀπὸ μεγάλειον τοῦ ὁποίου αὐτὸς δὲν εἶναι οὔτε ἀνταυγός, οὔτε αἶπος· πηγάζει ἀπὸ τῆ θρησκείαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη. Δὲν τὴν ἐπλάσσε αὐτός, τὴν ἡδρε, καὶ τέκνον τῆς, ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδικὰ του, ἐκινδύνευσε τὴν ζωὴν του εἰς πόλεμον ἱερόν. Στρατιώτης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, κανένας τίτλος περιφανέστερος τῆς γῆς δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τόσον ἅγιον ὄνομα. Μάχεσαι γραμμένος εἰς αὐτὴν τὴν σημαίαν; Καταγίγισσαι νὰ φέρεις εἰς τὴν γῆν, τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ τὰς εὐλογίας, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἐλευθερίαν, τὸν νόμον.

Ἄν ἀφιερωθοῦμε νὰ συγκρίνομε ὅχι τὰ ἀνδραγαθήματα, ἀλλὰ τὰς αἰτίαις τῶν ἀνδραγαθημάτων, θὰ ὁμολογήσωμε τὸν Κολοκοτρώνην (ἢ τοὺς ὁμοίους του) ὅχι μόνον ἀνώτερον τῶν Ὀθωμανῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ ὅσων ἄλλων περιβοήτων ἀνδρῶν ἐδοξάσθησαν εἰς τὸν αἰῶνα του· εἰς κανένα μέρος τῆς γῆς δὲν ἐτέθη τόσο καθαρά τὸ ζήτημα, ὅσον εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1821, τὸ ζήτημα, ἡ μάχη μεταξὺ εὐσεβείας καὶ ἀσεβείας, ἀληθείας καὶ ψεύδους, νόμου καὶ τυραννίας. Βεβαιώνουν τὴν ὁμιλίαν μας καὶ τὰ ἔργα ἀθανάτων ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἔγραψεν ἡ Βουλὴ εἰς τὸ ἀμφιθέατρο τῶν Συνεδριάσεων. Ἄνδρες ξένοι τῆς ἐλληνικῆς γῆς, μὴ ἐχθροὶ τῶν Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ φιλελεύθεροι εἰς τὸ φρόνημα, ἀδελφοὶ εἰς τὴν Πίστιν, ἤλθαν εἰς τὰς ἐλληνικὰς στεριάς, καὶ εἰς τὰ πελάγη πρὸς χάριν θριάμβου Χριστιανικοῦ, ὁ Ἀστυνγκας, ὁ Μπάϊρον, ὁ Νορμάν, ὁ Σανταρόζας,¹ ὁ Κόδρινγκτων, ὁ Αἰδίν, ὁ Δερνί, καὶ ἐχαίροντο εἰς τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους μὲ τὴν ἐλπίδα ἐπίστευαν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς εἰς ἀγρὸν χριστιανικόν, θὰ ἀνθήσουν τιμὴ καὶ ἀγάπη, ἐλευθερία καὶ νόμος.

Ἐφθασε, τέλος πάντων, ἡ ὁμιλία μας εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ βάλλωμεν νὰ φιλονικήσουν διὰ τὴν δόξαν τοῦ ὀνόματος Κολοκοτρώνην, Μιαούλην, Καραϊσκάκην καὶ ἄλλους, γράψετε μὲ τοὺς ἀποθαμνένους καὶ τοὺς ζωντανούς τῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς. Ἀλλὰ, κύριοι, ἀνστήσωμεν αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, δὲν θὰ φανοῦμεν, ἢ κάλλιον νὰ εἰπῶ, δὲν θὰ φανῶ ἐγὼ ποὺ προκαλῶ τὸν ἀγῶνα, δὲν θὰ φανῶ ἀνεπιτήδευτος θεατῆς, ρηχὸς κατὰ τὴν γνώμην κριτῆς τοῦ κινήματος τῆς ἐλευθερίας; Ποῖος, κύριοι, ἢμπορεῖ νὰ καυχηθεῖ ἢ νὰ κατεβεῖ πρῶτος ἢ δεύτερος εἰς τὰ ἀνδραγαθήματα; Ἦτον κίνησις γενικὴ τοῦ ἔθνους, ἦτον διαίρεσις ὑπηρεσίας, διαφορὰ χαρισμάτων, οἱ μεγάλοι ἴσοι μὲ τοὺς μικροὺς, οἱ μικροὶ ἐπῆραν τὸ ἀνάστημα τῶν μεγάλων. Πόδι ἢ χέρι ἀξίζει χωρὶς ὀφθαλμόν, ἢ ὀφθαλμὸς ἔρημος ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος; Εἰς τὰ Βασιλικά τηλεσίον τῶν Σαλῶνων, μοῦ διηγήθη συχνὰ ὁ σεβάσμιος Γεώργιος Ἡλιόπουλος, εἶδε τὴν χεῖρα τοῦ Γκούρα διπλὴ ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ πολέμου, ἀλλ' ὅτεν ὁ Γκούρας ἐφόνευε, ἐλίγνενε ἡ χεῖρα τῶν ἄλλων; Καὶ ποῖοι ἦσαν αὐτοί; Οἱ νέοι καὶ οἱ γέροντες καὶ δύο ἱερεῖς τῆς ἐπαρχίας, Παπακώστας καὶ Παπανδριᾶς. Ὁ ἓνας τιμᾷ τὴν ὁμήγευρν μας σήμερον, ὁ ἄλλος εὐλογεῖ, πιστεύω, τὰ λόγια μας, ἀν καὶ ἀδύνατα πρὸς τόσην χάριν, ἀπὸ τὰς αἰωνίους μονὰς τῶν δικαίων. Προνόμια μεγάλειου ἴσως εἰς ἄλλους τόπους, εἰς ἄλλους καιροὺς δικαιολογοῦνται, ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἴσον εἶχε στήσαι τὸν θρόνον του, ἴσοι ἐνώπιον Θεοῦ, ἴσοι εἰς δουλοσύνην, καὶ εἰς πολιτισμόν. — Μία δάφνη στολίζει ἓνα πρόσωπον, τὸ πρόσωπον τῆς γενεᾶς τοῦ ἀγῶνος.

Ἄν ἐνθυμεῖσθε, κύριοι, τὴν γνώμην ποὺ εἶχα ξεφράσει διὰ τὸν στρατηγόν, ὅτι τὸν θεωρῶ, εἰς ἓνα, πρῶτον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἴσως θελήσετε τώρα νὰ ἀπολογηθῶ διὰ τὴν γνώμην μου· καὶ δὲν τὸ ἀποφεύγω, καὶ ἐλπίζω ὅτι, ὅχι ἀδάκρυτοι, θὰ ἀκούσετε ποῦ θεμελίωνα τὰ πρωτεῖα τοῦ ἀπέδιδε τὰ πρωτεῖα τῶν ἐλασινῶν παθημάτων, καὶ μὲ τοὺς πόνους του, μὲ τοὺς ἀναστεναγμούς του, ὡς ἀλυσωμένη, ἐπλέκετο ἡ Ἑλληνικὴ ἐλευθερία.

Μισὴ ὥρα μακρὰ ἀπὸ ἐδῶ, κείμεται θαμμένος ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, μάρμαρο ἱστορημένο δὲν στολίζει τὸν τάφον του, ἀλλὰ μιὰ κεραμίδα παλαισμένη. Γὰ λόγια, ποὺ θὰ σᾶς εἰπῶ ἐγὼ τώρα, ἂς χρησιμεύσουν ὡς ἐπιγραφὴ γραμμένῃ εἰς ἐκεῖνα τὰ ἀγραφα κεραμίδια, καὶ ὅταν συνοδεύει θα-

1. Ὁ σοφὸς Κουζέν (Cousin) ἀφιέρωσε εἰς τὸν Σάντα Ρόζαν τὴν μετάφρασίν του τοῦ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος «Περὶ φιλίας ἢ Λύσις». Καὶ ἰδοὺ ἡ ἀφιέρωσίς του. (Ἀκολουθεῖ στὸ γαλλικὸ ἢ ἀφιερωτικὴ ὁδὸ τοῦ Κουζέν στὸν Σανταρόζα).

νάτου φίλων ἢ συγγενῶν σῶς φέρνει εἰς τὸ κοιμητήριον, νὰ τὰ ἀναμνήσκωμεν πρὸς τιμὴν τοῦ ἐν-
ταφιασμένου.

Προσιδιάζει ἡ ζωὴ του μὲ τοὺς πόνους τοῦ ἔθνους! Εἰς ἓνα βουνό, εἰς ἓνα δένδρον ἀποκάλυψαι
ἐγεννήθη μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς πρώτης ἀποστασίας τῆς Πελοποννήσου. Ἐνδεκαετῆς ἐγλύτωσε
ἀπὸ τοὺς πύργους τῆς Καστανίτζας, ἐσκοτώθηκαν εἰς τὸ γερούσι τῆς νυχτὸς — νύχτα μικρὴ καὶ
τοὺς πῆρε τὸ φεγγάρι —, οἱ θεοὶ του, ὁ πατέρας του, ὁ Παναγιώταρος Βενεζιανάκος. Μὲ τὴν
στεινὰχώριαν τῶν ὁρφανῶν, μὲ τὴν καρδιάωξιν δουάστου ἀντράφη ὁ Θ. Κολοκοτρώνης. Ὡς αὖ-
ξανε ἡ ἡλικία του ὑψώνετο καὶ ἡ ψυχὴ του, ἡ ἀρματολὸς, ἡ κλέφτης, πάντοτε ἔζωνε ἄρματα.—
Εἰς τὰ 1804, φερμάνι τοῦ Σουλτάνου, συνοδικὸ τοῦ Πατριάρχου, τὰ χωριά τῆς Πελοποννήσου εἰς
τὸ πόδι τὸν κωνηγοῦσαν. Ἀπὸ 36 ἀδελφοῦ-ἀδελφὰ, ἀπὸ 150 συντρόφους του μετροῦνται εἰς τὰ δά-
κτυλα ὅσοι ἔφυγαν σπαθί πολέμου. — Εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐφυλακίσθη εἰς τὸ μοναστήρι τῆς Ὑ-
δρας, ἐφονεύθη ὁ υἱὸς του ἀπὸ μαλῶβι ὁμοπίστων, καὶ τὰ βόλια, ποὺ ἐθανάτωσαν τὸν Κυβερνή-
την, ἐσχίσαν θανατηφόρα καὶ τὴν καρδίαν του. Ἐπὶ ἀντιβασιλείας ἐκρίθη, ἐκαταδικάσθη εἰς θά-
νατον, ὡς προδότης τοῦ θρόνου καὶ τῆς πατρίδος, καὶ εἶδε τὸ τρομερότερον θέαμα ὡς παρχλογιὰ
ὀνείρου, εἶδε ἀνεβαίνοντας τὸν ἀνήφορον τοῦ Ἰεζ Κιλέ, εἶδε τὸν δῆμιον νὰ τροχίζει τὸ σίδερο,
ποὺ ἔμελλε νὰ πάρει τὴν κεφαλὴν του καὶ τοῦ ἐξαδέλφου του. Εἶναι ἱστορικόν.

Ἡ φύσις, προνοήτρια τῶν παθημάτων του, τὸν εἶχε ἐλουτίσει χάριν ἀνταγωνισμοῦ, ὡς φαί-
νεται, μὲ πλούσια κεφάλαια χαρμωσύνης. Τὸ ἥξεύρεται, γέλια καὶ ἀστειότης τὸν εὐφραιναν, καὶ νὰ
λέγει καὶ νὰ ἀκούει, καὶ ὅταν τὴν αὐρινὴν τῆς καταδικαστικῆς ἀποφάσεως τοῦ ἀνεγνώσκου
τὸ διάταγμα τοῦ Βασιλέως, ὅτι ἡ κεφαλὴ καὶ τὴν ποινὴ μεταβάλλεται εἰς εἰκοσαετὴ φυλάκισιν, εἶπε :
«Θὰ γελάσω τὸν Βασιλέα, δὲν θὰ ζήσω τόσα». Ὅμως δὲν ἐγέλασε αὐτὸς τὸν Βασιλέα, ἀλλὰ μᾶλ-
λον τὸν αἰχμάλωτον τῆς ἀδικίας ὁ σκληροῦχος τῆς πατρίδος μας μὲ μύριόν του ἔπαινον, ἐπειδὴ,
χρόνος ἀκλειστός, τοῦ ἐγκρέμισε τὴν θύραν τῆς φυλακῆς τοῦ Παλαμηδιοῦ, τὸν πῆρε ἀπὸ τὸ χέρι,
τοῦ ἀνοιξε τὰς θύρας τοῦ συμβουλίου τοῦ κράτους, καὶ τὸν ἔστησε ὡς τὸν σεβασμιώτερον μεταξὺ
τῶν πολλῶν ἐνδόξων τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας.

Καιροί, χρόνοι ἀπέρασαν ἀπὸ ἐκεῖνες τὰς ἡμέρας, οἱ νέοι ἐγεράσαμε, πολλοὶ τῶν γερόντων
ἐκοιμήθηκαν ὕπνον θανάτου. βλέπω εἰς τὸ ἀκροατήριον ἀκροατάς, ἢ ἀγέννητοι τότε, ἢ εἰς τὸ βυζὶ
τῆς βυζιάστρας παλαιὰ πράγματα, ἱστορίες. Εἰς τὴν γαλήνην τῆς ὥρας, σήμερον, ἀκούσατε παρα-
κλῶ τί ἦτον τὸ συμβᾶν ἐκεῖνο, ἡ δίκη τοῦ στρατηγοῦ σας. Οἱ ἄνδρες τῆς ἀντιβασιλείας δὲν ἦτον
ἱεροκήρυκες, οὔτε διδάσκαλοι τοῦ πνευματικοῦ ἐπαρεούργου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς φίλοι τοῦ νό-
μου, καὶ ἦτον φίλοι τοῦ ἐγκάρδιου οἱ ἱεροκήρυκες, οἱ διδάσκαλοι ὠφελοῦν τὴν ψυχὴν μὲ μέτρα
ἡμερᾶ, ὅχι βίβλια, μὲ τὸν καιρὸν, μὲ τὸν λόγον· ὁ νομοθέτης, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πολιτεύματος πράτ-
τει μὲ σιγὴν καὶ ἀν τοῦτο δὲν κάμει, ἀν ὀκνεύσει εἰς τὴν αἰκυμάν, ναυαγίζει τὸ πολίτευμα, καὶ
μένουν εἰς τὰ χέρια του τὰ κρίματα τοῦ Κράτους.—εἰς τὰ στενὰ ὁ νομοθέτης παῖθαι μὲ τὴν ποι-
νικὴν δικονομίαν.

Ἐρχομένη ἡ ἀντιβασιλεία, τί εἶδε, τί εἶπε ; Ἐκρίνε, ὅτι σιμὰ εἰς τὸ καλὸ ἐμφωλεύει καὶ
περίσσιο κακόν, τὰ φρούρια ἦτον εἰς τὰ χέρια τῶν ξένων τὰ περισσότερα, ὅχι τῶν ἐντοπίων· ἤξευρε
σκόλην κατημένον, Κυβερνήτην φονευμένον, καὶ ἔθνοσυνελεύσεις κομμένες ἀπὸ σπαθί στρατιόντου,
ἤξευρε τὴν ἀλληλοσφαγὴν Ἑλλήνων καὶ Γάλλων εἰς τὸ Ἄργος, ἐμάθη ὅτι διχόνοια καὶ ἀταξία ἐβα-
σάνιζαν τὰς χώρας ληστευμένες, καὶ οἱ κάτοικοι ἦτον μὲ τὸν φόβον εἰς τὴν καρδίαν καὶ μὲ τὸ ὄπλον
εἰς τὸ χέρι. Ποία ἦτον ἡ ἀποστολὴ τῆς ἀντιβασιλείας ; Νὰ φέρει Κυβέρνησιν, νὰ θεμελιώσῃ τὴν
Μοναρχίαν· εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀντιβασιλέων ἔπαιξε γλυκὰ καὶ ἡ χορδὴ, ἡ σοφὴ Γερμανία νὰ
πολιτεύσῃ, νὰ ἀναστήσῃ τὴν ἀρχαίαν σφύην Ἑλλάδα. Οἱ ἄνδρες τῆς ἀντιβασιλείας λοιπὸν ὑποπτοι
ὑποπτῶι αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς, φιλόνομοι, γενναῖοι, θεμελιωνοὶ μοναρχίας, ξένοι, ἔθνη ὡς νεοφερμένοι,
ἀνίδεοι ὅχι τῶν μεγάλων ἔργων τῶν Ἑλληνικῶν, ὅσα ἀντήχησαν εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην, πασιδὴλα
καὶ ἐπαινεμένα σὰν τὸν Ἥλιον, ἀλλὰ τῶν μικρῶν παθῶν, τῶν διχονοιῶν μας, τῆς οἰκογενείας...
Ἄν δὲν ἀποστρέψῃς τὸν ὀρισμὸν, ποὺ δίδω τῆς ἀντιβασιλείας, ἔχομεν εἰς τὸ χέρι τὸ κλειδί τῆς
δίκης τοῦ ἀσχυροῦς στρατηγοῦ σας, καὶ τῆς καταδικῆς του, ὡς προδότη.

Ζωγραφισμένος εἰς τὰ μάτια τῆς ἀντιβασιλείας, μὲ τὴν χαλκὴν τῶν φατριῶν, εἶδαν παραμορφω-
μένον τὸν ἄνδρα, μὲ τὸ φιλόποπτον πρὸς σχεδὸν ἀντίμαχην ἐξουσίαν τὸν κακόβλεπτον, τοῦ ἐλογά-
ρισαν δύνάμιν ποὺ δὲν εἶχε· σηματοφόρος γενναίων αἰσθημάτων τῆς φυλῆς ὁ Κολοκοτρώνης ἦτον

δυνατός, ἀλλ' εἰς τὸ κακὸν ἦτον ἀσήμενος· εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἂν ἤθελε ποτὲ προβάλλει εἰς θανάσιμον διὰ τὸν θρόνον, διὰ τὴν πατρίδα εἰς τὸν Νικήτην, εἰς τὸν Πλαπούτα, εἰς τὸν Β. Πετιμεζᾶ, εἰς τὸν Τσόκρη, εἰς τὸν Ν. Μπουκουρα, οἱ πλεόν παραδομένοι, οἱ σπειρότεροι τῆς ἀγάπης του, αὐτοὶ θὰ τὸν ἔδεναν, νὰ τὸν στείλουν ὡς φρανίτην εἰς τὴν Εὐαγγελίστριαν τῆς Ἱήνου. Δὲν πέρασε καιρὸς, καὶ ἡ Βασιλεῖα ἐπέσθη, ὅτι ὁ νομιζόμενος προδότης ἦτον φίλος, καὶ οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸν κίνδυνόν του ἐνθυμήθηκαν, ὅταν ἐπολέμησαν κοινὸν ἐχθρὸν μαζί του καὶ ἐδοξάσθησαν, καὶ καθέννας τοὺς μὲ θυσίαν τῆς ζωῆς του ἤθελε ξαγοράσει τὴν κεφαλὴν του ἀπὸ τὴν γκιλοτίνη, τοῦ φίλου τους, τοῦ συναδελφοῦ τους εἰς τὰς κακὰς ἢ εὐτυχισμένες ἡμέρας τοῦ ἀγῶνος, καὶ τὸ θέαμα, ἡ τραγωδία ἐκλείσει μὲ τὰ γέλια τοῦ κόσμου. Σύρτης εἰς τὸ γέλιο πρῶτος ἦτον ὁ ἴδιος ὁ μπαρμπέρης, ὅταν ἐμνηνεύοντο τὴν γέννησίν του, ἀφοῦ ἐξεφυλακίσθη ἀπὸ τὸ Παλαμήδι, καὶ ἀπέδειχνε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὰ σπάργαλα ὡς νήπιον. Ὁμοιάζω, ἔλεγε, τώρα τὸ πουλί τῆς Ἀθηνᾶς γέφυκο ὀμπρός, μάτια καὶ μύτη διὰ Μουσεῖο, ὀπίσω ὀρὰ μικρή, κλωσσοπούλι.

Ἄνδρες φίλοι καὶ ἀδελφοί, ἀφοῦ ἐδιώξαμε τὴν μελαγχολίαν, ἡ τραγωδία, ὡς εἶδαμεν, ἐταλείωσε μὲ τὰ γέλια, δὲν εἶναι τάχα καλὸ νὰ κοντοσταθοῦμε ὀλίγο εἰς τὸ νέο μονοπάτι, καὶ νὰ σᾶς διηγηθῶ ἓνα ἱστόρημα ποὺ σὰν καὶ ταιριάζει μὲ τὴν ὁμιλίαν μας, καὶ ἂν δὲν τὸ φιλιάσω καλὰ διορθώσατε το μὲ τὸν νοῦν σας. — Εἰς τοὺς Παρισίους ἦτον ἓνας μπαρμπέρης, κουρεὺς ἑλληνιστί. Ἦτον λοιπὸν ἓνας μπαρμπέρης ἢ κουρεὺς εἰς τοὺς Παρισίους, εἶχε καὶ ἔμπρός εἰς τὴν θύραν τοῦ ἐργαστηρίου του ἓναν παπαγάλον, θαῦμα τῶν παπαγάλων. Εἰς αὐτὸν ἄρμυζε ὁ στίχος :

*Δὲν ἐκιλιάδιε σὰν πουλί, σὰν βλα τὰ πουλάκια,
Μὲν ἐκιλιάδιε κι ἔλεγε, ἀνθρωπινὰ ὁμιλοῦσε,*

Ἐνας ὀρέχτηκε νὰ τὸν κλέψει, εἴτε διὰ λογαριασμὴν του πρὸς τέρψιν του, εἴτε διὰ νὰ τὸν πωλήσει. Ἦτον χειμῶνας, καὶ συνήθεια τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον νὰ φοροῦν μεγάλα πλατειὰ ἐπανωφόρια οἱ ἄνδρες, τυχμπάρα· προμελέτησε ὁ ἐγκληματίας νὰ πράξει τὸ κακόν· ὅταν ὁ μπαρμπέρης θὰ ἦτον πισώπλατα τῆς θύρας τοῦ ἐργαστηρίου, λούοντας μουστερή του· τὸ κλουβὶ μὲ τὸν παπαγάλον ἦτον ὀλίγο ἔξω τῆς θύρας, εἰς τὴν διάβα· ὡς λοιπὸν ἦλθε εἰς τὸν ἐγκληματίαν βολικὸ τὸ τόλμημα, ξαμώνει τὸ χέρι, κτταβάζει τὸ κλουβί, χώνει κλουβί καὶ παπαγάλο ἀποκάτου ἀπὸ τὸ ἐπανωφόρι, καὶ φεύγει. Τὸ εὐλύγιστο τοῦ μπαρμπέρη ἐπῆρε ἄερα τοῦ ἐγκλήματος, χύνεται ἔξω ἀπὸ τὸ ἐργαστήρι, ἀφήνει τὸν μουστερή μὲ τὰς σαπουνάδες εἰς τὴν μούρη, χύνεται φωνάζοντας *au voleur, au voleur*, δηλοῦ, κυνηγᾶτε τὸν κλέφτη. Ἐβγήκαν ἀπὸ τὰ ἐργαστήριά τους ἄλλοι ἄνθρωποι, ἔλχαν καὶ διαβάτες, καὶ ὅλοι ἐφώναζαν, *au voleur, au voleur*. Ἀγνάντευσε ὁ μπαρμπέρης πέρα πάτημα γοργὸ ἀνθρώπου καὶ ἐπανωφόρι φουσκωμένο, εἶδε τὸν ἥλιο, βάνει φωνὴ μεγάλητερη, τρέχει ὡς νὰ εἶχε πτερὰ, ἔτρεχε καὶ ὁ κλέφτης νὰ πιάσει κανένα σταυροδρόμι νὰ ἀναληφθεῖ. Καὶ θὰ τὸ ἐπατύχαινε. Σταυρωτοὶ δρόμοι πολλοὶ εἰς τοὺς Παρισίους. Ἀλλὰ τί συνέβη; Μαντεύσατέ το. Ὁ παπαγάλος, ποὺ ἀκούει τὸν καλὸν του νοικοκύρη νὰ φωνάζει *au voleur, au voleur*, ἄρχισε καὶ ἐκεῖνος ἀποκάτου ἀπὸ τὸ ἐπανωφόρι μέσα εἰς τὸ κλουβί νὰ φωνάζει *au voleur, au voleur*· ὁ κλέφτης ποὺ ἐνόησε τὴν προδοσίαν, κακιδότης καὶ κλέφτης χεροπισσμένοι, πετᾷ ἀποσβολωμένος τὸ κλουβί, καὶ γίνεται ἄφαντος· ὁ μπαρμπέρης, ἀδιάφορος διὰ τὸ ἀθέμιτο τῆς πράξεως, σηκώνει ἀπὸ κατχγῆς τὸ κλουβί, καὶ ἔστησε εἰς τὴν συνηθισμένην του θέσιν τὸ πολὺλογο, κοσμοαγκηπημένο πετούμενον, ἐνδυμένο τὰ χρώματα τῆς ἐλπίδος. Πῶς τώρα συμφωνεῖ μὲ τὴν ὁμιλίαν μας τὴ συμβάν τοῦ παπαγάλου; Κύριοι! Εἰς τὰς ἡμέρας τῆς δίκης τοῦ Κολοκοτρώνη ἐφώναζεν ὁ λαὸς δὲν εἶναι ἔνοχος, ἐφώναζε ἡ Θέμις, θεὰ τῆς δικαιοσύνης, εἶναι ἀθῶος, ξεφωνοῦσε καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀλλ' εἰς τρίτο πρόσωπον ὡς ἀντιλαλιά, ὡς παπαγάλος τοῦ κόσμου, τῆς θεᾶς, δὲν εἶναι ἔνοχος, εἶναι ἀθῶος· δικαί, κύριοι τριτοπρόσωπος εἰς τὸ ξεφωνητό του; Ἐννοήσατέ το ἀπὸ τὴν φράσιν τοῦ βιβλίου του. Ὅταν ἔπειτα ἀπὸ ἑξὶ μῆνες μυστικὴ φυλακὴ, διηγεῖται, ἦλθε ὁ Μάσων, καὶ μοῦ ἐδιάβασε ὅλην ἐκείνην τὴν ἄρμαθιὰ τῶν ἐγκλημάτων ποὺ βεβαίωνε πῶς ἔκαμα, ἔλεγε, ἐγὼ εἶμαι, ἢ ἄλλος; Ἀμφίβαλα διὰ τὴν ἑαυτὸν μου. Ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἀλχητὸ, τέλος πάντων, τοῦ λαοῦ, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὸ κλουβί, τῶν ξένων πρέσβειων, χρεωστῶ νὰ τὸ εἰπῶ πρὸς τιμὴν τους, ὁ Μάσων, χάριν λόγου, πετᾷ τὸ κλουβί μὲ τὸν παπαγάλο μέσα, καὶ ἀρατίσθη εἰς τὰ ἄκρα τῆς Σκωτίας, ὅπου ψάλλει τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸ ποίμνιόν του—εἶναι πρόσωπον ἱερωμένο—ἀφοῦ τὸ ἔψαλε τόσο εὐμορφα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέθανε μὲ τὴν

ᾠραν του, ἐστάρχη μὲ τὰ δάκρυα τῶν συμπολιτῶν του εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν Ἀθηναίων καὶ κοίτεται εἰς τὸ μνήμα του, περιμένοντες τὴν ἀνάστασιν νὰ παρουσιασθῇ αὐτὸς καὶ οἱ κατήγουροί του ἐνώπιον τοῦ ἀνωτάτου δικαστοῦ.

"Ὅσα εἶδες, ὅσα ἤκουσε, ὅσα ἐνθυμεῖται, ἄξια λόγου, ὅσα ἔκαμεν ὁ μακαρίτης, μοῦ τὰ ἔλεγε, καὶ ἐγὼ τὰ ἔγραφα τὸ ἔτος 1836. Ἀρχισα τὴν τύπωσιν τοῦ βιβλίου τὸ ἔτος 1846, τὴν ἐτελείωσα τὸ ἔτος 1850, σήμερον τὸ δημοσιεύω. Ὁκνευσα νὰ τὸ δημοσιεύσω δύο ἔτη... Εἶδα καὶ ἀποεἶδα, καὶ σήμερον τὸ δίδω εἰς τὸ φῶς.

Βούλομαι τώρα νὰ ἀπαντήσω εἰς ἐρωτήματα, τὰ ὅποια νοερῶς ὁ ἀκροατὴς ἔκαμε, ἢ θὰ κάμει εἰς τὸν ἐκδόστην.

Πρῶτο ἐρώτημα. Ἡ διήγησις τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἔχει ἀλήθειαν, ἢ, κάλλιε νὰ εἰποῦμε, ἱστορικὴν τελειότητα; Δὲν τὸ βεβαιῶνω, κυμανίζομαι εἰς ἀμφιβολίας, ἀλλὰ βεβαιῶνω, ὅτι ἂν οἱ ἐνδοξοὶ συνάδελφοί του, ὅσοι εὐφραίνουν ἀκόμα μὲ τὰ τίμια γηρατειά τους φίλους καὶ συμπολίτας, ἂν τὰ ἀνθηρὰ τέκνα ὀρφαναμένα γονέων ἀγωνιστῶν, ἂν ὁ νεώτερος τῶν παλαιῶν καὶ πλῆκιος στρατηγὸς Γενναῖος, θελήσουν νὰ θεραπεύσουν χάσματα ἱστορικὰ πολεμικοῦ ἀνδρός, ὅχι ἱστοριογράφου, θὰ οἰκοδομηθῇ μνημεῖο λαμπρό, ὅχι πρὸς τέρψιν τῆς ἀκοῆς, ἀλλὰ πρὸς παντοτινὴν ὠφέλειαν τῆς φυλῆς. Καμμία εὐεργεσία μεγαλειότερη εἰς τὸ γένος, ὅσο διήγησις ἀληθινὴ τοῦ κινήματος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸ ἔτος 1821. Προγύμνασμα τὸ φιλοκίνδυνον κίνημα, ἂν εἶναι βουλή Θεοῦ, καὶ ἄλλων θεαρέστων ἀγώνων.

"Ἄλλο ἐρώτημα. Κακολογεῖ ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ἀντιμάχους του πολιτικούς ἢ στρατιωτικούς;

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐμπλέχθη συχνὰ εἰς διαφωνίας γνώμης καὶ εἰς φόνους ἐμφυλίων πολέμων κακολογεῖ ναί, ἀλλ' ὅχι μὲ χεῖλη πικρά, διαβάζεις ὅμως εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του ὀργὴν ἐχθραῦ, ὅχι, τὸν ἀδίκησα, ὀργὴν ἀνδρός ἐραστοῦ τῆς πατρίδος του. Φαίνεται, ὅτι ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εἶχε μορφώσει εἰς τὸν νοῦν του καὶ εἰς τὴν καρδίαν του τὴν ιδέαν, ἢ τὴν εἰκόνα τῆς πατρίδος, τὴν εἶχε πλουτίσει μὲ ὅσα τελειοποιῶν τὴν εὐτυχίαν τῆς· ἐφευγες ἀπὸ τὴν λατρείαν τῆς εἰκόνης του; ἔπαυε ἡ φιλία του. Ἄγριος κατήγορος, ὡς οἱ προφῆται τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς τοὺς παραβάτας τῶν θεῶν νόμων. Ποῖος, κύριε, ζωγραφίζεται ἀναμάρτητος εἰς τὸ βιβλίον του; Ὁ ἴδιος Κολοκοτρώνης. Τὰ λάθη του, τὰς ἐλλείψεις του δὲν θὰ μάθομε ἀπὸ τὸ βιβλίον του, οἱ συνάδελφοί του ἅς σημειώσουν τί ἠξεύρουν—καὶ πρέπει. Μὴ μένετε ὅμως παρακαλῶ, εἰς αὐτὴν τὴν γνώμην, ὅτι κακολογεῖ τοὺς ἀδελφούς του, τοὺς συμπολίτας του, καὶ κατ' εὐτυχίαν ἔχομεν ἀπόδειξιν φαινητὴν τῆς μεγαλοψυχίας του, ἢ τῆς δικαιοσύνης του πρὸς τοὺς συναγωνιστάς του. Ἐνθυμεῖσθε, καί, ἂν τὸ ἀλτσημονήσατε, ὁ ἀξιότιμος κ. Φιλήμων σᾶς τὸ ἐνθυμίζει μὲ τὸν φύλλον τῆς ἐφημερίδος του τοῦ ἔτους 1838, ἐνθυμεῖσθε τί λέγει ὁ μακαρίτης στρατηγὸς πρὸς τοὺς νέους, ὀρθὸς εἰς τὸν ἄμβωνα τοῦ Δημοσθένους, ὅτι·ν ἀναφέρνει πρὸς διαφωνίας τῶν Ἑλλήνων; "Ὅλοι ἠθέλαμε τὸ καλὸ, πλὴν καθένας κατὰ τὴν γνώμην του.—Πλέον εὐχάριστο θὰ σᾶς εἶναι, ὁλόκληρο νὰ ἀκούσετε τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ὁμιλίας του.

"Εἰς τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἐπανάστασεως εἶχαμε μεγάλην ὁμόνοιαν, καὶ ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι. Ὁ ἓνας ἐπήγαινε εἰς τὸν πόλεμον, ὁ ἀδελφὸς του ἔφερεν ξύλα, ἢ γυναῖκα, τοῦ ἐζύμωνε, τὸ παιδί του ἐκουβαλοῦσε φωμί καὶ μπαρουτόβολο εἰς τὸ στρατόπεδον καί, ἂν αὐτὴ ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσεν ἀκόμη δύο χρόνους, ἠθέλαμεν κυριεύσει καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἴσως ἐφθάναμεν καὶ ἕως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τόσον τρομάξαμεν τοὺς Τούρκους, ὅπου ἤκουαν Ἑλληνας καὶ ἐφευγαν χίλια μίλια μακρὰ. Ἐκαστὸ Ἑλληνας ἔβαζαν πέντε χιλιάδες ἐμπρός, καὶ ἓνα καράβι μίαν ἀρμάδα. Ἀλλὰ δὲν ἐβάσταζεν. Πλοῦσαν, μερικοὶ καὶ ἠθέλησαν νὰ γένουν μπαρμπέρηδες εἰς τοῦ κασίδι τὸ κεφάλι. Μᾶς πονοῦσε τὸ μπαρμπέρισμά τους. Μὰ τί νὰ κάμωμεν; Εἶχαμεν καὶ αὐτονῶν τὴν ἀνάγκην. Ἀπὸ τότε ἄρχισεν ἡ διχόνοια, καὶ ἐχάθη ἡ πρώτη προθυμία καὶ ὁμόνοια. Καὶ ὅταν ἔλεγε τὸν Κώστα νὰ δώσει χρήματα διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους, ἢ νὰ ὑπάγει εἰς τὸν πόλεμον, τοῦτος ἐπρόβαλε τὸν Γιάννη. Καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπον κανεῖς δὲν ἠθελεν, οὔτε νὰ συνδράμει, οὔτε νὰ πολεμήσει. Καὶ τοῦτο ἐγένετο, ἐπειδὴ δὲν εἶχαμε ἓνα ἀρχηγὸν καὶ μίαν κεφαλὴν. Ἀλλὰ ἓνας ἐμπαινε Πρόεδρος ἕξι μῆνες, ἐσηκώνετο ὁ ἄλλος καὶ τὸν ἐριχνε, καὶ ἐκάθετο αὐτὸς ἄλλους τόσους· καὶ ἔτσι ὁ ἓνας ἠθελε τοῦτο, καὶ ὁ ἄλλος τὸ ἄλλο. Ἴσως ὅλοι ἠθέλαμεν τὸ καλὸ, πλὴν καθένας κατὰ τὴν γνώμην του. Ὅταν προστάζουνε πολλοί, ποτὲ τὸ στίτι

δὲν κτίζεσθαι, οὐκ ἐπαισιόωναι. Ὁ ἓνας λέγει, ὅτι ἡ πόρις πρέπει νὰ βλέπει εἰς τὸν ἀνατολικὸν μέρος, ὁ ἄλλος εἰς τὸ ἀντικρυνόν, καὶ ὁ ἄλλος εἰς τὸν βορέαν, πᾶν νὰ ἦσαν τὸ σπῖτι· εἰς τὸν ἀραμπᾶ καὶ νὰ γυρίζει καθὼς λέγει ὁ καθένας» (1).

Προχωρεῖ ὁ στρατηγός, νοθεύζοντας εἰς τὴν ἀγάπην τῆς Βασιλείας· με δύνανται διδασκαλικήν, δεσμὸν περιγράφει τὴν βασιλείαν ὁμονίας καὶ ἀσφαλείας ἐλληνικῆς. Δὲν εἶναι ἀνάξιον τῆς ὥρας νὰ ἀκλύσωμε τὸ φρόνημα τῶν γενναίων ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος ὡς πρὸς τὸ πολίτευμα τῆς Πατρίδος. Ἐθεωροῦσαν τὴν Μοναρχίαν ὡς ναόν, καὶ εἰς τὸν ναόν τὸ ἀγκλιν καὶ ἡ λατρεία τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἱεροφάντης μέγιστος ὁ Βασιλέας. Τὰ κινήματα πολυπυμένων ἢ βαρβάρων ἐθνῶν εἰς τὸν αἰῶνα μας, οἱ διχόνοισες τῶν ἀρχαίων προγόνων, τὸ πικρὸ ἡμερολόγιον τῆς αἰχμηλωσίας, μᾶς διδάσκουν νὰ σεβόμεθα ὡς χρησμὸν ἱερὸν τὸ φρόνημα τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ συρροὴ σοφῶν, γενναίων Ἑλλήνων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς σήμερον, οἱ ὅποιοι εὐγλωττοὶ εἰς τὴν σιωπὴν τους, μοῦ λέγουσι, πρόσθε τοῦ βιβλίου τοῦ Κολοκοτρώνη νὰ μὴ γίνῃ ἀμόνι διχοστασιῶν, ἀλλὰ σφύρι ἀγάπης, καρυσία καὶ παραγγελία τῶν σεβαστῶν προσώπων με βιάζει νὰ μὴ χωρισθῶ ἀπὸ τὸ δεύτερον ἐρώτημα, ὃν πρῶτα δὲν δακτυλοδείξω εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἀάξαν Κουντουριώτη καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνη, τοὺς δύο γέροντας πλεμέ-
νους εἰς εἰλὴ ἀγάπης καὶ με συγχώρη διὰ τὰ περασμένα, ὡς εἰς ὥραν θανάτου, εἰς τὸ σπῖτι τοῦ Ὑδραίου. Ὁ χριστιανικὸς ἀσπασμὸς με ἐχθροὺς καὶ με φίλους, αὐτὴ ἡ ὑστερινὴ πράξις τῆς ζωῆς τοῦ γέροντος στρατηγοῦ λευκαίνει πᾶσαν βαφὴν χυλῆς ἐναντίον τοῦ συγγραφέως, καὶ κατηγοροῦς ἢ ἐχθροῦς ἡμερώνει τὴν κακίαν του εἰς τὸ θέαμα καὶ ἀκρόαμα τῆς τρικλῆς ἁρμονίας, φόβου Θεοῦ, πόθου ἐλευθερίας καὶ κινδύνων ἀνδρείας. Ἦσαν τῶν ἀδυνάτων με οἰωνοὺς κόσης ἀρετῆς νὰ μὴ νὰ ἀναζήσει τὸ μεγάλο ὄνομα τῆς Ἑλλάδος.

Τρίτον ἐρώτημα.—Τὸ σύγγραμμά τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἔχει κάλλος τέχνης; Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ τέχνη; Εἶναι ἡ ἁρμονία τοῦ ὅλου με τὰ μέρη, εἶναι ἡ χάρις τῆς λεπτομερείας, τὸ ὕφος φυσικὸ καὶ ἀπλό, ἡ τέχνη εἶναι ἡ παράδεισος τῆς ἐπιστήμης, ζωῆς, κάλλος αἰώνιον, ὡς εἶναι τὰ λημέρια τῶν δικαίων. Αὐτὰ τὰ προσόντα τῆς τέχνης δὲν τὰ ἔχει τὸ διήγημα τοῦ στρατηγοῦ, ἀρέσει ὡς ἄγουρος καρπός, πρῶτον τρυγημένος, ἢ ὡς σειρὰ βουνῶν, φύσις ἄτεχνη. Συλλογίζομαι ἀκόμη, μὴ τέχνη ὁ ἀναγνώστης ἀηδιάσει εἰς τὸ διάβασμα, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ προσφέρω συμβουλήν διὰ νὰ μὴν ὑστερηθεῖ τὸν θησαυρὸν κλεισμένον εἰς τὴν ἄτεχνην μορφήν. Πρὶν ἀναγνώσει τὸ βιβλίον, ὃς ἀσχοληθεῖ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν παλαιότερου βιβλίου — εἰς αὐτό (2) ! Τί εἶναι; — Ἡ φυλλάδα τοῦ Μορέως. Εἶναι ὁ Ἰσκιος, τὸ ἀνήλιο σκοτάδι, — ἡ φυλλάδα τοῦ Κολοκοτρώνη τὸ φῶς. Ἀκούσατε, ἀπὸ τὴν παλαιότερη φυλλάδα, τινά. Ὁ στρατάρχης νικητὴς γράφει εἰς τὸν Σουλτάνον τὴν ἄλωσιν τοῦ Μορέως, ὁ Σουλτάνος τὸν φιλοδωρεῖ με χρυσὸ σπαθί, σαμουρόγουν, καὶ ἄλλα. Εἰς τὸ Ναύπλιον θέλει ὁ ἀρχιστρατηγὸς νὰ ἐνδυθεῖ τὰ βασιλικὰ δῶρα. Ἐρχεται ἀπὸ τὴν Τριπολιτζά, Ἄργος, Μύλους, εἰς τὸ Ναύπλιον ἀστραπὴ, λέγει ἡ φυλλάδα, νὰ ἤθελε τὸν κάψει. Ἀπὸ στρατιώτας, παιγνίδια, ἄτια, ἐγέμισαν οἱ κάμποι, οἱ δρόμοι ἀπὸ τὴν Ἄρρα καὶ ἀπὸ τοὺς Μύλους ἕως τ' Ἀνάπλι, καὶ τρεῖς ἀγάδες τοῦ ἐπρόσφεραν τὰ βασιλικὰ βραβεῖα. Σημειώσατε ὅτι ὁ στρατάρχης αὐτὸς ἐφανεύθη ἔπειτα εἰς τὸ Τεμεσβάρνι εἰς μίαν μάχην με τοὺς Ἱμπεριαλοὺς. Ἴδού οἱ ἱστορικὲς στίχοι τῆς φυλλάδας :

1. Σχόλιον τοῦ ὁρθοῦ φρονήματος τῶν φρονίμων Ἑλλήνων τοῦ ἀγῶνος, ὃς χρησιμεύουν οἱ ὀλίγες ἀράδες τοῦ σοφοῦ Ἐλβετοῦ Σισμάνδου :

«L'égoïsme, l'intérêt est au fond du cœur une sentinelle toujours vigilante qui émet un cri d'alarme quand on veut le sacrifier. C'est une loi de la Providence. Le prince est l'organe de cet égoïsme dans les sociétés : il faut qu'avant toute autre, pensée il soit toujours frappé de l'intérêt de conservation de ce corps sous peine de le voir bientôt dépérir.

Dans les Démocraties ce sentiment ne se présente jamais le premier. Lorsque tous concourent, aucun ne se dépouille du moi individuel pour se faire gouvernement. De là s'il est susceptible d'émotions généreuses, il a bien moins de tenue et de sagesse, il s'expose et il attire sur lui des calamités, qu'un souverain plus constant de son intérêt aurait évitées».

2. Δεικνύει τὸ βιβλίον.

Τὴν σαμουρόγοννα ἐφόρεσε μὲ δόξα καὶ καμάρι
 οἱ Ἱμπεριάλοι τὴν ἐχώρησαν εἰς τὸ Τεμεσβάρι,
 Κι εὐθὺς ἐξώσθη τὸ σπαθί, νὰ ἰδεῖ ἄν τοῦ ἀρέσει,
 ὅτ' ἐμέλλε τῶν Ντουτεσκιῶν νὰ πῶγει διὰ πεσκέσι·
 Ἐλόγιαζε σὰν στὸν Μοριὰ νὰ τὸν τιμήσουν πάλι,
 Μὰ οἱ Ντουτέσκι μετ' τὸ σπαθί τοῦ πῆραν τὸ κεφάλι·
 Μήτ' ἐντροπή τοῦ Βασιλιᾶ πῶς ἦτον ἐδικὸς του
 Ὅποι' στὴν θυγατέρα του τὸν εἶχε διὰ γαμπρόν του,
 Ἦως ἄρπαζαν τὰ ροῦχα του μὲ μάνητα μεγάλη
 Καὶ μὲ πολλὴ ἀνατιμὴ τοῦ σέροναν τὸ κεφάλι.

Ἀφοῦ μελετήσαμεν τὴν φυλλάδα τοῦ Ἰωαννίτου Μάνθου, μὲ ποῖο καρδιοκτύπι ἑλληνικό, μὲ πόση χαρὰ καὶ μὲ ποῖα δάκρυα θὰ διαβάσουμε φυλλάδα ἀνδρὸς Ἑλλήνου, περιχυμένου τὸν ἰδρωτὰ τῶν πολέμων, καὶ δὲν ψάλλει κατάρεις εἰς τὸν ἐχθρόν. οὔτε ὕμνους εἰς τὸν Ἱμπεριάλον Νικητὴ, ἀλλὰ ὕμνολογεῖ τὰ τρόπαια τῆς ἰδίας του φυλῆς, τὸ Δράμαλη νικημένον, μεγάλα καράβια τοῦ ἐχθροῦ καημένα ἀπὸ τοὺς Νησιῶτες, καὶ τὰ εἰσόδια ἀπὸ τοὺς Μύλους εἰς τ' Ἀνάπλι τοῦ πρώτου τόσον ποθητοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος.

Συγχωρήσατέ με νὰ κάμω μίαν μικρὴ παρατιμονιά. Ἄν σᾶς εἶπα ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν του ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔχει κάλλος τέχνης, νὰ σᾶς εἰπῶ πῶς κατὰ τὴν ιδέαν μου ἤθελε δοξασθεῖ ὡς λογογράφος, τεχνίτης ἱστορίας· ἡ παρατιμονιά μου, μὴν φοβεῖσθε, θὰ μᾶς ἀράξει εἰς λιμιὸνα καλόν. —Εἰς τὰ 1836 ἦμουν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ μακαρίτης Ἀνδρέας Ζαῖμης μὲ εἶχε πάρει εἰς συμπάθειαν, καὶ ἐσύχναζα τὴν ἐσπερινήν του συναναστροφὴν. Μίαν ἡμέραν ὁ Ζαῖμης, ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης, ὁ γέρον Χατζῆ Μέξης καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριαζῆς ἐσυμφώνησαν νὰ ἀνέβουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, νὰ ἰδοῦν τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὰ ἀρχαῖα τῆς. Πήλθε ἡ ὥρα νὰ κινήσουν, πέμπτος ἄνισος πολὺ συνοδοιπὸρος μὲ τέτοιαν θαυμαστὴν τετρανδρίαν ἐτυχα καὶ ἐγώ. Ἀνεβήκαμε τὴν Ἀκρόπολιν, ἐπεράσαμε τὰ Προπύλαια, —νὰ σᾶς εἰπῶ τί ἔκαμε ὁ καθένας τῆς συνοδείας, ἀφοῦ περάσαμε ὀλίγα τὰ προπύλαια. Ὁ Χατζῆ Μέξης ἐρώτησε ἕναν ἀπόμαχον τοῦ ἐσκουώθη ὁ Γκούρας, προπορεύθη ὁ ἀπόμαχος, καὶ ἀνέβαινε ὁ γέρονς τοὺς σιωροὺς τῶν λιθαρῶν νὰ φθάσει εἰς τὸν τόπον τοῦ φόνου τοῦ ἀνδρείου πολεμιστοῦ. Ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης ἔκουε, ἀλλὰ μὲ δυσαρέσκειάν του, ὡς μοῦ ἐφάνη, ἕναν ποὺ τοῦ ἐκατηγόροῦσε τὸν μακαρίτην Κυβερνήτην ὡς ἐχθρόν τῶν ἀρχαιοτήτων. Ὁ Κριαζῆς ἀνέβη εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἀγνάντευε τὸ στοιχεῖον, ποὺ τόσο τὸν ἐρίμησε· οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐβουτούσαν εἰς τὰ νερὰ τῶν Σπετσῶν, εἰς τὴν Νικαριά, εἰς τὴν Κῷ. Ὁ Ἀνδρέας Ζαῖμης ἐπῆρε ἴσια τὸν δρόμον τοῦ Παρθενῶνος, ἦμουν πλευρὰ του. Μισὸ ἀγνᾶρι τὸν προσπέρασα, ὅταν καλοσιμώσαμε, στρέφομαι νὰ τοῦ εἰπῶ. Ἦ εἶδα; Τὸ πρόσωπόν του ἀκτινοβολοῦσε ἀπὸ ὠραιότητα καὶ νεότητα. ἐπειδὴ ὁ ἐνθουσιασμός τῆς τέχνης ἀναγεννάει τὸν ἄνθρωπον, τρεμάμενα ἦτον τὰ χεῖλη του, φῶς ἡ ὀφθαλμὸς του· θαυμάζοντες τὸν ἄνδρα δὲν τοῦ ὁμίλησα, ἀφήνοντάς τον εἰς τὴν σιγὴν τῆς μελέτης του.

Ἐπιστρέψαμε εἰς τὴν πόλιν, ἀπέρασαν ἡμέρες, καὶ μίαν νύκτα εἶχαμε μείνει οἱ δύο, τὸν ἐρώτησα. Κύρ Ἀνδρέα πῶς σοῦ ἐφάνη ἡ Ἀκρόπολις, σὰν καὶ μοῦ ἐφάνη πῶς σοῦ ἄρεσε παλὺ. —Δὲν πρόβλεπα ποτέ, μοῦ λέγει, πῶς θὰ μοῦ ὑπερέρεσε τόσο! Ἀγασμόνησα τὸν ἑαυτόν μου, πατώντας ἐκεῖνα τὰ χώματα. Εἶδα τὸν Παρθενῶνα, τὰ μάρμαρά του καταγῆς, τὸν ἔστησα ὡς ἦτον εἰς τὰς λαμπρὰς του ἡμέρας, ζωντάνευσαν τὰ ἀγάλματα, κινούνταν οἱ ζωγραφιές, ὁμιλοῦσαν οἱ ἄνθρωποι, ἔφεγγε τὸ πρόσωπο τῆς Ἀθηνᾶς καταμεστῆς τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἐντέλειαν τῆς τέχνης καὶ τοῦ κάλλους, ἐνθυμήθηκα καὶ τὸν Ὀρόνον τοῦ Ξέρξου καὶ τὸ σπαθί τοῦ Μαρδονίου, αἰχμάλωτα εἰς τὸν ἄλλον ναὸν τοῦ Ἰερεῖς· ἐνθυμήθηκα τὰ Παναθήναια εἰς τὴν λάμπειν τοῦ καλοκαιριοῦ, καὶ εἶδα τὴν Ἀκρόπολιν μαστῇ ἀπὸ κόσμον ἀρχαῖον, ἐφαλάν οἱ ἱερεῖς, ἐπρίζαν τὰ ἀμάξια, καί, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὁ νοῦς μου ἔγινε μίαν Παναθηναϊκὴν ἐορτή· ἂν ἄνθρωπος ἐγεύθη ποτέ ἡδονὴν ἀδολὴ ἀπὸ λύπη, τὴν ἐδοκίμασα καὶ ἐγὼ τότε.

Ἀφοῦ, κύριοι ἀκροαταί, ἄρπαξα ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ μακαρίτου τὸ μυστικόν του, καὶ σᾶς τὸ κοινοποιῶ, δὲν σᾶς φαίνεται, ὅτι αὐτὴ ἡ χάρις τοῦ πνεύματός του, νὰ ζωντανεύει πέτρας καὶ λιθάρια, ὅπου τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν ἀπὸ αἰῶνας οὔτε χούφτα μικρὰ τῆς σκόνης τους σώζεται, δὲν μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ χάρις τὴν χάριν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του; Ἡ εὐαισθησία του πρὸς τὴν ἐν-

τέλειαν τῆς τέχνης δὲν μᾶς φανερώνει τὰ πιστά, ὅτι θὰ γίνονταν ὁ ἴδιος θαυμαστός τεχνίτης; Καὶ δὲν πρέπει νὰ χαιρόμεθα καὶ νὰ δοξολογοῦμε τὸν Ὑψίστον, ὅτι ὁ Παρθωνῶνας βασιλεύεται πάλιν ἀπὸ φυλὴν ἑλληνικὴν; Ἀπὸ τὲς ἡμέρας τοῦ Φιλοποίμενος, τοῦ ὑστερινοῦ τῶν φημιστῶν Ἑλλήνων, πολλὰ ἤλθαν βάρβαρα ἔθνη, ξένοι δυνάσται εἰς τὴν γῆν τὴν πατρῴαν, ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἂν ἓνας τους ποτὲ αἰσθάνθῃ τόσον τὸ θαῦμα τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς ὁ μακαρίτης Ἀνδρέας Ζαΐμης.

Ἄν δὲν προσφέρω εἰς τὸ ἔθνος ιστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν συμβάντων ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν Ζαΐμην, κατὰ μέγχι μέρος εἶναι λάθος μου, ἀμάχητόν μου. Εἴχαμε συμφωνήσαι νὰ μοῦ ὑπηρετοῦμαι, ἀλλὰ τοῦ εἶπα, ἄφησε νὰ λείψω τρεῖς μῆνες εἰς τὴν Εὐρώπῃ· πολλὰ ιστορικά τοῦ Ἀγῶνος φωτίζονται ἀπὸ τὰ ἐκεῖ συμβάντα. Μάλιστα, μοῦ εἶπε, καὶ ὅτι ἐπιστρέφεις θὰ κάρωμε δύο πράγματα. Νὰ γράψωμε τὴν ιστορίαν, καὶ ἔπειτα νὰ σὲ πάρω νὰ πᾶμε μαζί εἰς τὴν Εὐρώπῃ. Ἐπῆγα, ἔργησα. Ἐπειτα ἀπὸ ἐπτὰ χρόνους ἐπέστρεψα, ποῦ νὰ εἶρω τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη; Ἐπῆγα εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν Ἀθηνῶν, καὶ νὰ ἰδῶ τὸν τάφον σου· ἐσιργάνισα τὰ μνήματά, πούθεν τὸ ὄνομά σου. Ὁ τάφος τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνη εἶναι πολυτελέστατος, ἔχει δύο κεραμίδια, τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη μόνον τὰ χαλίκια τῆς γῆς. Ἐχρειάσθηκε νὰ φέρω τὸν νεκροθάφτη, ὁ ὅποιος πατόνικος ἴσιο χῶμα, μοῦ εἶπε, ἐδῶ εἶναι θαμμένος ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης. Ποία διαφορὰ ἀπὸ τὸν καιρὸν ποὺ ἀνεβάνουμε εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἥ ὅτι παλαιστοῦς ἀγύμναστος ὁ μακαρίτης, ἀλλὰ γενναῖος, ἐπολεμοῦσε τὸν Ἰμπραήμ πασᾶ, καθὼς τὸν ἀθανατίζει εἰς τὸ βιβλίον σου ὁ Κολοκοτρώνης!

Δὲν κατηγορῶ τὸ ἔθνος, τὴν Κυβέρνησιν, τοὺς συγγενεῖς σου, τοὺς φίλους σου, ἂν δὲν ἐνδύσαν τὸ λείψανόν σου, μὲ λευκὸ χρυσοστόλιστο μάρμαρον. Μαυρολεῖο τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν εἶναι ἡ οἰκουμένη ὅλη. Ἢ ἀρετὴ τους, τὰ ἔργα τους ζοῦν εἰς τὰ στήθη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ζοῦν περισσότερον παρὰ γραμμένα εἰς τὰ ἄψυχα λιθάρια. Ἄν ὁ Ζαΐμης, ὁ Κολοκοτρώνης ἐπαφταν αἰχμαλώτοι τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὰ 1821, 25, 27, ἡ κεφαλὴ τους εἰς τὸ δίσκο ἤθελε χρησιμεύσαι περίγυλον τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ λύπη ἀπαρηγόρητη εἰς τοὺς φίλους. Τὸ ἤξευραν. Τὸ παράδειγμα ἄλλων συναγωνιστῶν τοὺς τὸ εἶχε διδάξει, ἀλλὰ δὲν ὀκνευσαν εἰς τοὺς κινδύνους, δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν πατρίδα. Αὐτὴ ἡ ἀρετὴ τους, αὐτὴ ἡ ἀθανασία τους. Εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος γυμνοὶ ὅς συμχοοῦν μὲ τὴν γυμνὴν γῆν, τὴν εὐεργέτιαν ἀκοίμητην τῶν ὀνητῶν.

Εἰς τόσο σύγγραφο πολυλογίας, ὁμιλῶ μὲ θάρρος εἰς φίλους ἀκροατάς, ἀληθιμόνισα τὸ οὐσιωδέστερον, πῶς ἔσπερξο ὁ μακαρίτης νὰ μοῦ κάρει τὴν διήγησίν σου. Καὶ ἄλλοι τοῦ τὸ εἶχαν ζητήσαι, ἀρνήθη πάντοτε. Μάρτυρας ὁ ἐντιμος υἱός σου. Μία, δύο φορές τοῦ τὸ ἐπρόβαλα, ἀρνήθη· εἶδα πῶς χρειάζεται τόλμη καὶ λόγος νὰ τὸν σύρω εἰς τὸ ἔργον. Τρίτη φορά τοῦ εἶπα: «Στρατηγέ, οἱ Ἕλληνες μοιάζετε τὰ λαλοῦμενα ποὺ βγάζουν ὠραία φωνή, οἱ ἄνθρωποι τὴν αἰσθάνονται, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ ἴδια δὲν κατέχουν τὸ λάλημά τους. Τί ἐκάρητε; Ἄν δὲν ἔμπορεῖς νὰ ιστορήσεις τὰ ἔργα σας, ὁμιλᾶζον πιεγνίδια τῆς τύχης, ὅχι συνειδήσεως ἔργα καὶ φρονήσεως, καὶ, ἂν σᾶς φεύγει τί ἐκάρητε, καὶ ποῦ πᾶτε, λαθεύετε, φύλλα οἱ κόποι σας τοῦ φθινοπώρου, ποὺ τὰ ἀνεμοσκορπίζει ἡ χιονιά. Περηφανεύουσιν μὲ τὴν ἑλληνικὴν σου περικεφαλαία ἀπὸ τὲς λεύκες εἰς τὸ γιαλόν, τότε εἰς τὰ εἰσόδεια, ἀποβατήρια, ὡς τὰ λέγουν, τοῦ Βασιλέως, ὅτι τάχα ἀνάστησες μὲ τὴν περικεφαλαίαν σου τὸν ἀρχαῖον Νέστορα ἢ Ἀγαμέμνονα, καθὼς ἔπειτα ὁ καλὸς σου Σχιῶς, ποὺ ἐβάπτισε τὲς Σπέτσες* Ὑπάρχηρον, καὶ ἀνάστησε τὸ ἑλληνικόν, καὶ οἱ Σπέτσες ἐπλημμύρισαν εὐτυχίας μὲ τὴν Οὐ-

* Σοφὸς Γάλλος καὶ φιλέλλην ὁ μακαρίτης Φωριέλ ἐγνώριζε τὴν μεταμόρφωσιν τῶν Σπετζῶν εἰς Ὑπάρχηρον διὰ νὰ μὴν ἐδημονεῖ, τοῦ ἐμαρτύρησα τὸ βασιλικὸ διάταγμα, τὸ ὅποιον ἐδίδε ἐκ νέου τὸ γνωστὸν τῆς ὀνομα εἰς τὴν πατρίδα τῆς Μπομπολίνας, τῶν Μέξηδων, Χατζῆ, Ἀναργύρου, Λεμπέση καὶ ἄλλων γενναίων. Ἦκουσα ἀπὸ αὐτὸν παρατήρησιν, τὴν ὅποιαν ἐσημαίωσα ἔκτοτε καὶ δημοσιεύω πρὸς φωτισμὸν τοῦ κοινοῦ.

«L'étrange procédé d'une nation ou d'un individu quelconque de renier sa langue nationale, naturelle, en état de vie, d'oser effacer de noms innocents, souvenirs de son existence, consacrés par l'honneur et la gloire, ne peut être considéré que comme l'acte d'une folie mentale qui atteint les dernières et les plus vitales racines de l'intelligence, et comme le spectacle d'une dégradation morale, dont le triste fonds est la servilité et l'ingratitude».

Ἐννοεῖ τώρα ὁ καθεὶς ὅτι ἡ λέξις κουτοπονηρία ἦτον, φαίνεται, κουτοπονηρία μου, διὰ νὰ μὴν πειράξω τὸν ἄνδρα. Ἀλλή στολὴ παρὰ τὸ χαϊδευτικὸ πεντασύλλαβο κουτοπονηρία ἀρμύζει εἰς τὸ ἐνοφθόρο τόλμημα τῆς ἀλλαγῆς τῶν ὀνομάτων κλπ. Τὴν κουτοπονηρίαν οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγαν ὀξύμωρίαν καὶ τὸν κουτοπόνηρον ὀξύμωρον δὲν ἦρα εἰς τὰς διαλέκτους τῶν νεωτέρων ἑθνῶν ἰσοδύναμην λέξιν, ἴσως ὑστεροῦνται καὶ τῆς λαμπρῆς συζυγίας κουταμάρας καὶ πονηρίας. Ὁ Ἰταλὸς λέγει aculeo-faiuo τὸν κουτοπόνηρον.

μαστήν του κουτοπονηρίαν έργα ἡρώων, έργα συνέσεως εἶναι Ἑλληνισμός, καὶ νὰ γράφονται τὰ
ἔργα, καθὼς καὶ οἱ παλαιοὶ τὰ ἔγραφαν. Λές, φοβᾶσαι, μὴν ἀδικήσεις κανέναν· μικροψυχία. Εἰπέ
τὴν ἀλήθειαν, ὅπως τὴν ξεύρεις, ἢ ὅπως σοῦ φαίνεται. Μὴν βάνεις συλλογὴν ἂν λαθευεῖς, δὲν
θὰ πλανήσεις τὸν κόσμον, ἢ ἀλήθεια θὰ φανεῖ· τὸ μνημονικὸ σου ἂν σὲ ἀδικήσῃ εἰς λεπτομέρειας,
ποιὸς θὰ σοῦ τὸ γράψῃ ἀμάρτημα· Λές, δὲν ἤξεύρεις γράμματα, καὶ πολλὰ ἤξεύρεις· τὰ λόγια
εἶναι γράμματα. Μίλειε, καὶ ἐγὼ γράφω, ἢ ἄλλος, ἂν θέλεις. Πολλοὶ ἔζησαν ἄνδρεῖσι, καπετὰν
Θοδωράκη, πρὶν τοῦ Ἀγχιμέμονος καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ καίτοιτοι ἀδάκρυτοι, χωρὶς θυμιάμα
ἐπαίνου εἰς ἄχαρη λησμονιά, δὲν ἔντεσαν ἱστοριογράφον. Μὴν ἐμπιστευθεῖς εἰς ἄλλον ἀπὸ σὲ τὴν
διήγησιν τῶν ἔργων σου, ἀφοῦ καὶ καιρό, καὶ κοντόλι ἔχομεν. Φοβοῦ τοὺς τυχοδιώκτας εἰς τὰ γράμ-
ματα, καθὼς τοὺς ἐφοβήθηκες καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ.

Μ' ἐκοίταξε ὁ μακαρίτης εἰς τὸ ἥμερον καὶ εἰς τὸ ἄγριον, καὶ ἔπειτα μοῦ εἶπε· Ἔλα αὔριον,
πρῶτ' ἔλα, μοῦ ἐφώναζε ἀπὸ τὸ παραθύρι, ὅταν ἔφευγα. Τοῦ ἔβλεπα τὴν ὄρεξιν· εἰς δύο μῆνες ἐτε-
λειώσάμεν, καὶ τὸ δίμηνον ἔργον μας δημοσιεύω σήμερον.

Πρὸς εὐχαρίστησίν σας σὰς εἰδοποιῶ, ὅτι ἔχω καὶ ἄλλων ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος τὰ
ὑπομνήματα, ἔχω καὶ τοῦ μακαρίτου Νικήτα. Ἐνθύμημα ἀγάπης πρὸς νεκρὸν ἀγαπημένον, ὃς
σφραγίσωμεν τὴν ὁμιλίαν μας μὲ ὀλίγες ἀράδες ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ὑπόμνημα τοῦ Νικήτα. Ὅσιον τὸ
σφράγισμα καὶ ὁ σκοπὸς μου θὰ φανεῖ. Διηγείσκει, ὅταν ὁ πατέρας τοῦ ἐφανεύθη εἰς τὴ Μονο-
βασιὰ τὸ ἔτος 1816·—«Ὁ πατέρας μου, ὁ Ἀναγνώστης, υἱὸς τοῦ Ζαχαριᾶ, ὁ ἀδελφός μου, πιά-
νουν ἀπὸ φουρτούνα εἰς τὰ Βάτικα· ἀρεβωνιάσθη ὁ Ἀναγνώστης εἰς τὴν Μάνη, καὶ ἐπιστρέφουν
εἰς τὴν Ἑπτάνησον· ὁ πατέρας μου εἰς ἕναν φίλον τοῦ Τοῦρκου εἰς τὰ Βάτικα, στέλνει χαιρετή-
ματα· ἦτον ἄλλος· τοὺς προσκαλοῦν νὰ τοὺς φιλέσουν, τοὺς πιάνουν, τοὺς δένουν, τοὺς στέλνουν
εἰς τὴν Μονοβασιὰ, τοὺς σφάζουν καὶ τοὺς τρεῖς. Ὁ πατέρας μου ἔλεγε εἰς τοὺς φρονεῖς του. Τὰ
παιδιὰ εἶναι ἀναστημένα εἰς τὴν Φραγκιά· ἐγὼ ἔκαμα καλὰ καὶ κακὰ, νὰ κόψετε ἐμένα νὰ κάμω
χαλάλι τὸ γάλα τῆς μάνας μου, ἔχι τὰ παδιὰ μου. Σκοτώνουν τὸν Ἀναγνώστην ὑβρίζοντάς τον διὰ
τὸν πατέρα του, εἰς τὸν ἀδελφόν μου προβάλλουν ν' ἀλλάξῃ τὴν πίστιν του, δὲν τὸ στέργει. Τοῦ
δείχνουν τὸν πατέρα του σκοτωμένον· οὔτε. Θέλω νὰ πιάω, εἶπε, ἐκεῖ ποὺ πᾶει ὁ πατέρας μου.
Ἔκαμε τὸν σταυρόν του, καὶ ἀπὸ τὸ αἷμα του ἔγινε σταυρός». Ἐδῶ, κύριοι, ποὺ ἠῦραμε τὸ ση-
μαῖον τῆς σωτηρίας μας, ὃς δέσωμεν τὰ χέρια προσευχόμενοι. Ὅχι ἀκόμη.—Καὶ ἄλλο ἀκούσετε·
Ἐνας ὀπλαρχηγὸς Ὀθωμανὸς ἐδιηγήθη εἰς ἕναν τῶν σεβαστῶν ἀκροατῶν μου, Ἰωάννην Παπα-
ρηγόπουλον, ὅτι εἰς μίαν μάχην οἱ ἐδικοὶ μας ἐτσακίσθησαν αὐτὸ σημαιοφόρος σας ἔμεινε κατακαμπὶς
γονατισμένος εἰς τὸ γόνα του, λαβωμένο τὸ ἄλλο, καὶ ἐφώναζε εἰς τοὺς συντρόφους ποὺ ἔφευγαν·
Ἐλᾶτε νὰ πάρτε τὴν σημαίαν, τὸν σταυρόν· τὰ βόλια ἔπεσαν βραχὴ ἀπάνου του, καὶ αὐτὸς ἐφώναζε,
τὸν σταυρό, τὸν σταυρό. Τρεῖς, οἱ πλέον γενναῖοι, ξέκοψαν ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ἄρπαξαν ἀπὸ τὸ
χέρι του τὴν σημαίαν τους, τότε αὐτὸς φωνάζει εἰς τοὺς ἐδικούς μου· Ἐλᾶτε τώρα νὰ μὲ σκοτώ-
σετε. Ἐχύθηκα νὰ τὸν γλυτώσω, ἐπειδὴ μὲ θάμπωσε ἡ ἀνδρεία του, ἀλλὰ τὸν ἠῦρα κομματια-
σμένον ἀπὸ τοὺς ἐδικούς μου, καὶ ἡ σημαία ὀρθή εἰς τὸ καταράχι.

Οἱ σκοτωμένοι εἰς τὴν Μονοβασιὰ ἀναπαύουν τὴν συνειδήσιν μας, φίλοι ἀκροαταί, ὅτι ὁ Νι-
κηταρᾶς καὶ ὁ ἀγῶνας ἐκδίχσαν αἷμα ἀθῶο, συνταξιδεύουν μὲ ἡμᾶς οἱ μεγάλας πτέρυγες τῆς
δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ· ὁ σημαιοφόρος εἰκονίζει τὴν μοῖραν τοῦ ἀγῶνος. Πολλοὶ ἐγονάτισαν σημαιο-
φόροι εἰς τοὺς πολέμους, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς ἀποθαμένους ἐπιρριαν οἱ ζωντανοὶ τὴν σημαίαν, καὶ τὸ
ἀκίνητο γράμμα, «Ἐν τούτῳ Νίκα», δὲν ἐνικήθη ποτέ. Τὸ σημεῖον ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ
τοῦ Νικήτα, ὁ θρίαμβος τῆς σημαίας, ὑψηλοφροσύνη Ἑλληνικὴ χαράτουν τὴν ἐθνικὴν μας πορείαν,
ἀρετὴς εἰρήνης, ἢ ἱερῶν πολέμων. Πιστοὶ εἰς τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέο αἶσθημα τῆς φυλῆς μας νὰ
ἐπικαλεῖται εἰς τὰ ἔργα τῆς βοήθειαν Θεοῦ, ὃς τελειώσουμεν εὐχόμενοι πρὸς τὸν Ὑψιστον μὲ τὰ
ἀκόλουθα λόγια·

«Ὅλες τὲς ἡμέρες, Πανάγαθε, Πανάγιε, σοῦ εἶναι ἀρεστὴ ἡ δέησις τοῦ Χριστιανοῦ, ἀλλὰ μᾶλ-
λον εἰς τὴν σημερινήν, εἰς τὴν μεθαιρινὴν πανήγυριν, ποὺ σοῦ ἐνθυμίζουν τὲς ἡμέρες ἐκεῖνες, ὅταν
οἱ Ἕλληνες Χριστιανοὶ μαζὶ μὲ τὰ δάκρυα τῆς δεήσεως ἔσμιξαν τὸν ἰδρωτὰ τῶν πολεμικῶν κιν-
δύνων διὰ τὴν δόξαν σου. Δός μας φώτισιν, θεᾶ, νὰ σὲ ἐννοοῦμεν, στερέωσέ μας νὰ πιστεύομεν
ὅτι οἱ εὐλογίαις σου πέφτουν εἰς τὰ δίκαια ἔθνη, τὰ ἀνόσια ἀποστρέφουσαι, καὶ ἂν ἀργεῖς, δὲν λη-
σμονεῖς. Ἀναψέ φανὸν γνώσεως εἰς τὰ στήθη μας, ὅτι ζωὴ χωρὶς τίμια καὶ γενναῖα ἔργα δὲν

εἶναι ζωή, δὲν ἔχει οὔτε ὄνομα, οὔτε ἄξίαν, ἀλλὰ μαρτυρῶς, θάνατος, ἔγκλημα. Ἐνδυμένοι τὰς ἀκτίνες τῆς σοφίας σου, ἐσὺ θὰ εἶσαι πατέρας μας, καὶ ἡμεῖς τὰ τέκνα σου».

Ἄν ἡ δέησίς μου πρὸς τὸν Ὑψιστον σὰς εὐχαριστεῖ, εἶναι ὥρα νὰ χωρισθοῦμε, μὲ αὐτήν, ὅχι μὲ ἄλλον θνητὸν λόγον εἰς τὸ σῶμα. Εἴπα.

30. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

ΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ «ΚΟΡΙΝΝΑ ΚΑΙ ΠΙΝΔΑΡΟΣ»*

(ΛΟΓΟΣ 1853)

Κύριοι, ἂν δὲν ἤμουν βέβαιος τῆς εὐνοίας τῶν ἀκροατῶν μου, ἂν μὲ πολλοὺς τῶν ἐδῶ παρόντων δὲν εἶχα συζήσει ἐκ νεότητος, φίλοι νέοι, φίλοι γέροντες, δὲν θὰ τόλμοῦσα τὸ τόλμημα τοῦ θὰ ἀκούσετε. Ἐπιχαλοῦμαι λοιπὸν νέου καὶ παλαιοῦ μας κειροῦ τὴν φιλίαν, διὰ νὰ ἀπολαύσω τὴν συγγνώμην σας σήμερον. Τί τρέχει; Ἐτιμήσατε τὸ ἀναγνωστήριον τῆς Βιβλιοθήκης πρὸς ἀκρόασιν λόγου περὶ τοῦ ἀνιδίου Πατριάρχου Γρηγορίου, ἀλλ' ἐμετέβαλα γνώμην, ἄλλο ἀκρόαμα προσφέρω ὥρα εἰς τὸ φιλήκουσ τῆς σεβαστῆς ὑπερυψώσεως. Ἀπολογοῦμαι. Ἀφοῦ εἰδοποίησα κατὰ τὴν τάξιν τὴν ἀναγνωσιν τοῦ λόγου, φίλος στενὸς ἦλθε καὶ μοῦ εἶπε: Τί θὰ κάμεις; Ἐδιάλεξες θέμα ἀξιόλογο διὰ τὴν πανελληνίον ἐορτὴν τῆς 25 Μαρτίου, ἀλλ' ἐξύγιασες τὰς δυσκολίας: Ἄλλο κύριος πολιτικοῦ ἀνδρὸς χρειάζεται, ἄλλη εὐγλωττία, παρὰ ἡ ἐδική σου καλὴ θέλησις, ὥστε τὸ ἐγκώμιον τοῦ Πατριάρχου διὰ τὰ περιστασιακά τῆς ἡμέρας νὰ ἀποβαῖ χρήσιμο. ἀκίδυνο! ἂν δὲν ἐπιτύχεις, θὰ πάθεις φυλάξου ἀπὸ τὴν κακὴν ὥρα.

Ἡ ὁμιλία τοῦ φίλου μὲ ἐμούδιασε ὥθεν προτιμῶ νὰ σὰς ἀναγνώσω σήμερον ἄλλο τῶ ὄντι πολὺ πλεόν ἀκίδυνον φιλολογικὸν ἔργον. Δὲν ἀποφεύγω ὅμως καὶ τοῦ Πατριάρχου τὸ ἐγκώμιον νὰ σὰς διαβάσω σήμερον ἀκινή, ἂν ἄλλοι φίλοι πλεόν μαχαλὸψυχοι μοῦ εἰπῇτε: «Διάβασε τὸν λόγον σου, μὴ διυλιάζεις» ἔχομεν ἐμμετισσύνην, ὅτι συμβουλευόμενος τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ Ἑλληνικὸ συμφέρον ἠξιώρεις τί θὰ εἰπαῖς καὶ τοῦ θὰ στιθεῖς, ὁμίλησε». Τὴν παρακίνησιν θὰ δεχθῶ μὲ χαρὰν καὶ ἐλπίζω νὰ μὴν κακοευχαριστήσω τοὺς φίλους. Ἐνθυμηθῆτε περὶ καὶ προτέρσιν πράγματα. Πέρουσι καὶ πρόπερσι τὴν 25 Μαρτίου σὰς ἀνέγνωσα τὰ προλεγόμενά μου εἰς τὸν βίον τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Τώρα ὅλη ἠξείρετε πῶς ὁ μακαρίτης Στρατηγὸς εἰς τὰ ζῶντα του ἦσαν δαυλὸς ἀναμμένος, ὅποιος τὸν ἔπαινε ἐκαίετο. Ἐγὼ ὅμως τὸν ἤφερα μὲ τόσῃν ἐπιτηδειότητι εἰς τοῦτον τὸν ἄμβωνα, ποῦ δὲν ἔσπαξε σπῖθα νὰ πειράξει κανένα· καὶ ὅσα ἐδῶ εἶπα, τὰ ἐτύπωσα καὶ τὰ ἐδημοσίευσα, καὶ κανένας δὲν μοῦ εἶπε μαῦρα μάτια· ἀλλ' ἔς φανερώσωμεν τί μέλλει νὰ σὰς ἀναγνώσω σήμερον. Ἄν τὸ μαντεύσετε καὶ εὐχαριστεῖσθε, θὰ εὔρω τὴν εὐχαρίστησιν σας εὐδίων ἄνεμον πρὸς καλὴν ποντοπορίαν. Κύριοι ἀκροαταί, βεβαίως πολλοὶ τῶν παρόντων παρευρέθητε τὴν ἐορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰς τὴν τελετὴν τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου ἐβραβεύοντο τὰ ποιήματα. Ἐπικινέθη, ἀλλὰ δὲν ἐβραβεύθη ἓνα ποίημα, ὁ τίτλος του Κόριννα καὶ Πίνδαρος. Κατὰ καλὴν τύχην εἶμαι κάτοχος τοῦ ποιήματος, καὶ θέλω νὰ σὰς τὸ ἀναγνώσω μὲ ὅσῃν καλύτερην φωνὴν δύναμαι. Οἱ ἔπαινοι τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ διαγωνισμοῦ δίδουν εἰς ἐμὲ θάρρος νὰ τὸ διαβάσω, καὶ εἰς τὸ ἀκροατήριον βέβαια ὑπομονὴν καὶ κλίσιν νὰ τὸ ἀκούσει. Τὸ ποιημάτιον, ποῦ θὰ σὰς ἀναγνώσω, δὲν ἔχει οὐδεμίαν δοξομανίαν, πῶς τάχα θὰ διδάξει τι, ἀλλὰ θέλει νὰ τέρψει, καὶ ἰδοὺ ὡς ἔγγιστα τί μηχανεύεται πρὸς τὸ τέλος του. Λέγει εἰς τὴν καθένα μας, χάρισέ μου μισὴ ἡμέρα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰς πολλὰς τῶν αἰώνων. Ἐγὼ, λέγει τὸ ποιημάτιον, προσδιορίζω νὰ εἶναι ἡ ἡμέρα, ὅταν εἰς τὰς Θήβας ἐφιλονικοῦσαν περὶ πρωτείων μουσικῆς καὶ ποιητικῆς Πίνδαρος καὶ Κόριννα. Θὰ ἀκούσετε λοιπὸν καὶ τοὺς δύο, τὸν νέον καὶ τὴν νέαν νὰ ὑμνολογοῦν παλαιούς ἥρωας καὶ ἐν-

* Ἐκφωνηθέντα ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς κατὰ τὸ ἔτος 1853». Βλ. στὸ τεῦχος «Λόγος τῆς 25 Μαρτίου 1855. Οἱ Γάμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Κόριννα καὶ Πίνδαρος. Ἐκδίδονται ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδελφέως. Παρὰ τῆς Πόλεως τῆς Ἀγορᾶς, ἀριθ. 420), ἐν Ἀθήναις 1856, σχῆμα ὄγδω, σσ. 104. Στῇ σ. 4: «Ἀθῆναι 20 Δεκεμβρίου 1856. Γ. Τερτζέτης». Τὰ Προλεγόμενα στὸ ποίημα «Κόριννα καὶ Πίνδαρος» στίς σσ. 69-72 τοῦ φυλλάδιου.

δόξους βασιλείς. Θὰ μάθετε τοὺς ἔρωτας τοῦ Ἀρχίσου καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἀληθινὸ Οἰθαυροφυλάκιον ἀρχαιολογίας ἐρωτικῆς καὶ θρησκευτικῆς. Δὲν θέλω παρὰ μισθὴν ἡμέρα, λέγει τὸ ποιημάτιον, δὲν πρέπει νὰ παρκαμίνωμεν, νὰ νυκτώσωμεν εἰς τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα, βαρυνὸς ὁ ἀέρας τῆς.

Διὰ νὰ ἐννοηθεῖ μὲ εὐκολίαν εἰς μερικά μέρη τοῦ ποιημάτιου, ἀναγινώσκω δύο συνομώματα ταμάκια περὶ Πινδάρου καὶ Κορίννης ἀρχαίων συγγραφέων, Παισανίου καὶ Αἰλιανοῦ. Ἴδου τί λέγει ὁ περιηγητὴς Παισανίας, θαυμαστῆς τῆς ὀραιότητος τῆς Κορίννης. Εἶδε τὴν εἰκόνα τῆς εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Τανάγρας :

«Κορίννης δέ, ἡ μόνη δὴ ἐν Τανάγρα ἄσματα ἐποίησε, ταύτης ἔστι μὲν μνήμη ἐν περιγραφῇ τῆς πόλεως· ἔστι δὲ ἐν τῷ γυμνασίῳ γραφή, ταινία τὴν κεφαλὴν ἡ Κόριννα ἀναδουμένη τῆς νίκης εἵνεκα, ἢ Πίνδαρον ἄσματοι ἐνίκησεν ἐν Θήβαις. Φαίνεται δὲ μοι νικῆσαι τῆς διαλέκτου τε εἵνεκα, ὅτι ἦδεν οὐ τῇ φωνῇ τῇ Δωρίδι, ὥσπερ ὁ Πίνδαρος, ἀλλὰ ὅποια συνήσκειν ἔμελλον Αἰολεῖς καὶ ὅτι ἦν γυναικῶν τότε ἤδη καλλίστη τὸ εἶδος, εἴτις ἐτι εἰκόνι δεῖ τεκμαίρεσθαι».

Ἴδου τί λέγει καὶ ὁ Αἰλιανός :

«Πίνδαρος ὁ ποιητὴς ἀγωνιζόμενος ἐν Θήβαις, ἀμαθέσι περιπεσὼν ἀκροαταῖς, ἠττήθη Κορίννης πεντάκις· ἐλέγχον δὲ τὴν ἀμουσίαν αὐτῶν ὁ Πίνδαρος σὺν ἐκάλει τὴν Κόρινναν».

Τὸ ποιημάτιον, μὰ τὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶναι καὶ χωρὶς σοβαρότητα, μάλιστα πρὸς τὸ τέλος, ἐπειδὴ φανερώνει φῶς φανερά πόσον ἐκερδίσαμεν ἀλλάζοντας τοὺς ναοὺς τῆς Ἀφροδίτης, τὴν λατρείαν τῶν εἰδώλων εἰς τὴν λατρείαν Θεοῦ πανσόφου καὶ Παντοκράτορος. Ὅποια δόξα διὰ τὸ γένος, ἂν εἶχαν οἰκοδομήσαι οἱ Ἕλληνες καὶ τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος, συμφώνως μὲ τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ Ἀργούς ! Δὲν οἰκοδομήθη ἀκόμη ; ἅς οἰκοδομηθεῖ καὶ τὰ θεμέλια ἅς γίνουιν, ὅπου ὁ βωμὸς τοῦ Ἀγνώστου Θεοῦ καὶ τοῦ Ἐλέους. Οἱ δύο βωμοὶ πρέπει νὰ ἦτον ἀχώριστοι, συγκρατούμενοι. Μνημεῖον ὁ νέος ναὸς εὐσεβείας, εὐχαριστίας πρὸς τὸν Σωτῆρα Θεόν, μνημεῖον ἐλευθερίας καὶ ἀνταπόδοσις τιμῆς, βραβεῖον πρὸς τοὺς ἀρχαίους περιφύμους Ἀθηναίους, οἱ ὅποιοι μᾶς φιλοδῶρησαν τὸ πολύτιμο οἰκόπεδον μὲ τοὺς δύο ὑψωμένους βωμούς.

Προχωρῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ποιηματίου ἐμψυχωμένος ἀπὸ τὴν σιγὴν τῆς ἀκροάσεώς σας καὶ ἀπὸ τὸ περίχαρο βλέμμα σας¹.

.....

Ὅποιος, κύριοι, καὶ ἂν ἔγραφε τὸ ποιημάτιον, καὶ τὸ ποῖος ἀδιάφορον, σημειωτέον, κατὰ τὸ γράμμα τοῦ ὁποῦ ἀνοίχθη ἀπὸ τὸν Πρύτανιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, σημειωτέον ὅτι φρονεῖ, πῶς πλάστουργία τέκνων δὲν συνελαῖ ὀλιγώτερον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ἑνὸς ἔθνους, παρ' ὅτι συντελοῦν καὶ εὐμορφοὶ στίχοι. Ὅθεν εἶχε προσδιορίσει, ἂν τοῦ ἔπερτε τὸ βραβεῖον τῶν χιλίων δραχμῶν, νὰ διαμοιρασθεῖ τὸ ποσὸν εἰς δέκα κοράσια τῆς Πρωτευούσης, χάριν ὑπνδρείας, χάριν τετραποῦδας. Φαίνεται ἐθεώρησε τὸ βραβεῖον τοῦ κυρίου Ἀμβροσίου Γάλλη, ὡς δίφυρην λεμονιά, τὴν πρώτην ἐξαμηνίαν νὰ τοῦ κάμει στίχους εὐμορφους, τὴν δεύτην νήπια καλὰ, δυνατά, τοῦ λαοῦ, νικουρισμένα μὲ τὸ τραγούδι τοῦ Ὑμναίου, χάριν εὐγνωμοσύνης. Ἀπέτυχε καὶ εἰς τοὺς δύο τοῦ σκοπούς. Ἐπαινέθη τὸ ποίημα, ἀλλ' οἱ ἔκαινοι μᾶς Ἐπιτροπῆς καὶ μὲ τὸν Πρύτανιν ἐπὶ κεφαλῆς, δὲν ἀποζημιώνουν, δὲν ἱκανοποιοῦν τὰ δέκα κορίτσια· τοὺς ἔφυγε τὸ προγαμιαῖον τοὺς δῶρον ! Τὸ πράγμα ἐγένε, δὲν εἶναι πάλαι συντάλαια αἰῶνος· οἱ χίλιες δραχμὲς πιάνουν καὶ ἐκαὶ ὅπου ἐδόθησαν.

Ἀλλὰ τὸ περιστατικὸν ὁποῦ φέρει εἰς ἀπορίαν εἶναι τὸ ἀκόλουθον, ἡ τύχη τοῦ Πινδάρου. Ἡξεύρετε τί γράφει ὁ Παισανίας· ἐνίκησεν ἡ Κορίννα τὸν Πίνδαρον, λέγει, ἐξ αἰτίας τῆς διαλέκτου. Δὲν ἐστοχουργοῦσεν αὐτὴ μὲ τὴν Δωρικὴν φωνήν, ἀλλὰ μὲ τὴν Αἰολικὴν, τὴν συνηθισμένην ἀπὸ τοὺς πολλοὺς. Σκεφθῆτε λοιπὸν τὸ ἀνεξήγητον τῆς τύχης τοῦ Πινδάρου : Τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁμιλεῖ δωρικὰ παλαιά. Ἡ Κορίννα ὁμιλεῖ ἀπλά, τὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ. Μὲ τὴν γλώσσαν τῆς καὶ μὲ τὰ νάζια τῆς τοῦ παίρναι τὰ στέφανα. Χάσκει ὁ Πίνδαρος μὲ τὰς ἐλληνικούρας του. Φέτος μὲ τὴν πολυκαιρίαν, φαίνεται, ἔβαλε γνῶσιν, ὁμιλεῖ ἀπλά, ἐνθυμεῖται τὴν παλαιὰν δίκην, ἀλλὰ

1. Διαβάζει τὸ ποίημα Κόριννα καὶ Πίνδαρος.

τί συμβαίνει ! Οί κλέφτες καὶ οἱ ἀρχαῖοι τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἡμιλοῦν ἐλληνικώτερα ἀπὸ τὸν Πίνδαρον, καθὼς εὐστόχως τὸ παρατήρησε καὶ ὁ κύριος Εἰσηγητὴς τῆς Ἐπιτροπῆς τὸν χανδακώνουν λοιπὸν καὶ αὐτοί, τοῦ παίρνουν τὰ πρωτεῖα. Ἄν τοῦ ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸ στόμα, χωρὶς νὰ θέλει, καὶ καμμιὰ ἐλληνικώτερα ἀπὸ κακὴν συνήθειαν, κλέφτες καὶ ἀρχαῖοι τὸν πλακῶνουν μὲ τὰ χαρμπιά. Εἶπες φυλὴν Ἑλληνίδα, τοῦ λέγουν, τὸ πηγάδι τὸ εἶπες φρέαρ, θέλουν νὰ τὸν πνίξουν μέσα, τὸν μασκαρεύουν εἰς τὸν κόσμον ἐνώπιον τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Νὰ πῶμεν ὅμως καὶ τὴν μακρὴν ἀλήθειαν, τὸ ποίημα εὐρέθηκε ξέικο· ἀκούσατε· ἡ ὀκτὰ δράμα τετρακύσια· ἀλλὰ ὀκτὰ καθαρεύουσα, δράμα πεντακύσια. Τὸ ποίημα ἐξῆριζε δράμα τετρακύσια τριάντα, καὶ ἐκλίχθη τοῦ νὰ φθάσωμεν εἰς τὰ πεντακύσια ! Ἐλείπαν στίχοι ἐβδομήντα ἀκόμη μὲ σωστὸν λογαριασμόν.

Ἀρκετά, κύριοι, ἐγολάσκαμεν, καὶ τὰ πολλὰ γέλια δὲν εἶναι καλὰ. Σᾶς προσκαλῶ λοιπὸν τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν νὰ κλαύσωμεν καὶ ὀλίγον, ἐνθυμούμενοι τὸν ἀνίδειμον Πατριάρχην Γρηγόριον, «Ἀγχιθὸν ἦκειν εἰς οἶκον πένθους».

31. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο Ε΄ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ* (ΛΟΓΟΣ 5-4 1853)

Πρὸς τὸν Κύριον Σπυρίδωνα Μαυρογιάννην.

Ὅποιος ἀφιερώνει ἢ χαρίζει εἰς ἄλλον πράγμα τι, δηλοῖ τὸ φίλευμά του, ὅτι θέλει νὰ προσφέρει πρὸς τὸν φίλον του δαῖγμα ἀγάπης ἢ καὶ εὐγνωμοσύνης. Γεννέται ὁμοῦ φυσικὰ ἓνα ἐρότημα, τάχα τὸ ἀφιερωμένο πράγμα ἀξίζει, ὥστε νὰ ἀφιερωθεῖ καὶ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν φίλον ; Φίλε μου Μαυρογιάννη, ἀφιερώνοντάς σου τὸ ἐγκώμιόν μου εἰς τὸν μακαρίτην Πατριάρχην, τρεῖς ἔχω δικαιολογητικοὺς λόγους, καὶ ἂν αὐτοὶ εὐρεθοῦν ἀδύνατοι, ἄλλους δὲν ἔχω.

Πρῶτον, τὴν ἡμέραν τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου μου τὸ ὄνομα τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου ἔστωε πυκνὸν ἀκροατήριον φαίνεται, ὅτι ἡ χάρις τοῦ ἁγίου ἀνδρὸς δὲν μ' ἐγκατέλειψε, καὶ ὠμίλησα ὅχι ἀναξίως τῆς ἀρετῆς του, δὲν δυσωδέστησα ἀρμοδίους κοιτάς. Τὸ φίλευμά μου λοιπὸν συντροφεύεται μὲ τὴν καλὴν γνώμην ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν τῆς πρωτεύουσας.

Λεύτερο δικαιολόγημα : Ἐπειδὴ, φίλε μου, συζεῖς μὲ τὸ ἄνθος τῶν πρακτικωτέρων Ἑλλήνων, εἰς τὸ μέσον τοῦ πρακτικωτέρου ἔθνους τῆς γῆς, ἀποστρέφεις τοὺς ἀπιάστους σιδηροδρόμους, ποὺ τινὲς τῶν ὁμογενῶν μας στένον ἐν τῷ χάσμα τῶν αἰώνων, διὰ νὰ μετακομίσουν τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων, καθὼς δὲν νοστιμεύεται καὶ τοὺς ἄλλους, ὅσοι, μὲ πρόφασιν διορθώσεως καταστρέφουν καὶ βασανίζουν τὴν φυσικὴν, χαριτωμένην γλῶσσαν τῆς νέας Ἑλλάδος. Ὅταν ἀπερνούσαμεν τὰ καλοκαίρια εἰς τὰς ἐξοχὰς τοῦ Λονδίνου, συχνὰ ὁμολογήσαμεν εἰς τὰς συνομιλίαις μας, ὅτι ἡ καλὴ ἐνέργεια εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὅχι εἰς τὰ κόφια, οὔτε εἰς τὰ παράξενα, εἶναι ἡ καρπερὴ αἰτία τοῦ μεγαλείου θνητῶν καὶ ἐθνῶν. Μὲ αὐτὸ τὸ τηλεσκόπιον εἰς τὸ χέρι εἶδαμεν, ἐθαυμάσαμεν καὶ τὴν δόξαν, τὸ ὕψος τῆς Ἀγγλοσαξωνικῆς φυλῆς. Εἰς τέτοιον κῆπον ἀναθρεμμένος, φιλόπατρις ὥς εἶσαι, τοῦς ρουμελιώτικος καθαρός, προτιμᾷς τὴν ἀλήθειαν τῆς εὐμορφῆς φωνῆς ὅλον τοῦ ἔθνους, παρὰ τὰ μυστηριώδη ἀεροβατήματα τῶν ἄλλων. Τώρα, ἅμα, φίλε μου, ἀνοίξεις τὸ φυλλάδιόν μου, καὶ ἰδεῖς τὴν πρώτην ὑράδα, θὰ χαρεῖς, ἐπειδὴ ἀπλὰ γραμμένο εἶναι δὲν θὰ σὲ φοβίσουν λόγια μὲ περικεφαλαῖες, οὔτε θὰ μὲ ἰδεῖς νὰ διορθῶναι τὸ ροβολῶ εἰς ρομβολῶ ἀπὸ τὸ ρόμβος, ἢ ὀρθότερα, ἐλληνικώτερα, εἰς ρομβολῶ. Θεέ ! φύλαξέ μας ἀπὸ τὸν πειρασμὸν τῶν διορθώσεων.

* Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Γ. Γερτσέτη στὸ φυλλάδιον : Ὀμιλία περὶ τοῦ ἀνιδέμου Γρηγορίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, συντεθεῖσα διὰ τὴν 25 Μαρτίου, ἀλλ' ἐκφωνηθεῖσα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῇ 5 Ἀπριλίου 1853 ὑπὸ Γ. Γερτσέτη. Ἐν Ἀθήναις, Τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως. (Παρὰ τῆς Πόλεως τῆς Ἀγορᾶς, ἀριθ. 420). 1853, σχῆμα ὄγδοον, σσ. 3+40.

Τρίτος λόγος· εἰς ἓνα σου γράμμα μοῦ ἔγραφες, ὅτι ἐσώσῃς ἐμπορικὸ κατ'αίστημα εἰς τὴν Καλκούτα, καὶ μοῦ ἔλεγες νὰ τοῦ δώσω τὴν εὐλογίαν μου· ἡ εὐλογία μου, ἀγαπητὲ Μαυρογιάννη, δὲν φθάνει ὡς ἐκεῖ· ταξίδι, μεγάλο, λαγγαδιὲς καὶ κορφοβούνια ψηλὰ καταμεσῆς, καὶ σκοτίζεται εἰς τὸν δρόμον· μάλιστα ἂν, ἀπερνώντας ἀπὸ τὴν Ἑρυθρὰν Θάλασσαν, τὴν ξαφνίσει ὁ πάταγος τῶν δίφρων, καὶ ἵππων χορμετιζόντων ἐν τῷ ὁρῶν κύματι... οἱ ἑλληνικάρες! συμπάθησέ με τούτην τὴν φορὰν, νύ, τὰ στρέφω εἰς τὸ ὅπλόν ἂν τὴν ξαφνίσει τὸ ναυάγιο τῶν στρατευμάτων τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως εἰς τὸ μανισμένο κύμα, ὡς τότε βέβαια γνωρίζει ἀπρακτὴ ὀπίσω καὶ κακὴν κακῶς, καί, ἂν ξανάβρῃ τὸν δρόμον. Ἄν δὲν φθάνει ὅμως ἐκεῖ ἡ εὐλογία μου, φθάνει εὐχὴ καὶ εὐλογία τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου Γρηγορίου, φθάνει ἐκείνη τοῦ ἀδελφοῦ σου καὶ ἄλλων συγγενῶν σου φονευμένων εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Εἴθε ἡ εὐλογία τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου νὰ εἶναι πάντοτε προστάτρια τῶν ἔργων σου· δέξου καὶ τὸ ἀφιέρωμά μου ὡς δεῖγμα φιλίας καὶ δικαιοσύνης, ἐπειδὴ σου ἀποδίδω ὅ,τι μοῦ δίδεις, ἀγάπην ἀντ' ἀγάπης.

Ἀθήναι 1 Ἰουνίου 1853.

Ὁ Φίλος σου
Γ. ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ

Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν εἶναι τῶν μικρῶν παιδιῶν, λέγει τὸ Εὐαγγέλιον. Ἄν ἀθῶα ψυχὴ, ἐντιμοὶ κύριοι ἀκροαταί, καρδίζει τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καρδίαν ἀθῶαν, ψυχὴν καλὴν πρέπει νὰ ἔχει καὶ ἕποιος βούλεται νὰ ὁμιλήσῃ ἀξίως διὰ τοὺς μακαρίους οὐρανοπολίτας. Πρέπον καὶ δίκαιον φαίνεται, ὁ καθαρὸς νὰ ὁμιλῇ διὰ τοὺς καθαρούς· ἐπειτα, ἂν εἴμαστε ἀθῶοι, ἐννοοῦμεν καὶ καλλίτερα τὴν ἀθωότητά τῶν ἄλλων· τὸ ἀθῶον τῆς ψυχῆς μας χρησιμεύει ὡς ὀφθαλμὸς λαμπρὸς ποὺ βλέπει τὸ κάλλος τῆς ἀρετῆς τῶν ἀγαθῶν. Ἀθωότητος αἰσθάνομαι ἀνάγκην σήμερον, βουλόμενος νὰ σὰς ὁμιλήσω διὰ τὸν μακαρίτην Γρηγόριον, Πατριάρχην καὶ Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ πῶς εὐκόλῳ, κατορθωτῶν πῶς; Ὅσοι ζοῦμεν τὴν κοσμικὴν ζωὴν, ἀπαχαιρτήσαμεν πρὸ πολλοῦ καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, πῶς νὰ εὐροῦμεν εἰς τὰ σπλάχνα μας τὴν ποθουμένην ἀθωότητα, χάριν τῆς ὁποίας νὰ δώσωμεν ζωὴν καὶ κάλλος εἰς τὸ ἐγκόμιον τῶν Ἀγίων; Ἐβαψαν τὴν καρδίαν μας τὰ πάθη τῆς κοινωνίας, ἡ δυσπιστία, ἡ φθόνος, τὸ φιλήδονον, ἡ διχόνοια, ὅσα τέλος μάχονται τὴν ἀθωότητα. Ἄν ὅμως, συμβεῖ καὶ νοήσῃτε σήμερον εἰς τὰ λόγια μου χάριν ἢ ἀξιοπρέπειαν, ἀποδώσετέ το εἰς τὸ εὐμορφο καίμενο ὅπρ' ἐπ' ἧρα νὰ σχολιάσω, εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρετῆς τοῦ παναγιωτάτου Πατριάρχου. Ὡς συμβαίνει, ἂν ταξιθεύωμεν εἰς ἄγρια ὁσβάτα μέρη, καὶ αἰφνιδίως εὐφραίνονται οἱ ὀφθαλμοί μας, ἂν ἴδουμεν ἔμπροσθέν μας κάμπους, περιβόλια εὐμορφῆς, καθίζομεν εἰς τοὺς ἱσκιούς τῶν δένδρων καὶ παίρνομεν χαρὰ ἀπὸ τὰ ἄνθη καὶ ἀπὸ τοὺς καρπούς· ὁμοίως καὶ ἐγώ, ὡς ἀφιερώθηκα εἰς τὴν ἐξέτασιν, καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς ψυχῆς τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου, μοῦ ἐφάνη νὰ πνέω τὸν γλυκὺν ἀέρα καὶ νὰ χαίρομαι ἕλην τὴν γαλήνην τῆς πρώτης ἀρχαϊκῆς ἀθωότητος τῶν ἀνθρώπων.

Θὰ ἱστορήσω λοιπὸν τὴν ἀθῶαν τοῦ ζωῆν, τὴν κλίσιν, τὸν ἔρωτα τοῦ μακαρίτου πρὸς τὴν ἐπιστήμην, θὰ σχολιάσω τὴν φιλομάθειαν, τὸν πατριωτισμὸν τοῦ, θὰ κλείσω τὸν λόγον μου μετὰ τὴν διήγησιν τοῦ μαρτυρίου τοῦ· μὴ γένωτο, φθάνοντας ἐγὼ εἰς αὐτὰ τὰ πέρατα τῆς ὁμιλίας μου, νὰ κινήσω εἰς δάκρυα καὶ εἰς θρήνους τὸ ἀκροατήριον! Οἱ Ὁρῆνοι, τὰ δάκρυα ἀρμόζουν εἰς τὴν ταφόπετραν νέου παλληκαριοῦ, ποὺ δὲν ἔζησε νὰ δεῖξῃ τοὺς καρπούς τῆς μεστῆς ἡλικίας, ὅχι· εἰς γέροντα, ὁ ὁποῖος ἐπλήρωσε μὲ τιμὴ καὶ δόξα τὸ μακρόβιον τῆς ἡλικίας τοῦ· οὔτε πάλαι θὰ σι-νάξω εἰς τοὺς ὀφθαλμούς σας λαμπράδα ἐκδικήσεως· μὴ γένωτο! εἰς αὐτὸ τὸ παρακκλήσι τῆς ἐπιστήμης, εἰς γαληνιαῖο οἰκοδόμημα βιβλιοθήκης, νὰ σάλπισω ἐγὼ σάλπιγγα αἵματος, νὰ προκαλέσω φόνον ἀντὶ φόνου. Ὁψιμοὶ υἱοὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κόσμου χρεωστοῦμεν καὶ εἰς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι καρπούμεθα τοῦ παρασμένου καιροῦ τὰ παθήματα, ὅτι προσομιᾶζομεν τάξιν σοφὴν νέου κόσμου, ὅτι εἴμεθα κοντολογίς ἄκρη καὶ ἀρχὴ αἰώνων· οἱ εἰδήμονες τοῦ παρασμένου καιροῦ καὶ οἱ προορατικοὶ τοῦ μέλλοντος μοῦ φαίνεται νὰ μᾶς λέγουν: Καλλιεργεῖτε τὸν νοῦν σας, τελειοποιεῖτε τὴν καρδίαν σας εἰς τὸ καλόν, προκόβετε εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὰς τέχνας, τώρα ποὺ ἡ μακρὰ εἰρήνη φωτίζει τὴν πατρίδα σας, καλλιεργεῖτε, σέβεσθε τὸ φιλελεύθερον πολίτευμα τῆς πατρίδος σας· καλλίτερην ἄλλην ἐκδίκησιν δὲν δύνασθε νὰ πάρετε ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς σας, καλλίτερην εὐχαρίστησιν νὰ δώσετε εἰς τοὺς φίλους σας.

Πιστός εἰς πνεῦμα, ὡς πιστεύω, καλῆς διδασκαλίας, γράφω τὸ ἐγκώμιον τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποίου ζωὴ καὶ τέλος εἶναι κείμενα σεβασμοῦ, λύπης καὶ ἀγάπης εἰς τὰ σοφὰ ἔθνη καὶ εἰς τὸ ἔθνος μας· τὸ θεῖον του λείψانون ἐστοίχισε θεμέλια ἐλευθερίας· στοχασθῆτε τί κείμενον σεβασμοῦ διὰ τοὺς ἐλευθερωμένους ! Καὶ ἐγὼ ἐλπίζω, εἴη ἡ ὁμιλία μου δὲν θὰ σᾶς δυσχερεστήσῃ σήμερον, ἂν ὡς ζωγράφος τῆς ἀρετῆς τοῦ Δημητσανίτου ἀνδρός, δὲν φανῶ πολὺ κατώτερος τοῦ ὁσιωτάτου πρωτοτύπου.

Θέλω ἀρχῆς ἀρχῆς, ὡς ἓνα φῶς εἰς τὴν ὁμιλίαν μας, νὰ σᾶς εἰπῶ μίαν πηγὴν ἀθωότητος μεγάλην τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ἐσκέφθητε, κύριοι, ποτέ, τιμὴ τοῦ κόσμου καὶ σέβας καὶ ἀγάπη συνοδεύουν ἄνδρα, γυναῖκα, ἂν ζοῦν παρθενικῶς ; Ἄν, εἴτε γυνή, εἴτε ἄνδρας, προτιμώντας ἀνύπανδρον βίον, ζοῦν μὲ μελέτες σοφίας, μὲ ἔργα φιλόανθρωπα καὶ προσεβῇ ; Τὸ εἶδος τῆς ζωῆς αὐτῆς εἶναι ἀθωότης, ἐπειδὴ λαμβάνει τὰ πρωτεῖα τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ὕλην, καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι καθαριότης, φῶς, Θεοῦ προσόν. Ἡ συνείδησις τοῦ κόσμου γράφει πρὸς ἔπαινον καὶ δόξαν τοῦ νικητοῦ τῆς ὕλης τοὺς πολλοὺς του κόπους· ὅχι μὲ ἀνίδρωτον ἀγῶνα κατέβαλε τὸ ἀντίδικον στοιχεῖον, ἀλλὰ κερπὸς εὐλογημένος τοῦ νικητοῦ εἶναι ζωὴ ἀθώα. Παρθενικὰ κοράσια ἐρύλατταν τὸ ἱερὸ ἀκοίμητο πῦρ εἰς τὸ Καπιτώλιον τῆς Ρώμης καὶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηναίων, λατρεῖα Θεοῦ θέλει διάκονον ἀθῶον. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλην πηγὴν πρέπει νὰ σᾶς ἀναφέρω ἀσυγκρίτως θαυμαστότερην, πηγὴν ἀθωότητος ρέουσάν ἀπὸ τὰ σπλάγγνα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ μὲ τὸ ἀμβρόσιον νέκταρ τῆς ὁποίας μόνον οἱ ὄντες Χριστιανοὶ δύνανται νὰ εὐφρανθοῦν· σᾶς ὁμιλῶ διὰ τὸ μυστήριον τῆς κοινωνίας, ἂν μετάνοια καὶ λύπη προετοιμάσουν τὴν κοινωνίαν, ὁ κοινωνοῦμενος ἀναγεννιέται, ἀναζεῖ μὲ ὕλην τὴν ἀθωότητα, μὲ ὕλην τὴν χάριν τῶν πρωτυπλάστων γονέων, ὁποίους πρώτη φορὰ τοὺς ἐδέχθη τὸ ἀμίαντο καὶ εὐῶδες χῶμα τοῦ παρδείσου. Τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας καὶ τὸ αἷμα τοῦ Σωτῆρος, τοῦ ὁσιωτάτου τῶν Ἀγίων, λούουν ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ἀμαρτήματα. Ὅποιος γευθεῖ τὴν σάρκα μου καὶ πιεῖ ἀπὸ τοῦ αἵματος μου μένει εἰς ἐμὲ καὶ ἐγὼ μένω εἰς αὐτόν· τί δηλοῦν τὰ θεῖα, αὐτὰ λόγια, εἰμὴ εἴη ὁ ὀνητὸς ἄνθρωπος, ἂν τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἀξιώθῃ, συντράπεζος ἐνδύεται τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς πίστεως Ἰησοῦ ; Ἡ ἡμέρα θὰ μᾶς ἐρευνε, θὰ μᾶς πλάκωνε τὸ σκοτάδι, ἂν τὸ ὅσιον αὐτὸ θέμα τῶν ἀθωότητων ἠθέλαμεν πλατύτερα νὰ ἀνοίξωμεν, ἂν ἤμουν ἄξιος διὰ τόσο· ἀρκοῦν ὅσα εἶπαμεν, ἤφερα τὸ ἀκροατήριόν μου ἕως ἐκεῖ ποῦ ἔπρεπε, δείχνοντάς του τὰς δύο πηγὰς τῆς ἀθωότητος τοῦ μακαρίτου Γρηγορίου.

Συγγένεια, συμμαχία στενὴ, ὑπάρχει παλαιόθεν μεταξὺ σωφροσύνης, παρθενίας καὶ ἱερωσύνης· ὅθεν ὁ φιλάρετος Γρηγόριος ἔγινε ἱερέας καὶ ἐπίσκοπος Σμύρνης, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Πατριάρχης.

Δὲν θὰ σᾶς τελειοποιούσα ὁμῶς τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς σου, ἂν δὲν σᾶς ἔλεγα καὶ ἓνα ἄλλο χάρισμα τῆς νεότητος τοῦ μακαρίτου· ἦτον φιλομαθής, ἦτον ἀναγνώστης ἄοκνος τῶν ἀρχαίων προγονικῶν συγγραμμάτων. Ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἀποστρέφεται τὰ φῶτα τῶν γραμμάτων καὶ τῆς φιλοσοφίας, δημιουργημένη ἀπὸ φῶς, μάλιστα ὀρέγεται τὸ φῶς· ὅποιος φρονεῖ ἄλλέως, ἀγνοεῖ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἦκουσα ἀπὸ ἐπίσημον ἄνδρα τῆς Εὐρώπης λόγον ἀξιωμακρόν, καὶ τὸν μεταδίδω εὐχαρίστως εἰς ἀκροατήριον Ἑλληνικόν· ἦν, μᾶς εἶπε εἰς μίαν του παράδοσιν ὁ ἀξιότιμος καθηγητὴς Ρόσσης, ἂν τὸ Εὐαγγέλιον ἤφερε τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς εἶναι ὁμολογούμενον, οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος προστοίμασαν τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος νὰ δεχθῇ φῶς καὶ ἀλήθειαν. Τὰ χεῖλη τοῦ ἀνδρός τούτου, πρὶν καιροῦ, τὰ ἐκλείσα συνωμοσία δολοφόνων πρὸς ζημίαν τῆς φιλοσοφίας· τὸ ἀηδάνι, ὁ σφοδρὸς νοῦς τοῦ ἀνδρός ἐσχόλασε πρὸς ἀρμονίας του εἰς τὸν πλανήτην μας.

Τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὡς ἐλέγαμεν, ἦτον ἐραστὴς ἐκ νεότητος ὁ Πατριάρχης· ἡ φήμη τῆς ὑπολήψεώς του, τῆς σεμνῆς του ζωῆς τὸν δακτυλόδειξαν εἰς τὴν ψῆφον τοῦ ἔθνους εἰς Κωνσταντινούπολιν, χηρευόμενος ὁ πατριαρχικὸς θρόνος, καὶ συναρχόμενος ὁ κλῆρος καὶ πρόκριτοι λαϊκοὶ τῆς μεγαλουπόλεως νὰ ἐκλέξουν νέον πατριάρχην, καὶ ἐκλεξάν τὸν Γρηγόριον. Ἦσαν ἓνα εἶδος ἐλευθερίας εἰς τὴν δουλικὴν ἡμέραν τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος, τὸ δικαίωμα Ἑλλήνες Χριστιανοὶ νὰ ἐκλέγουν τὸν Πατριάρχην τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ παίρνουν ὅποιον προτιμοῦσαν ἀπὸ τὴν ὁμήγυριν τῶν ἱερωμένων ἀνδρῶν τῆς φυλῆς. Χρῆσις παρὰ ποτὲ ἀξιεπαίνη τοῦ μεγάλου δικαιώματος ἐγένετο ἀπὸ τοὺς ἐντίμους ἐκλογεῖς, ὅταν ἐκηρύχθη Πατριάρχης ὁ Δημητσανίτης Γρηγόριος, τότε ἐπίσκοπος Σμύρνης· καὶ πρὸς χάριν τῶν νέων ποῦ μὲ ἀκούουν, καὶ διὰ νὰ καταλάβωμεν ὅλοι βα-

Πότ' εἶπε τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, δὲν εἶναι ἀδιάφορο νὰ ἐξετάσωμεν τί ἐστὶ Πατριάρχης ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλείας τῶν Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἕως τώρα σχεδὸν ἀκόμῃ.

Πέφτοντας εἰς τὸν πόλεμον ἡρωϊκῶς ὁ Κωνσταντῖνος ὕστερος τῶν Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, μόνῃ ἐθνικῇ ἐξουσίᾳ ἀνωτάτῃ ἔμεινε ὁ Πατριάρχης· ἔμεινε ὡς κεφαλὴ τοῦ γένους, ὡς βασιλεὺς τῆς φυλῆς. Ἐκρατοῦσε τὸ σκήπτρον τῶν ψυχῶν, ἀλλ' ἀφοῦ ἔλειψε πᾶσα ἄλλη κοσμικὴ ἐξουσία, δίκαιον Ἑλληνικὸν τὸν ἀναγόρευσε, χωρὶς περιορισμόν, Ἐθνάρχην. Ἡ ἀληθεὶς ἐκπαλαὶ συναδελφοὶ ἐκκλησιαστικοὶ μὲ τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἀλεξανδρείας, καὶ Ἀντιοχείας· ἀλλ' ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐστολίζετο μὲ τὴν γλαυμύδῃ τῆς νέας Ρώμης, ἱεουργοῦσε εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, τὸ ποιμνίον τοῦ ἦσαν πολυανθρωπότερον, ἐκλεκτότερον, Ἑλληνικότερον. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀλώσεως τῆς βασιλείας ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριάρχου ἐπῆγγατο μακρότερα τοῦ κράτους τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ βασιλεία τοῦς εἶχε στενέσει εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς Θράκης, καὶ ἡ πατριαρχικὴ πνευματικὴ ἐξουσία ἐδιωκυῖτο καὶ λαοὺς ὑπηκόους τῶν Ὀθωμανῶν. Ὅταν ὁ Μωάμεθ Β' νικητὴς ἐπῆρε τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν 29 Μαΐου τοῦ ἔτους 1453, δὲν ἔβαλε χερὶ ἐχθροῦ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Πατριάρχου· τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὅπου κατὰ τὸ μεσονύκτιον εἶχε μετὰλάβει ὁ φιλοκρίδους καὶ φιλόπατρις ἡγεμόνας, παρέδωκε εἰς τὴν λαρεσίαν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ἄλλην ἐκκλησίαν ἐδιώρισε διὰ πατριαρχεῖον· ἄφησε τὴν σύνοδον νὰ ἐκλέξει τὸν Πατριάρχην τῆς· τὸν νέον Πατριάρχην ἐτίμησε μὲ δῶρα, μὲ ποιμενικὴν ράβδον. Ἀπὸ τὸ φέρεσιμόν τοῦ καὶ τῶν διαδόχων τοῦ ἠθέλησε νὰ τὸν ἀναγνωρίσει καὶ νὰ τὸν τιμήσει ὡς ἐθνάρχην τῆς νικημένης φυλῆς· ὁ Πατριάρχης εἰς τὰ σκυτάδια τῆς δουλείας ἦσαν ἕνα φῶς ἡγεμονίας Ἑλληνικῆς, τὸ κύρος τοῦ εἶχε κύρος οὐρανόθεν, ἡ ὑπακοὴ τοῦ λαοῦ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐστάθη διὰ παντὸς πιστή. Οἱ πολεμικοὶ τροπαιοῦχοι αὐτοκράτορες τῶν Ὀθωμανῶν ἐθνάρχην, ὡς εἶπαμεν, τὸν τιμοῦσαν· ἡ ἐξουσία τοῦ ἐκρατοῦσε ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν ἕως εἰς τὸν Νεῖλον ποταμόν, καὶ ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἀρμενίας ἕως εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος· ὁ Πατριάρχης ἐπρώτεως εἰς τοὺς ἐπισκόπους, οἱ ἐπίσκοποι εἰς τοὺς ἱερεῖς, οἱ ἱερεῖς εἰς τὸν λαόν. Ὁ Πατριάρχης ἦτον ὁ ἀνώτατος δικαστὴς τῶν διαφορῶν τοῦ ποιμνίου τοῦ· ἀπεφάσιζε τὰς κρισιολογίας μὲ τοὺς νόμους τῶν Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων καὶ μὲ τὰ ἔθιμα· ἡ δυνάμις τοῦ φθάνει νὰ τιμωρεῖ μὲ φυλάκισιν καὶ ἐξορίαν· κεραινὸς Θεοῦ ἦτον ὁ ἀφορισμός τοῦ. Τὸ ὅσιον τῆς πατριαρχικῆς ζωῆς, οἱ νηστεῖαι, ἀποφυγὴ ἀπὸ ἔρωτος, ἀπὸ χοροῦς, τὰ γηρατεῖα τέλος, προσόντα ὅλα τιμούμενα καὶ ἀπὸ βαρβάρους καὶ ἀπὸ πολιτισμένους λαοὺς, αὖξαναν πολὺ τὸ σέβας πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἐκκλησίας.

Εἰς τὸν παρασμένον αἰῶνα ἐφάνη εἰς τὸν κόσμον ὁ μέγας Πέτρος, φίλος μέγας τῆς πατρίδος τοῦ, πολεμιστῆς γενναῖος, νομοθέτης, περιηγητῆς ἄριστος, βασιλεὺς ἀληθινός, ὅχι τῆς ἀράδας· μόλις πενήντα χρόνοι εἶχαν περάσει ἀπὸ τὸν θάνατόν τοῦ, καὶ οἱ διάδοχοί τοῦ εἰς μίαν συνθήκην μὲ τὸν Σουλτάνον, περιβόητην καὶ εἰς τοὺς καιροὺς μας, ἐρίχναν θεμέλια προστάσεως τῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν Ὀθωμανῶν. Κύριοι, ἂν τὸ Ρωσικὸν κράτος εἶναι αἰεὶ φόβος ἢ ἐλπίδων εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν, δὲν εἶναι καίμενον τῆς μελέτης μας· ἡξεύρω ὅμως, ἢ μᾶλλον ὅλοι ἡξεύρομεν, ὅτι ἡ νέα μεγάλη δυνάμις ὁμοπίστου βασιλέως ἐφάνη εἰς τοὺς Πατριάρχας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς τόξον οὐράνιον, μήνυμα χαρᾶς, λυτρόσεως καὶ εὐτυχίας. Ὁ Πατριάρχης ἦτον σκηπτροῦχος εἰρήνης, ἦτον ὁ πρῶτος τῶν αἰχμαλώτων τῆς φυλῆς τοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν Περσούπολιν εἶχε κρυφὴν ρομφαίαν, τὴν ρομφαίαν μεγάλου ὁμοθρήσκου αὐτοκράτορος.

Ἡ διήγησίς μου πρὸς γινῶσιν τῶν ἰδιοτήτων ὅλων τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι βέβαια ἀτελής, παίρνει χρῶμα καὶ ποιότητα ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν μου, ἀλλ' ἀρκεῖ διὰ νὰ μάθωμεν ἐν συνόψει πῶς εἶχε ὁργανισθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία εἰς τοὺς πλέον ἐλευνοὺς καιροὺς τῆς δουλοσύνης, χρησιμεύει διὰ νὰ ἰδοῦμεν, ὡς εἰς μικρόν, πλὴν καθάρν, καθρέπτειν, καὶ ποίαν εἶχε ἀξίαν καὶ ἐξουσίαν ὁ μακαρίτης Γρηγόριος, ὁ σημαιοφόρος θανάτου τόσων Ἑλλήνων φονευμένων εἰς τὸν αἰῶνα. Διὰ νὰ συμπληρώσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν τὴν ἀτελή μας ἐκθεσιν, ἀρμόζει νὰ ἀναφέρωμεν τὸ μεγαλειότερον τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας.

Ὁ Πατριάρχης, κύριοι, ὡς κεφαλὴ μιᾶς διοικήσεως, διαφορετικῆς ἀπὸ τὸν νόμον τῶν κατὰ κτητῶν, ἔσωσε ὀρηκείαν, ἔθιμα, γλώσσαν, στυπέστι τὴν ἐθνικότητα τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων· οἱ νικημένοι, ἂν καὶ νικημένοι, ἀκούλουθοῦσαν ἐκούσιον δίκαιον, δίκαιον τῆς ἐκλογῆς τοῦς, ἀντίμαχον τῆς κυριαρχίας τῶν νικητῶν. Ἡ Ὀθωμανικὴ κατὰκτησις ἐβοήθησε καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πα-

τριάρχην, ἔσμιζε ἡ νέα ἡγεμονία εἰς ἓνα σκῆπτρον τὴν πρῶτην σχισμένην εἰς πολλὰ κράτη ἐπικράτειαν Βυζαντινὴν· ἡ ἐνότης τῆς γῆς βεβαίως ἀπλοποίησε καὶ εὐκόλυνε τὴν Πατριαρχικὴν κυβέρνησιν.

Ἀπὸ στρατιωτικὴν ἀνδρείαν ἀπὸ ἐπιστήμην πολέμου, προπύργια ἐθνικῆς ἀσφαλείας, ὑστερήθη διὰ σειράν καιροῦ τὸ Ἑλληνικὸν γένος, πλὴν τὸ βάρβαρον τῆς ξένης βασιλείας κατακτήκαζε πολλοὺς νὰ καταφεύγουν εἰς τὰ βουνὰ καὶ εἰς τὰ σπήλαια· ἡ φυγὴ ἦτον πρῶτον δεῖγμα γενναϊότητος, πρόδρομος ἐλευθερίας.

Πᾶμε νὰ λημεριάζωμεν ὅπου φωλιάζουν λύκοι,
παρὰ μὲ Τούρκους, μὲ Περσὰ καλλίτερον νὰ ζοῦμεν.

Αὐτὸν τὸν ὕμνον ἐψάλλαν οἱ γέροι πατέρες τοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ τοῦ Κίτζου Τζαβέλα εἰς τὰ γενέθλια τῆς Γκιόφας καὶ τοῦ Ἀβαρίτου. Οἱ ἐρημιᾶς καὶ τὰ βουνὰ ἀνάστησαν ἄνδρας ἥρωϊκούς, θάρρος πολέμου καὶ διδασκαλία τὰ ἔργα τους εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ καιροῦ.

Ποίας καὶ πόσης εὐεργεσίας ἐστάθη μεστὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ πατριαρχικὴ ἐξουσία, οἷος ἐνθυμίζω μόνον ὡς παράδειγμα τὴν Ἑπτανήσον. Ἐπὶ τὰ νησιά, κυματιζόμενα μετὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἑλλάδος, μὴ ὑποκείμενα εἰς τὸν Σουλτάνον, πλκαυμένα ὅμως ἀπὸ ξένην χέρα δεσποτικὴν, μαγευμένα ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν χάριν τοῦ πολυτισμοῦ, ἀγριεμένα ἀπὸ τὸ θέαμα καὶ ἀκρόαμα τῆς γειτονικῆς βαρβαρότητος καὶ δουλείας, πλὴν διὰ παντὸς ἐφύλαξαν πίσειν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα. χάριν τὸ περισσότερο, ὡς μοῦ φαίνεται, εἰς τὴν ἀσάλευτην ὑποταγὴν τους πρὸς τὸν πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν ὁ ἐθνισμὸς τῆς Ἑπτανήσου ἀξίζει ἐπαινοῦς, τὸ μαρτυροῦν ἡ ἐθνοσυνέλευσις τῶν Ἀθηνῶν· αὐτὴ ἡ ὁμήγουρις ἐξόχων ἀνδρῶν τῆς ἀναγεννημένης Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἔγραψε εἰς τὴν πρῶτην ἀράδα τῶν ἀρίστων τέκνων τῆς φυλῆς τρία ὀνόματα ἀνδρῶν, θρέμματα τῆς Ἑπτανήσου, δύο ἱερωμένων καὶ ἑνὸς λαϊκοῦ, τὸν Εὐγένιον, τὸν Θεοτόκην καὶ τὸν πολὺκλυστον ἀπὸ ὀφθαλμοῦς Ἑλλήνων Ἰωάννην Καποδίστριαν. Ἀπὸ καμμίαν ἐπαρχίαν Ἑλληνικὴν δὲν ἔμεινε δευτέρη ἡ Ἑπτανήσος εἰς φόρον αἵματος καὶ ἄλλης εὐεργεσίας πρὸς τὸν ἀγόντα τῆς ἀναγεννημένης Ἑλλάδος.

Ἀφήσατε τὴν Ἑπτανήσον καὶ στρέψατε τοὺς ὀφθαλμοὺς σας εἰς τὴν Σικελίαν· μὴ τὰ λόγια μου πρὸς βάρος τῆς ἐκλεκτῆς νήσου, ἀλλὰ, λείποντες σκῆπτρον θρησκείας ἑλληνικῆς, ἐλείψα Ἀρχιμήδης καὶ Θεόκριτος, ἡ γλυκεῖα καὶ ἐπιστημονικὴ του φωνή.

«...τὸ μέλος τέθνακε καὶ ὤλετο, Δωρὶς ἀειδὴν»¹.

Καὶ ἀλήθευε ἡ παλαιὰ - παλαιὰ προφητεία τοῦ Πλάτωνος, ὡς σώζεται εἰς μίαν του ἐπιστολήν, «ἤξει δὲ (θα κατακτῇται) εἰς ἐρημίαν Ἑλληνικῆς φωνῆς Σικελία πᾶσα».

Εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, μὲ τὸν νέον αἰῶνα, ἀνέβη ὁ μακαρίτης Γρηγόριος· μέγας του ἔπαινος εἶναι, ὅτι ἐνόησε πῶς τὸ σκῆπτρον του εἶναι σκῆπτρον ἐθνικόν. Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, εἶναι θεμέλιον δικαίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι τὸ μυστικὸν τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὁ μυστικὸς λόγος στρατεύματος, εἰς ὥραν νυκτομαχίας, διακρένει τοὺς φίλους, χωρίζει τοὺς ἐχθρούς.

Ἀκούσατε τώρα, ἂν ἀπὸ τὰ ἔργα του, ἀπὸ τὰ φρονήματά του, ἂν ἀπὸ τὰ πάθη του, ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τοῦ τέλους του, δικαιολογεῖται ὁ ἔπαινος τοῦ ἐθνισμοῦ του. Ἀμα λοιπὸν ὁ ἐπίσκοπος τῆς Σμύρνης ἐχειροτονήθη Πατριάρχης ἀφιερῶθη εἰς τὸ καλὸ τοῦ νέου καὶ μεγάλου του ποιμνίου· τὸν βασάνιζε ὁ λογισμὸς ὅτι εἶναι διάδοχος τοῦ σοφοῦ καὶ μεγάλου Χρυσοστόμου, καὶ πῶς νὰ φθάσει εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ θαυμαστοῦ ἑκαίνου Ἀγίου, ἐμελετοῦσε ἀκόμη μὲ τρόμον του, ὅτι Πατριάρχης ἦτον καὶ ὁ Ἀβραάμ καὶ ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἀαρὼν. καὶ ὅτι οἱ καιροὶ τοῦ ἐξοῦσε ἀναλογοῦσαν μᾶλλον μὲ τὰς ἡμέρας τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Ἀβραάμ, παρὰ μὲ τὸν αἰῶνα τοῦ ἐνδελίμενος Χρυσοστόμου. Δὲν ἀπελπίσθη ὅμως ὁ γενναῖος Πελοποννήσιος, ἀλλ' ὡς ἱατρὸς εὐσυνείδητος, προφυλακτικῶς εἰς τὰ μέτρα του, ἀφιερῶθη εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Ἑκκλησίας καὶ τῆς πατρίδος κατὰ τὴν δυνάμιν του καὶ κατὰ τοὺς καιρούς· φῶτισιν εἶχε ἀπὸ τὴν καλὴν του καρδίαν, ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ, ὁ θρησκευτικὸς νόμος, μοῦ εἶπαν τινὲς ὅτι ἔλεγε, εἶναι ὑπεράνθρωπος, Θεῖος, ἀλλ' ὁ διερμηνέας τοῦ νόμου, ὁ ἱερέας εἶναι ἄνθρωπος, ἀμαρτωλὸς ἢ ἀναμάρτητος κατὰ τὸν δρόμον τοῦ πατεῖ ἀρετῆς ἢ κακίας. Ὁρθὴ λατρεῖα Θεοῦ, ἔλεγε, ζητεῖ καὶ ἅγιον διερμηνέα.

1. Μόσχου τοῦ Συρακουσίου : Ἐπιτάφιος Βίονος εἰδύλ. Γ'.

Εὐλαβείας, χρηστῶν ἡθῶν, ἐλεημενῆρικας ψυχῆς, προσπαθοῦσι λοιπὸν ὁ ἐνάρχης Πατριάρχης νὰ εἶναι ἄμεμπτος τύπος, καὶ μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐνουθετοῦπε ὅλους τοὺς ἱερωμένους τῆς φυλῆς· ἐκκλησίας ἀνανέωσε, σχολεῖα συνέδραμε. τυπουγραφίαν ἐσύστησεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, καὶ βιβλία ἡθικὰ τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἐκτυπώθηκαν καὶ ἐδημοσιεύθηκαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πολλὰ πλυσισμοὶ καὶ ἀνάγνωσις καλῶν βιβλίων μορφώνουν νέους ἀγαθοὺς. Ἄξιον τοῦ Πατριάρχου πατριώτου ἦτον καὶ ἡ ἀκρα τοῦ φιλαπονία, νὰ πρρακινεῖ τοὺς Χριστιανούς, ἂν ὡς ἄνθρωποι ἐντέσει νὰ κρισολογοῦνται, νὰ ὠφελοῦνται ἀπὸ τὸ πρηνόμιον τῆς ἐθνικῆς δικαιοδοσίας καὶ δικαιοσύνης, καὶ νὰ μὴ προστρέχουν εἰς δικαστήρια Ὁθωμανῶν, καὶ μὲ τὸν ἀπειθῆ ὠρρίζετο, καὶ εἰς τοὺς ἐπισκόπους τοῦ κράτους ἔγραφε παραγγελίαν θερμὴν καλῆς δικαιοσύνης, καὶ αὐτοὺς διατάσσας δικαιοτάτος ἐπαινεῖτο, ἡ φίλος συμβιβαστῆς ἐγένετο, διὰ νὰ μὴν ἔχουν ποτὲ πρόφασιν φυγῆς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ οἱ ἀπειθεῖς. ἢ ἂν φύγουν νὰ καταλογίζονται ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ κοινοῦ, ὡς λιποτάσσεται ἐθνικότητος.

Τὲς ἡμέρας τοῦ πατριάρχου ὁ Γρηγόριος ἐσυνέβη συμβάν πολέμου περιβόητο εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν Ὁθωμανῶν· ἦτον τότε δεσπὴν τὸ ἄστρο τοῦ Ναπολέοντος ἐφειγγὰ εἰς ὅλην τοῦ τὴν λαμπρότητα, καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἐβασίλευε ὁ Σουλτάν Σελῆμ. Οἱ δύο αὐτοκράτορες ἦτον σύμμαχοι. Ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσία εἶχαν στενὴν συμμαχίαν καὶ ἐπιλεμοῦσαν τὸν Ναπολέοντα, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀρπάξουν τὸν Σελῆμ ἀπὸ τὴν φιλίαν τοῦ μονάρχου τῆς Γαλλίας. Ἀφοῦ τὰ ἡμέρα μέτρα τῆς διπλωματίας δὲν ἤσπεραν καρπὸν, οἱ δύο δυνάμεις ἐκίνησαν πόλεμον. ἡ Ρωσία μὲ ἐξήντα χιλιάδες στράτευμα ἐπέρασε τὸν Νιέστερ ποταμὸν, καὶ ἐμπῆκε εἰς τὰ χόρματα τῆς Τουρκίας. Ἡ Ἀγγλία ἐκστέβασε εἰς τὴν Μεσόγειον τὰ καράβια της, χιλιάρμενο φοβερό. Τὲς 9 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1807 τὰ κάστρα εἰς τὰ Δαρδανέλια ἔχουν βόλια βροχὴ εἰς τὰ ἄρμενα τὰ Ἀγγλικά, ἀλλ' οἱ ἀνδρεῖοι ναῦτες ἐπέρασαν τὸ στενὸ μὲ τὴ γνωστὴν τόλμην τῆς Ἀγγλικῆς ψυχῆς. Ξημερώνοντας ἡ αὐγὴ 9 Φεβρουαρίου οἱ Κωνσταντινουπολίτες εἶδαν τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ σπικρμένην ἀπὸ τὰ προμερὰ δίκρονα, ἀπὸ φρεγάδας καὶ ἄλλα πλοῖα μικρὰ πολλὰ· φόβος ἐπῆρε τὰ πνεύματα καὶ τὴν καρδίαν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν· τρομερώτερες ὁμως ἀπὸ τὸ φοβερὸ θέαμα τῶν καραβιῶν ἦτον καὶ οἱ ἀπικτήσεις τοῦ ναύαρχου καὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας· ἐζητοῦσαν νὰ διωχθεῖ εὐθὺς ὁ πρέσβης τοῦ Ναπολέοντος, καὶ νὰ κηρυχθεῖ πόλεμος ἐναντίον τοῦ ἀμέσως νὰ πρραδοθεῖ ὅλος ὁ Ὁθωμανικὸς στόλος εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀγγλων, νὰ πιάσουν οἱ Ρῶσοι τὰ κάστρα τῆς Μαύρης Θαλάσσης, καὶ οἱ Ἀγγλοι τὸν Ἑλλήσποντον. Τὸ νὰ στερηθεῖ ἡ Σουλτάνος εἰς τὰ θελήματ᾽ αὐτῆς ἦτον νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἐξουσίαν τοῦ, καὶ νὰ σύρει τὴν ὀργὴν ἀνικητοῦ στρατάρχου· νὰ μὴ στερηθεῖ ἦτον ὁ κεραυνοβολισμὸς ἀπὸ τὰ κανόνια τοῦ ἐχθροῦ τῆς θαυμαστῆς Ἐπταλόφου. Τὰ πλῆκτ᾽ αἰχμῆ χαμηλὰ καὶ ἀπροετοίμαστα εἰς πόλεμον, ἀδύνατα νὰ βοηθήσουν τὴν μεγαλοῦπυλιν· ἐκυμάτιζε εἰς δύο ἡ γνώμη τοῦ Σουλτάνου, τὸ αἰφνίδιον τῶν κινδύνων εἶχε γονατίσει τὴν μεγαλοψυχίαν τοῦ.

Ποῖοι, κύριοι ἀκροαταί, ἔδωσαν θάρρος εἰς τὸν Σουλτάνον, εὐτολμίαν ἀντιστάσεως καὶ συνδρομὴν πολεμικὴν; Δύο ἄνδρες πρὸ πάντων, ἓνας στρατηγὸς τοῦ Ναπολέοντος, τότε πρέσβης, ὁ Σεβαστιάνης· καὶ ποῖος ἄλλος; αὐτοὺς ὁ ἐγκωμιαζόμενος ἀπὸ ἡμῶς σήμερον Πατριάρχης Γρηγόριος· καὶ οἱ δύο ὑπηρετοῦσαν τὴν πατρίδα τους, καθένας κατὰ τὸν σκοπὸν τοῦ, καθένας τὴν ἐδίκην τοῦ, τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου τὰ βήματα ἐφώτιζε ἔρος ἐθνισμοῦ.

Τὸ Ντιβάνι ἔπεσεν εἰς συνθηκολογήματ᾽ μὲ τὸν ναύαρχον καὶ πρέσβην Ἀγγλον καὶ ἐκέρδισε καιρὸν, καὶ ἔραξε ὁ ναύαρχος εἰς τὰ νησιά τῶν Πριγκίπων, ἀλλ' εἰς τὸ ἀναμεταξὺ ὁ Σεβαστιάνης μὲ πολλοὺς ἀξιωματικούς, ὁ λαὸς τῶν Ὁθωμανῶν, καὶ ὁ Πατριάρχης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Χριστιανῶν ὕψωσαν ὀχυρώματ᾽· ἔστησαν κανόνια· ἡ Πόλις ἀρματώθη. Ἐμαστιώθηκαν καὶ τὰ συνθηκολογήματα, καὶ ὁ ναύαρχος ἦλθε ἐκ νέου μὲ τὰ καράβια τοῦ ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐφοβέριζε, ἀλλὰ τριακόσια κανόνια στημένα εἰς τὸ παραθαλάσσιον δὲν ἐδείλιαζαν νὰ τὸν πολεμήσουν· εἶδεν ὁ ναύαρχος τὴν δύναμιν, καὶ ὑποπτος μὴν βλαφθεῖ ἂν πολεμήσει, καὶ μὲ ζημιωμένα πλοῖα ἀναγκασθεῖ νὰ περάσει ἀπὸ τὰ κάστρα, ἔφησε τότε τὴν Προποντίδα, ἀφοῦ δέκα ἡμέρες ἔμεινε εἰς ἐκεῖνα τὰ νερά· ἔσχισε τὸ στενὸ, ὡς πρῶτα, καὶ ἔρριξε σίδηρο εἰς τὴν Τένεδο.

Τὴν πρρακίνησε τὸν Πατριάρχην νὰ φερθεῖ μὲ τόσῃν προθυμίᾳ, μὲ ἐνθουσιασμόν, ὡς μάρτυρες αὐτόπται τῶν συμβάντων βεβαιώνουν· Τάχα διαταγὴ σουλτανικὴ μεστὴ ἀπὸ φοβερισμούς; Ἡ φυγὴ τοῦ Πατριάρχου δὲν ἦτον φυγὴ δούλου ἀνδρός, καὶ δὲν ἔπαιρνε ἀπὸ φόβον. Τάχα ἡ κλίσις

του, ἀγάπη πρὸς τὸν παρίφημον ἄνδρα τοῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον βοηθοῦσε ἡ συμμάχια τῆς Τουρκίας, καὶ ἡ ἀμάχη τῆς μετὰ τὴν Ἀγγλίαν καὶ Ρωσίαν; Ἡξεύρετε ὅτι τὸ ὄνομα καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ναπολέοντος εἶχαν καρδίσαι πολλές ψυχὰς ἀνθρώπων· τὸν θαύμαζαν ὡς πολεμιστὴν, τὸν ὑμνολογοῦσαν ὡς στρατηγὴν, οἱ σοφοὶ ἐπαινοῦσαν τοὺς νόμους του, οἱ ἱερεῖς τὸν μακάριζαν ὡς ἀνορθωτὴν τῆς Ὀρθοξείας, οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς τὴν Αἴγυπτον εἶχαν ἰδεῖ φῶς ἐλπίδος σωτηρίας Ἑλληνικῆς· εἰς τὴν ἐκστρατείαν του, καὶ εἰς τὰς νίκας του τῆς Αἰγύπτου εἶχε μαζί του καὶ στρατιώτας Ἑλλήνας· τὸν ἔλεγεν ὁ κόσμος καταγόμενον ἀπὸ οὐκογένειαν Ἑλληνικὴν εἰς τὴν Κόρσιαν. Τότε εἰς τὰς ἡμέρας ἐκεῖνες τῆς ἐκστρατείας εἶχε γράψει τὸ πολεμιστήριόν του σάλπιγμα ὁ Κοραῆς· τότε ἐψάλλετο νέον τραγούδι:

Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
κόκκαλα ἐσκυρπισμένα
Στὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγός μου
τώρα λάβετε πνοὴν¹.

Τάχα ἡ ψυχὴ τοῦ Πατριάρχου ζεστή ἀκόμη ἀπὸ τὰς θεῖας ἀρμονίας ἔδειξε τόσην προθυμίαν εἰς τὰ 1807 πρὸς χάριν τοῦ αὐτοκράτορος Γ' ἄλλου;—Ἄλλοι λόγοι θεμελιώτεροι ἀκτιολογοῦν, μοῦ φαίνεται, τὸ φέρεσιμον τοῦ μακαρίτου Γρηγορίου. Οἱ καιροὶ ἐκεῖνοι, δηλαδή τὰ προοίμια τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΙΙ', ἦτον καιροὶ μεστοὶ ἀπὸ πολέμους, καὶ ὁ πόλεμος, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Θεοκυδίδου, εἶναι βίαιος διδάσκαλος· μαζί μὲ τὰ Ἀγγλικά πλοῖα ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ φήμη τοῦ διαμοιρασμοῦ τῆς Τουρκικῆς ἐπικρατείας μεταξὺ τῶν ἰσχυρῶν βασιλέων τῆς Εὐρώπης· τὰ ὅσα ἐζητοῦσαν ὁ Πρέσβης καὶ ὁ Ναύαρχος Ἀγγλός ἐπιθανολογοῦσαν πολὺ τὴν εἶδῃσιν. Ὁ Πατριάρχης ὡς ἄνθρωπος πνευματώδης καὶ ψυχὴ Ἑλληνικὴ ἐγνώριζε, ὅτι ἀφοῦ ἔπασσε ἡ Κωνσταντινούπολις κανένα ἄλλο χειρότερον δὲν δύναται νὰ συμβεῖ εἰς τὴν φυλὴν, εἰμὴ νὰ διαμοιρασθεῖ ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ἐξουσίαν διαφόρων ἡγεμονιῶν. Ὡς προσέειπαμεν, τὸ σκῆπτρον τῶν Ὀθωμανῶν, βασιλεύοντας εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν φυλὴν τῆς εἶχε δώσει δύναμιν· τὸ ὁμοίομορφο τῆς γνώμης ἐχύθη εἰς ὅλο τὸ γένος· ἡ σύμπνοια, δύναμις· τὸ πᾶν ἦτον Ἑλληνικὸν ἐκτὸς τοῦ δυνάστου Ὀθωμανοῦ. Αὐτὸ τὸ καλὸν εἰς τὴν δυστυχίαν ἐκινδύνευε νὰ χαθεῖ, ἂν εὐτυχοῦσαν οἱ ἐχθροπραξίαι τοῦ Ἀγγλοῦ ναυάρχου· ὅθεν τὸ ζωτήριον τῆς ἀντικρούσεως τοῦ Ἑλλήνου Πατριάρχου.

Διατρί νὰ μὴ σᾶς εἰπῶ καὶ ἄλλους λόγους, βεβαίως εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἱερωμένου ἀνδρός; Δὲν ἀμφίβαλλε ὁ ἀείμνηστος ὅτι θὰ γυρίσουν γλυκύπνοοι οἱ ἄνεμοι τῆς θείας Προνοίας· ἐπειδὴ μὲ τὸν καιρὸν ἡ τὸ φιλοπόλεμο γένος τῶν Ὀθωμανῶν θὰ κλείνει γόνα εἰς τὴν θείαν πίστιν τῶν Χριστιανῶν, ἡ θὰ πάρει ἀράδα πολιτισμοῦ, συνείδησις δικαίου, ἐπιστήμες, ἡμεῖρα ἤθη τῆς Εὐρώπης βιάζοντας τὴν προληπτικὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν ἐπαινετὴν μεταμόρφωσιν. Ἄν πάλι τὰ συμβάντα βραδύνουν πολὺ πολὺ, ἡ Χριστιανικὴ φυλὴ, καρπούμενη ὕσιον πνεῦμα δικαίου καὶ σοφίαν Ἑλληνικὴν, θὰ καταστρέψει τὰ ἐμπόδια, ὡς πλημμύρα παταμοῦ ἀπὸ ψηλὸ βουνὸ κρεμίζει δένδρα, πύργους, γεφύρια. Ὁ ἀγαθὸς Πατριάρχης δὲν ἤμποροῦσε νὰ προῖδεῖ τὸ πότε τῶν συμβάντων, πλὴν ἂν, καθὼς λέγει ὁ ἱστοριογράφος τῆς φύσεως Bufon, «Le génie est une longue patience, τὸ ἔξοχον τοῦ πνεύματος ὀησαυρὸς ὑπομονῆς», ὁ ἀθῶος Πατριάρχης εἶχε τὴν φώτισιν τῆς σοφῆς ὑπομονῆς.

Δὲν πρέπει νὰ χωρισθῶμεν ἀπὸ τὸ ἔτος 1807 χωρὶς νὰ σᾶς ἀναφέρω ἱστορήματα ἄλλα ἀξιόμνημόνευτο τοῦ ἰδίου ἔτους. Ὁμοῦ μὲ τὰ ἀγγλικά τὰ πλοῖα, ὅταν ἐκαστέβηκαν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἔμελλε νὰ συμπράττουν καὶ Ρωσικά. Ὅθεν ἀπὸ τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν ἦλθε στόλος εἰς τὰ πέλαγα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Σινέβης μὲ τὴν ναυαρχίδα εἶναι ἀραγμένος εἰς τὴν Κέρκυραν· συμβούλιο πολεμικὸ γίνεται, συζητοῦνται δύο γνώμες· ἡ μία, νὰ κτυπήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κεφάλι, ἡ ἄλλη, ἀπὸ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀπὸ τὴν Αἴγινα νὰ κάμουν ἀπόβασιν στρατιωτῶν τὰ αὐτοκρατορικά πλοῖα εἰς τὴν Πελοπόννησον, νὰ τὴν κυριεύσουν. Ποῖος εἶπε τὴν δεύτερη γνώμην; Ποῖος ὑπερποθεῖ νὰ τὴν δεχθοῦν; Συμπολίτης μας στρατιωτικὸς, τὸν ὁποῖον ἔμελλε νὰ σταλίσουν οἱ πλέον χλωρὲς δάφνες τοῦ αἰῶνος. Ἡ γνώμη τὸν ἀπαρρίφθη καὶ ὁ Σινέβης ἐκίνησε πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Ἀγγλοῦ ναυάρχου νὰ χτυπήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' ὁ Ἀγγλὸς ναύαρχος εἶχε προλάβει· μόνος του ἐμπῆκε εἰς τὴν Πραποντιίδα, μόνος ἐβγήκε, καὶ ὁ Ρῶσος τὸν ἦρε εἰς τὴν Τένεδον, φυγαδευμένον ἀπὸ τὸν ἀνδρεῖον Πατριάρχην. Ὅχι, κύριοι ἀκροαταί, δὲν θὰ ἦτον

1. Διάκτου Μαρτελάου Ζακυνθίου.

ποσιτή ἀλήθεια, ἂν ἐλέγχμεν ὅτι ὁ Σουλτάνος Σελήμης μὲ τὸν λαόν του, καὶ ὁ Σεβαστιάνης, καὶ ὁ Πατριάρχης, ἂν θέλετε τὸν ἐδίωξαν. Πρὸς τμήν τῶν κοσμικῶν ἀνδρῶν τῆς Εὐρώπης ἃς προσθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ εὐσυνειδησία τῆς καρδίας τοῦ "Αγγλοῦ ναυάρχου ἀπολόγησε τὴν φυγὴν του ἢ τὴν ἀπειρίαν του. *Des serupules d' humanité*, λέγει ὁ ἱστορικὸς Τιέρς, διότι, ἂν ὁ "Αγγλος ναύ-αρχος ἐκινδύνευε πόντον, μόνον ζημία καὶ σκετομὸς ἀνθρώπων ἦσαν ὁ καρπὸς τῶν ἔργων του· ἂν ὁ πόλεμος εἶναι ἀνάγκη ἐλασινῇ, εἶνε ἀτέλεια τῆς ἀνθρωπότητος, ἔστω· πλὴν τὰ σοφὰ ἔθνη τι-μοῦνται, ἀποφεύγοντας νὰ βλάψουν μόνον διὰ τὴν κέρψιν τῆς ζημίας.

Νὰ σᾶς ἀναγνώσω τὸ τεμάχιον τῆς διηγήσεως τοῦ Κολοκοτρώνη, διὰ τὸ πολυμικρὸ συμβούλιον τοῦ Συνέβη : «Εἰς τοὺς Κερρούς εὗρήκα τὸν Παπαδόπουλον καὶ τὸν Συνέβη· παρ' ἐτοιμάζοντο μαζί με τὰ Ἀγγλικά νὰ κυπήσουν τὴν Κωνσταντινούπολην, τοῦ ἔδωκα μία γνώμην· ὅτι εἰς τὴν Ἑπτα-νησον εὐρίσκονται χίλιοι διακόσιοι Ροῦσοι καὶ πέντε χιλιάδες Ἕλληνες εἰς τὴν δουλείαν τῆς Ἑ-πιτανήσου, καὶ εἶχαν δώδεκα κομμάτια ντελίνια τῆς Βαλτικῆς καὶ τῆς Μαύρης θαλάσσης· ἦσαν σα-ράντα ντελίνια, φρεγάδες καὶ μπρίκια, τὰ ὅποια εἶχε βγάλει διὰ νὰ κυπήσει τὸν Βοναπάρτη· καὶ με ἄλλους νησιώτας, νὰ γίνουμε χιλιάδες εἰκοσιπέντε, καὶ ἔξι καράβια, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, καὶ τὰ ἄλλα διὰ τῆς Αἰγίνης, νὰ ἀποβιβασθῶμεν ἔξω, καὶ τοὺς ὑποσχόμεθα εἰς δύο μῆνας νὰ ἐλευ-θερώσω τὴν Πελοπόννησον. Ὁ στρατηγὸς Παπαδόπουλος ἐδέχθηκα τὴν πρότασίν μου, ἔγινε συμ-βούλιον ἀπὸ τοῦ Συνέβη, Μορζενίγο (γενικὸς διοικητής), Μπανάκη, καὶ ἀναναύαρχον Λέλη, καὶ στρα-τηγὸν Ἀτρέμ. Ὁ Παπαδόπουλος τὸ ἀνάφερε εἰς τὸ συμβούλιον, καὶ ὁ Μπανάκης ἐναντιώθη, λέ-γοντας, ὅτι τὴν Πατρίδα μου ἐγὼ δὲν τὴν χαλάω ἕλλη μιὰ φορὰ σὺν τὸν πατέρα μου· ὁ Μορζε-νίγος εἶπε ὅτι : πρέπει νὰ ὑπάγουν νὰ κυπήσουν με τὰ Ἀγγλικά τὸ κεφάλι ὁποῦ εἶναι ἡ Κων-σταντινούπολις, καὶ ἔπειτα, ὅταν κυπήσωμεν τὸ κεφάλι, τὸ ἐπίλοιπον εἶναι ἐδικόν μας. Ἐπὶ ἐδέ-χθηκα τὴν γνώμην του καὶ ἀπέρριψαν τὴν ἐδικήν μου. Ὁ Συνέβης ἐπῆγε εἰς τὴν Τένεδον κ.τ.λ.».

Ἀκροαζόμενοι τὸ διήγημα τοῦ Καρυτινοῦ Ἕλληνας, ἃς ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον καὶ εἰς τὸν ναύαρχον Λέλην, καὶ εἰς τὸν Μορζενίγον, καὶ εἰς τὸν στρατη-γὸν Παπαδόπουλον, καὶ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην (εἰς τοὺς πολέμους τοῦ Ναπολέοντος βόλι κανονιοῦ ἐπῆρε τὸ χεῖρ του), ἃς τοὺς ἀποδώσωμεν τὰς εὐχαριστίας τῆς ψυχῆς μας· ἡ ἐνέργεια τῆς καρδίας τους ἦσαν μεγάλη· ἡ δάφνη δὲν φουρώνει διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὀκνητοῦ, οἱ εὐλογίαι τῆς πατρίδος δὲν δοξολογοῦν τὸν ἀκαμάτην· τὸ φιλότιμον καὶ ἡ μεγαλοψυχία τῶν ἀναφερομένων Ἕλ-λήνων δὲν ἄφηναν νὰ λησμονηθεῖ εἰς τὸν κόσμον τὸ ὄνομα τῆς φίλης πατρίδος, καὶ πιστὰ τέκνα πρὸς παλαιὴν μητέρα, ὅπου καὶ ὅπως εὐρίσκοντο τὴν τιμοῦσαν με τὴν φρόνησίν τους καὶ με τὴν ἀνδρείαν τους. *L'homme s'agite et Dieu mène*, ὁ ἄνθρωπος κινεῖται καὶ Θεὸς ὁδηγεῖ, λέγει παρί-φημος ἐκκλησιαστικὸς τῆς Γαλλίας· παρὰ ποτὲ ἀρμόζει εἰς τοὺς εἰρημένους ὁ σοφὸς λόγος· οἱ στοχασμοὶ τους δὲν κοιμῶντο, ἄνδρες ἀεικίνητοι, τὸ αἷμα τους δὲν λήγναζε εἰς τὰς φλέβας τους· ποῦ πήγαιναν, εἰ ἤθελαν ; Τὸ ἔτος 1821 ἃς ἀποκριθεῖ.

«Πῶς ἔσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας !» θρηνηλογοῦσαν εἰς τὴν δουλείαν καὶ οἱ λυρὰς τῶν Ἑλλήνων· ἡ Ἑλληνικὴ γῆ εἶχε γίνει ξένη, πάγξενη διὰ τὰ τέκνα τῆς· πῶς νὰ δοξο-λογήσωμεν τὸν Ὑψιστον ! Πῶς νὰ στήσωμεν τρόπαια ἀρετῆς εἰς γῆν δουλοσύνης ! Πατρίδα ἐξη-τοῦσαν νὰ οἰκοδομήσουν καὶ ὁ Πατριάρχης εἰς τὰ συμβούλια τοῦ Σεβαστιάνη, καὶ ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὰ συμβούλια τοῦ Συνέβη, καὶ ὁ Ὑψηλάντης εἰς τὰ αἰματωμένα χώματα τοῦ Ὁσπερλουζ καὶ τῆς Δρέσδης. Τὸ ἔτος 1821 συγκέντρωσε, συμπύκνωσε τὴν σύμπραξιν, πάτριον κτίριον οἰκοδομήθη, ἐρρίχθησαν τὰ θεμέλια. Ἀσφάλισαν τὴν νέαν ἀγνὴν πατρίδα, ὡς δύο ἄγκυρες, ἐλευθερία καὶ βασιλεία. Μὰ τὴν ἀλήθειαν ἐλευθερία καὶ βασιλεία ἔχουν τὰ δεινὰ τους· δὲν εἶναι χωρὶς πίκρα τὸ καλὸ τους· ἀλλὰ καὶ ἡ θάλασσα πνίγει χιλιάρμενα, ρίχνει βοσκὴ τῶν θηρίων τῆς τὰ νιάτα ἀνθρώπων πελληκα-ριῶν· εἶναι ὅμως καὶ βοήθεια μεγάλη τῆς ἀνθρωπότητος.

Τρίτη φορὰ πατριαρχεύοντας ὁ μακαρίτης Γρηγόριος, συνέβη τὸ μαρτύριόν του· τρεῖς φορὲς ἐτα-μήθη τῆς πατριαρχικῆς ἀξίας· ποῖα τὰ αἵτια, κύριοι, ἐπαρ' τὸν ἐκατέβαζαν ἀπὸ τὴν ἱερὴν ἡγεμονίαν ; Ὅλα κακὰ πάθη τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπίβουλα τῶν ὁσίων ἔργων τῶν ἐναρέτων. . . Κάλλιον νὰ σᾶς ὁμι-λήσω διεξοδικότερα πῶς ὁ μακαρίτης ὑπόφερε τὴν παῦσιν του ἢ τὴν ἐξορίαν του· θὰ ἐννοήσωμεν βαθύτερα τὰ προσόντα τῆς ψυχῆς του· ἔπειτα θὰ λάβωμεν τὴν εὐχάριστον ἀφορμὴν νὰ ἰδοῦμεν καὶ εἰς τὴν πατρίδα μας τὸν νόμον ἐκείνον τῶν κοινωνιῶν, χωρὶς τοῦ ὁποῖου ἀνάστασις ἔθνους πα-λαιοῦ ἢ γέννησις νέου δὲν γίνεται. Ὅταν ἓνα ἔθνος θὰ δοξασθεῖ εἰς τὸν κόσμον, πρῶτα σημεῖα

εἶναι ἡ ἐμπόνησις ἀγαθῶν καὶ γενναίων ἀνθρώπων, ἡ τάξις τοῦ Θεοῦ, ὁ κανονισμός του, φαίνεται εἶναι πρῶτον ἓνας ἢ ὅλγροι. Ἐπειτα οἱ πολλοὶ λάμπει τὸ παρόδειγμα, συμμορφώνονται οἱ ἄλλοι τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους ἔχει μεγαλεῖο ἢ δὲν ἔχει, ἀναλόγως ἂν ὅλγροι ἢ πολλοὶ παροῦν τὰ ἔχνη τῶν ἐδῶξον πρωτοφανέσεων, ἢ ἂν φιλοτιμοῦνται καὶ νὰ τοὺς προσπεράσουν εἰς ἀρετὴν· διακρίσει τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας ἄκρος πόθος τῆς τελειοποιήσεως τῆς ψυχῆς των καὶ φιλόρημο πνεῦμα· ἡ μοναξιά καλλιεργεῖ τοὺς καλοὺς στοχασμοὺς, προγύμνασμα ἀναγκαῖο τῶν ἐπαινεμένων ἔργων. Τὰ δύο διακριτικὰ τὰ εἶχε ὁ μακαρίτης Γρηγόριος, καὶ ὁ καιρὸς τῆς καύσεώς του ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου τὸ μαρτυράει· ἐπειδὴ οὖν ἐδέχοντο τότε τὸ ὄρος, τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν γαλήνην τοῦ τόπου ἀφιέρωνε τὰς ὥρας του εἰς μελέτας Θείας καὶ ἀνθρωπίνης σοφίας. Οἱ ἀρχαῖοι εὐκρίνιζαν τὸ στοιχεῖο τοῦ ἱεροῦ βουνοῦ ὡς εὐμορφο πηληγάρι μετὰ τὰ μάτια πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ μετὰ τὸ μάγουλο εἰς τὴν παλάμην, ὡς ἡ μύρια τοῦ τόπου νὰ καλεῖ φυσικὰ τὴν μέριμνα τοῦ ἀνθρώπου εἰς καίμενα οὐράνια καὶ εἰς βίον ἀθῶον. Ὁ ἅγιος Βασίλειος καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος, μάλιστα ὁ δεύτερος, ἔζησε καὶ ἀσκητικῶς εἰς τὸ Ὄρος, ἦτον ἐραστὴ τῆς ταπεινῆς ἡσυχίας. Ἀκούσετε τί γράφει ὁ Βασίλειος—εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του, οὕτε τριανταετῆς ἀκόμη ἄφησε τὰς ἡδονικὰς Ἀθῆνας—ἰδοὺ τί γράφει ἀπὸ τὰ σπήλαια τῆς Ἀρμενίας, ἔπου ἐπροσίμῃσε νὰ ζεῖ : «Πῦρα τόπον σύμφωνα μετὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου, οἱ ἐλπίδες μου δὲν εἶναι ὄνειρο, ἀλλ' ἀλήθεια· ἔστησα τὴν κατοικίαν μου εἰς ψηλὸ βουνόν, τὸ ζώνει ὀλόγυρα δάσος πυκνόν, καὶ βρέχει τὰς ρίζας του ποταμὸς· ἄλλος ὅς ἐπαινέσει τὰ εὐμορφα ἄνθη τοῦ βουνοῦ, ἢ τὸ κελάϊδισμα τῶν πουλιῶν· ὁ νοῦς μου δὲν καταγίνεται εἰς τέτοια· ἡ γαλήνη τοῦ τόπου μετὰ μαγεύει».—Μετὰ πόσῃ χάριν περιγράφει ὁ Βασίλειος τὰς νύκτας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν σιγαλίαν τοῦ αἰθέρος, καὶ τὰ ἄστρα, κατὰ τὴν ἐκφρασίην του, ἄνθη ἀμάραντα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὰ ὅποια ὑψώνουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ὁρατὰ θαύματα εἰς τὰ ἀόρατα.

Τὸ φιλόρημον τῆς ψυχῆς τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ πόσῃ χάριν χαρίζει εἰς τὸν νοῦν ζωὴ ἀσκητοῦ ἀφιερωμένη εἰς καλὴν μελέτην, τὸ ἐννοοῦμεν ἀπὸ τὰς ὀλίγας ἀράδες τοῦ Ἁγίου ποῦ θὰ σᾶς ἀναγνώσω : «Θωρεῖς λαμπρὸ βασιλικὸ οἰκοδόμημα, ἡ περιστύλιος ὥρα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ναοῦ· στρέψε μᾶλλον τοὺς ὀφθαλμοὺς σου εἰς τὸν οὐρανὸν ἢ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς γῆς καὶ τὰ περσικὰ λάσσια τοῦ γαλοῦ, ποῖος δὲν θὰ κρίνει ὡς μικρὰ τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἂν εἰς τὴν γαλήνην τῆς μελέτης του θαυμάζει τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου μετὰ τὸ χρυσὸν τῆς φῶς, ἢ καθήμενος πλησίον εἰς νερὸ καθαρῆς βρύσης, εἰς εὐωδιασμένα χορτάρια, ζανοίγει εἰς τὰ βάθη δάση πυκνὰ καὶ ποταμούς ;»

Παῖσι ἦσαν οἱ διαλογισμοὶ τοῦ νέου τέκνου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἀνδρός τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, τοῦ ποιμενάρχου τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ ἐραστοῦ τῆς ἀρχαίας εὐγλωττίας τῶν σοφῶν Ἑλλήνων, εἰς τὸ μοναστήρι τῆς Λαύρας ἢ τῶν Ἰβήρων, ἢ εἰς τοὺς ἱσκιούς τῶν δένδρων τοῦ Ἀθωνος ; Μηνυτὴς δὲν μοῦ ἦλθε κανένας τῶν στοχασμῶν τοῦ ἁγίου ἐρημίτου εἰς τὴν γαλήνην τοῦ Ὄρους, ἀλλ' ἀμφοιβᾶλλομεν ποῖσι ἦτον ; Ἀπὸ τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου δὲν μαντεύομεν τὰ ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς του ; Εἶτα ὡς ἀνθρώπος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐσυλλογίζετο, εἶπε ὡς βλαστὸς γῆς Ἑλληνίδος, εἶπε ὡς ἐκλεκτὸς πολίτης τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ἰησοῦ, ἓνας ἦτον ὁ κύριός του στοχασμός, μία ἡ μελέτη του, τὸ τέλειον. Πόσοι ἄγῳνες, πόση πλάνη, ἕως ὅπου νὰ φθάσει τὸ ἀνθρώπινο γένος εἰς τὸν ΙΘ' αἰῶνα ! Ταξίδια μεγάλα, κέρδη ἀνάλογα· γῆ καὶ οὐρανὸς ἐπατήθη ἀπὸ τὴν εὐτυχισμένην πόλιν τοῦ ἀνθρώπου, σοφοὶ ἄνδρες ἐβάθυναν εἰς τὴν εἰδησιν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, καὶ ἔλαμψε μετὰ κάλλος ἀδιήγητο τὸ γνωμικὸν τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν «Γνῶθι σαυτόν». Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὅπου τὸ ἔγραψεν εἰς τὴν θύραν τοῦ ναοῦ δὲν ἦτον ἀρκετὸς διδάσκαλος τῆς ἐντολῆς τῆς. Οἱ θησαυροὶ τοῦ πολιτισμοῦ Ἀσσυρίων, Αἰγυπτίων, τῆς φυλῆς τοῦ Ἰσραὴλ, Ἑλλήνων, Ρωμαίων, νέων Εὐρωπαίων, Ἰταλῶν, Ἀγγλῶν, Γάλλων, κείμενοι σωρὸς ἀνεκτίμηντος εἰς τὸν ΙΘ' αἰῶνα.—Ἡ πορεία τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἠθικότητος εἶναι, κύριοι, καὶ ἡ πορεία τῆς τελειότητος. Εἶναι λοιπὸν φυσικόν, ἂν, ὁ μακαρίτης Πατριάρχης, πρόθυμος ζωῆς ἀγαθῆς, ποῦ εἶδε τὴν μεγάλην δύσιν τοῦ ΙΙ' αἰῶνος καὶ τὰς ἀνγὰς τοῦ ΙΘ', ἂν εἶχε καίμενον τῆς μελέτης του τὸ τέλειον εἰς τὴν γαλήνην τοῦ Ὄρους.

Τέκνον τῆς Ἑλλάδος ὁ Γρηγόριος, τὸ αἷμα του ἐσυγγένευσεν μετὰ τὴν τελειότητα. Ἀπὸ τοὺς πύργους τοῦ βουνοῦ ἀγνάντευε, ἂν ἡ ὁρεξίς του τὸ καλοῦσε, τὰ Στάγειρα, τὴν πατρίδα τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς πλέον ἐκλεκτῆς εἰκόνος τῆς τελειότητος τοῦ νοῦς. Ποῖα φυλὴ ὡς ἡ Ἑλληνικὴ ἐπλησίασε ποτὲ πόσον εἰς τὴν ἐντέλειαν ; Ἄν δοξολογήσωμεν τὴν Ἑλλάδα ὁρόνον τῆς ἀρμονίας, ἀνοι-

ξιν παντοσυνῆν τοῦ πνεύματος, ἔχουμεν πρὸς ἀπόδειξιν μάρτυρας ἄξιόπιστους τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, σώζονται, καὶ ἡ περιουσία των εἶναι κληρονομικὸν καύχημα τῶν ἀπογόνων καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ μεγάλου τους μεστὴ καρποῦ πλουτίζει ἡ οἰκουμένη. Ἡ ἀξία εἶπε ἡ χάρις τῶν περιφθόνων συγγραφέων ἀνοίγεται ξεχωριστὰ εἰς τοὺς εὐδελίμονας, ὅσοι δηλαδὴ ἐννοοῦν τοὺς ἀρχαίους εἰς τὴν παλαιάν τους φράσιν καὶ πνέουν τὸν ἀέρα τοῦ καὶ ἐκεῖνοι ἀνέπνευσαν, καὶ κάθονται εἰς τὰ ἱστορικὰ παραθαλάσσια καὶ ἀερωτήρια, καὶ εἰς τὰ ἀμφιθέατρα τῶν δαφνοστολισμένων ἀθλητῶν· ὁ τόπος σχολιάζει τὸν συγγραφέα, καὶ ὁ λόγος τοῦ συγγραφέως ζωντανεύει τὰ ἀναίσθητα μάρμαρα καὶ τοὺς μαραμένους πινυμούς. Εὐμορφο σχόλιο ! θὰ μοῦ εἰποῦν ὅσοι ἤξευρον, ὅτι ἔπου εἶναι τόρα ἡ Καβάλα ἦτον τὰ Στάγαιρα τοῦ Ἀριστοτέλους ! Ἐννοοῦμεν τὴν ἄβυσσον, ἡ ὁποία χωρίζει τὴν μίαν πόλιν ἀπὸ τὴν ἄλλην, πλὴν καρδίᾳ ζεστῇ πατριωτισμοῦ οἰκοδομεῖ εἰς τὰ παλαιὰ τρίμματα ἢ εἰς τὰς ἀλλόφωνας βαρβαρικὰς φυλὰς τὰς πολιτεῖας τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων Ἑλλήνων. Ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Γρηγορίου ἐτελειοποιεῖται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του τὴν νέαν Ἑλλάδα· νέα καὶ παλαιὰ ζωγραφίζοντο ὡς μία εἰκόνα εἰς τὴν ψυχὴν του, καὶ εὐφραίνετο ὅλην τὴν χάριν τῶν σοφῶν Ἑλλήνων συγγραφέων.

Κοσμικὴ τελειότης, κάλλος εὐγλωττίας, δὲν ἦτον ὅμως τὸ ποθοῦμενον τέλειον τῆς ψυχῆς τοῦ ἱερομνησχοῦ Γρηγορίου· ἡ νόστις τῶν θείων ἰδιοτήτων τοῦ Δημιουργοῦ, ἡ ἀθανασία, ἡ εὐτυχία δικαίων καὶ ἁγίων ἦτον κατὰ προτίμησιν τὸ κείμενον τῆς παντοσυνῆς του μελέτης.—Τὸ μοναστήρι τῆς Λαύρας, ἀκροαταί, εἶναι κτισμένον εἰς τὰς ρίζας τοῦ Ἑθνομος· κατὰ τὸ βουνὸν εἶναι ναὸς τοῦ Σωτῆρος, ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν ἀγναντεύει ὁ θεατής, ἂν ὁ οὐρανὸς εἶναι ἀνέφελος, τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνατολικὰ, καὶ ὡς εἰς δίσκον χρυσοῦν τὰ πολυάριθμα Ἑλληνικὰ νησιὰ πρὸς τὴν δύσιν· ἐκεῖ ἀνεβαίνουν μίαν φορὰν τὸν χρόνον οἱ Πατέρες, τὴν ἐορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως, καὶ ἐκκλησιάζονται.

Πόσες φορές ἀνέβη βέβαια καὶ ὁ μακαρίτης Γρηγόριος ! «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν πνεῦμα ἐπουράνιον», πόσον γλυκὴ ἀντηχεῖ εἰς ἀκοὴν Χριστιανοῦ ἡ θεία αὐτῇ ρωνὴ πρὸς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ! Πόσον γλυκύτερον, μοῦ φαίνεται, καὶ ὠφελιμώτερον ἀκόμη ἂν εἶσαι εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ἑθνομος, ἔχεις καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου ! Ἀνεβαίνοντας ὑψηλὰ βουνὰ χωρίζεσθε ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, γινώσκοντες τὰ οὐράνια μᾶς φανταίνεται πνεῦμα ἐπουράνιον, ὁ νοῦς μας ξανοίγει, ἐννοεῖ καθαρώτερον τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὰ προσόντα τῆς θείας μεγαλοδυναμίας. Ἄν θεῖο προαίσθημα, προορατικόν, ἀγναντεύοντας τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔλεγεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Πατριάρχου, ὅτι ἐμελλε ἐκεῖ μίαν ἡμέραν, ἀνήμερα τῆς Λαμπρῆς, νὰ φονευθεῖ φρόνην ἀνθρώπου, πόσον ζωηρότερα θὰ αἰσθάνετο τὰ προσόντα, τὴν δικαιοσύνην μάλιστα τῆς θεότητος, προκαλώντας ἡ θυρία του, ὁ θάνατός του, ἀπόδοσιν μεγάλῃς ἀποζημιώσεως, τὴν κατὰ τὰς τῆς ψυχῆς του εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν τῶν ὁσίων καὶ δικαίων ! Ἄν ὁ Πατριάρχης, ἐνδυμένος ἀκόμη τὸ μολύβι τῆς σκρόης, εὐφραίνετο εἰς τὸ βουνὸν τοῦ Ἑθνομος, μελετώντας τὰ θεῖα προσηνέματα τοῦ Παύλου, ποία ἡ ἡδονὴ του, τὸ ἀνέσπαστον τῆς εὐτυχίας του, ὅταν πνεῦμα καθαρόν, ἁγίον, πορευόμενον ἀπὸ τὰ λυσιτελεῖ τοῦ μαρτυρίου εἶδε κατὰ πρόσωπον τὸν οὐράνιον Πατέρα καὶ δικαστὴν του !

Ἔως ἐδῶ, κύριοι ἀκροαταί, ἔφθασα γράφοντας τὸ ἐγκώμιον τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου Γρηγορίου καὶ δὲν τὸ ἐτελείωσα· καὶ ἂν ἡ ὁμιλία μου ἕως τώρα σᾶς εὐχαρίστησε, λυποῦμαι, ὅτι, μὴ τελειώνοντας τὸ ἔργον μου, ὑστεροῦμαι τόσο ποσὸν ἀκόμη τῆς ἀγάπης σας· ἂν πάλι δὲν σᾶς εὐχαρίστησα, μὴ τελειώνοντας ἐβγῆκα καρδεμένος, σᾶς βάρυνα ὀλιγότερον. Ἀλλὰ πῶς νὰ κατορθώσω τώρα ὥστε τελειώνοντας νὰ ἐπανύχω εὐχαρίστησίν σας χωρὶς ἀντιλογία ; Ἐλπίζω ὅτι ἡῶρα τὸ ποθοῦμενον, καὶ τιμήσατέ με μὲ τὴν καλὴν σας ἀκρόασιν. Παρατηρήσετε αὐτὸ τὸ βιβλίον «Ἡ Οὐκὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου»· παρακαλῶ τὸν κύριον Πρόεδρον τῆς Βουλῆς, τοὺς κυρίους Βουλευτάς νὰ τὸ δεχθεῖν ὡς μίαν προσφοράν, καὶ νὰ τὸ θέσουν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Βιβλιοθήκης· τὸ πρωτότυπον εἶναι γραμμένον Ἑλληνιστί, ὡς ἐννοεῖται· τὸ παρὸν βιβλίον εἶναι μετὰ φράσεις εἰς τὸ ἀπλὸν ἀπὸ τὸν μακαρίτην Γρηγόριον. Ἴδου ἡ ἀφιέρωσις : «Εἰς τοὺς ἀναγινώσκοντας... ὁ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος». Ποῦ τὸ ἡῶρα αὐτὸ τὸ βιβλίον ; Τίνος ἰδιοκτησία ἦτον ; Τὸ ἀγόρασα εἰς Λονδίνον κατὰ τὸ 1840, ἐπουλήθη ἀπὸ τοὺς κληρονόμους τοῦ μακαρίτου Φρεδερίκου.

1. Δεικνύει τὸ βιβλίον.

Νόρθ Λόρδ Γόλφορδ· ἰδοὺ γεγραμμένον τὸ ὄνομά του Frederic North, πατημένη καὶ ἡ σφραγίδα του μετὰ τὸ γνωμικόν : « la vertu est la seule noblesse » μόνη εὐγένεια ἡ ἀρετὴ· ὥστε, κύριοι, τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐπιθυμῶ· ἢ ἂν εἰποῦμεν μετὰ συνταγματικὸ ὕψος ἀντικειροσωπεύει τρία ὀνόματα ἀνδρῶν, σεβαστὰ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Δὲν εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τὰ βιβλία τιμοῦν τὸ οἰκοδόμημα τῆς Βιβλιοθήκης, ποῦ νὰ μὴν περπατῇ μετὰ σέβας εἰς τὴν παρυσίαν τόσον σεβαστῆς τριανδρίας, καὶ νὰ μὴ χαρεῖ διὰ τὴν νέαν συνοδείαν. Θέλετε, κύριοι, ἀγιάζοντας τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μας, νὰ σᾶς ἱστορήσω μετὰ ἄκραν συντομίαν τὰ θεῖα διακριτικὰ τῆς ἀρετῆς τριῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος ; Ἀκούσατε.

Πέννημα τῆς Καισαρείας, ὁ ἀγγελικὸς Βασίλειος, ἐπρόκοψε εἰς τὴν σοφίαν τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν εὐγλωττίαν τῶν ρητόρων, ἐδῶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς φημισμένης γῆς ποῦ πατοῦμεν ἄφοῦ ἐσελεύσῃ τὴν σπουδὴν του, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀγκάλην τῶν γονέων του, καὶ ἡ φωνὴ του ἠκούσθη καὶ ἐπαινέθη εἰς τὰ δικαστήρια τῆς πατρίδος του, ἀλλ' ἡ κλίσις του τὸν ἔσπερε εἰς τὰ θεῖα· ἐποθοῦσε νὰ συνδράμῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ κόσμου, συνιρίβοντας τὴν παλαιὰν δεισιδαιμονίαν, καίοντας τὰς προλήψεις, μορφώνοντας νέαν ἔθνη, νέαν τάξιν καὶ ἀρμονίαν ψυχῆς. Ἦτον ὁ τέταρτος αἰώνας ἔπειτα ἀπὸ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ εἰδωλολατρεία εἰς τὰ στενὰ, τὸ Εὐαγγέλιον, οἱ Ἅγιοι Μάρτυρες, οἱ Φιλόσοφοι, ὡς ἄνεμοι φοβεροὶ ἀπὸ ψυχλὰ βουνά, ἐβασάνιζαν καὶ ἐκυρύνιζαν τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων· εἶδε ὁ Βασίλειος τὴν κατὰστασιν τοῦ κόσμου, ἐμέτρησε εἰς τὸ ζῶγι του καλὸ καὶ κακόν, θεῖον καὶ πρόσκαιρον, ἐπῆρε τὴν ἀπόφασίν του· νέος εἰκοσιεπτά ἐτῶν ἐβαπτίσθη εἰς τὴν μητροπόλιν Ἐκκλησίαν τῆς Καισαρείας, ἐχάρισε τὸ περιστῶν τῆς οὐσίας του, ἐπειδὴ ἦτον πλούσιος, εἰς τοὺς ἑνδεεῖς, φυλακτόμενος τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρετῆς· ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, Αἴγυπτον, Περσίαν, διδασκόμενος ἀπὸ τοὺς εἰδήμονας τὰ μυστήρια τῆς πίστεως, καὶ γονατίζοντας εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ προσευχόμενος εἰς τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος, αἰτούμενος φῶτισιν χάριτος πνευματικῆς· πλούσιος ἀπὸ τὰ φῶτα τῆς περιηγήσεώς του ἐστράφη, εἶδε πάλιν τὴν πατρίδα του, ἐχειροτονήθη ἱερέας, καὶ ἀποθνήσκοντας ὁ Εὐσέβιος, Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Καισαρείας καὶ Μητροπολίτης τῆς Καππαδοκίας, ἐκλήχθη ἀπ' ἐκείνου. Εἴκοσι ἐτη ἔζησε ποιμὴν ἄγιος ποιμνίου εὐτυχισμένου. Ὁ ἅγιος Βασίλειος εἰκονίζει τὸ τέλειον τοῦ Χριστιανοῦ ἱεροκέρυκος· τὸ θέμα τῶν ὁμιλιῶν του ἦτον τὰ ἠθικὰ δῶρα τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνδυμένος ὁ λόγος του μετὰ ὅλην τὴν εὐγλωττίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· περυντὸν νὰ σᾶς εἰπῶ ὅτι τὰ πραττόμενα ἀπὸ τὸν Ἅγιον ἦτον σύμφωνα μετὰ τὰ λεγόμενα. Σχολεῖα οἰκοδόμησε εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, ἐργαστήρια, νοσοκομεῖα· ἐκκάνοντε τάξιν μοναστηριακὴν, ὅχι πρὸς χάριν ὀκνηρίας καλογαρικῆς, ἀλλὰ τὰ θεῖα ἔργα συγκειροῦσε μετὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, μετὰ τὴν φιλομάθειαν. Ἄοικτος ἀπὸ τὸν ἄμβωνα νὰ περπατῇ πρωτῇ, ἐσπέρας τὴν θέαν του διδασκῇ, ἀκούσατε καὶ πῶς προσιμᾷ εἰς μίαν τὴν ὁμιλίαν : αἰεῖναι πολιτεῖες ἀνθρώπων, ὅπου οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἕως εἰς τὰ περάτωρα τῆς νυκτός καταγίνονται ἄλλοι εἰς ὀκνηρίαν ἔργων καὶ ληθαργίαν πνεύματος, ἄλλοι κυνηγοῦν δημόσια ἐπαγγέλματα καὶ μηχανεύονται χίλιες ἐπιβουλὰς πρὸς τὸ τέλος τους, ἄλλοι νυκτερεύουν εἰς θεάματα καὶ ἀκροάματα θεατρικὰ, καὶ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν, τὴν ἐκ Θεοῦ χρῆσιν τῆς ζωῆς παραβλέπουν, νὰ καταγίνονται δηλαδὴ, εἰς τὸ φίλεργον, εἰς ἀγαθοεργήματα πρὸς θεραπείαν κοινω-νικήν. Τὰ ἄσπερνα πάθη τῆς καρδίας τους δὲν τοὺς ἐγκρατεῖται οὔτε εἰς τὰ ὀνειράτια τῆς νυκτός, καὶ πολλοὶ ὀνειρεῖνται χειροκροτήματα θεάτρου, περιστέρια ἀεροπετοῦντα, καὶ βροχὴ ἀπὸ εὐώδη στέφανα εἰς κεφαλὴν ὑποκριτρίας· δὲν εἶναι προτιμότερον νὰ ἔρχεσθε ἐδῶ εἰς τὸν ἱερὸν ναόν, νὰ ἀκροάζεσθε τὰ λόγια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ μεστοὶ ἀπὸ τὴν θεῖαν περναίνετε νὰ καταγίνεσθε ἔπειτα εἰς ἔργα ἠθικά, εἰς τέχνας εἰρήνης ; Δὲν κερδίζομεν νὰ προσιμοῦμεν κάλλιον, νὰ θαυμάζομεν τὰ θεάματα τῆς πλάσεως, γῆς καὶ οὐρανοῦ, καὶ ἀπὸ τὸ κάλλος τῶν ὀρατῶν κτισμάτων νὰ ἐννοοῦμεν τὰ ἀόρατα ; Εὐμορφος εἶναι ὁ ἥλιος ποῦ μᾶς φωτίζει, ἀκοίμητος εἰς τὴν κίνησίν του, χαρά, ὀφθαλμὸς τοῦ κόσμου· ἀλλὰ πόσον προτιμότερος εἰς κάλλος καὶ εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς ὁ ἥλιος τῆς θείας δικαιοσύνης ! Ἀάμπει ὠκεανός, σαλεύουν τὰ νερά του, ἠχολογοῦν τὰ κύματά του εἰς τοὺς βράχους τῆς γῆς· ἀλλὰ πόσον προτιμότερον τὸ ἠχολόγημα, ἢ βοὴ τῆς φωνῆς ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν, ποῦ ὀρῶνται εἰς δέησιν ἀπὸ τοὺς ναοὺς τοῦ Ἰψίστου εἰς τὸν ἐπουράνιον τοῦ Θρόνον !

Ὅταν, κύριοι, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐγένετο καὶ ὁ θάνατος ἔκλεισε τὰ εὐγλωττα χεῖλη τοῦ Ἁγίου, αἱ συνέβη εἰς τὴν θαντὴν του ; Μεταξὺ Ἑβραίων, Χριστιανῶν, εἰδωλολατρῶν, ἀνδρῶν πάσης φυλῆς ἐγένετο συναγωνισμὸς θαυρῶν, ποῖος νὰ κλαύσει περισσότερον τὸν εὐεργέτην του, τὸν δι-

καίον ἄνδρα· ἐπειδὴ ὡς φιλόανθρωπος ἦτον κοινὸς εὐεργέτης εἰς ὅλους, καὶ συνέπεσε, καθὼς συχνὰ συμβαίνει εἰς μεγάλην συρροὴν κόσμου, ἔτι πολλοὶ ἐθανατώθησαν εἰς τὴν πλημμύραν τοῦ λαοῦ, καὶ οἱ ζωντανοὶ τοὺς ἐδοξολογοῦσαν, ὅτι εἰς τὴν ἡμέραν αὐτὴν τοὺς ἐπυνέβη θάνατος, καὶ ὡς ὁμακτὰ ἐπιτάφια εὐλογημένα τοὺς ἐμνηρίζαν.

Δεκαπέντε αἰῶνες ἐπέερασεν ἀφοῦ ἔλειπε ἀπὸ τὸν κόσμον ἡ ψυχὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἄς λαλήσωμεν τώρα ὀλίγον καὶ διὰ τὸν ἄλλον εὐεργέτην τῆς φυλῆς μας, τὸν Γύλφορδ, τὸν ὁποῖον καὶ εἶδαμεν καὶ ἀκούσαμεν, καὶ θαρρῶ νὰ τὸν βλέπω, νὰ βλέπω θαρρῶ τὴν χάριν τῆς ψυχῆς του νὰ ἀκτινοβολεῖ εἰς πρόσωπον, μὴ τὴν ἀλήθειαν, ὅχι κομψόν.

Ὁ βίος τοῦ μικροῦ Γύλφορδ περιστρέφεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς σφραγίδος του: Ἡ ἀρετὴ μόνῃ εὐγένηται, καὶ εἰς τὴν ὑπογραφὴν του, τὴν ὁποίαν συνήθιζε, πολίτης Ἀθηναῖος, ὡς βλέπετε καὶ εἰς μίαν τὴν ἐπιστολήν, γραμμένην κατὰ τὸ ἔτος 1814 πρὸς τὴν Φιλόμουσον Ἑταιρείαν τῶν Ἀθηνῶν¹. Τὰ δύο αὐτά, ἐπιγραφὴ καὶ ὑπογραφὴ, συγκρατούμενα, εἶναι ἡ ἱστορία ὅλης τοῦ τῆς ζωῆς, ὡς δύο ἀστέρες ἀκόμητοι φωτίζουν τὴν ὁμητὴν τοῦ ὁδοιπορίου· ἐπεωροῦσε ἀρετὴν τοῦ νὰ ἐκπληροῖ τὰ καθήκοντα πολίτου Ἀθηναίου· πιστὸς εἰς τὴν ἐξόφλησιν ὡς Θεμελιωτῆς σχεδὸν καὶ ἄοκνος εὐεργέτης ἐπαινέθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἑπτανήσου, τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Νέους Ἕλληνας πολλοὺς ἐπεμπε μὲ ἐξοδὰ του νὰ σπουδάζουν εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, ὥστε τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα, δασωμένο ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῆς δουλείας καὶ ἀμαθείας νὰ χρυσωφωτισθεῖ ἀπὸ τὰς ἀκτίνες τῆς σοφίας τοῦ κόσμου, μάλιστα τῆς Ἑλληνικῆς, καὶ ἡ μεγαλοψυχία καὶ ἡ φρόνησις τοῦ φίλου ἀνδρὸς δὲν ἤμπεροῦσε νὰ πάρει δρόμον ἰσιώτερον πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους, καὶ τὰ ἔργα του ἐστάθησαν γόνιμα· βλαστὸς τῶν προσπαιθιῶν του εἶναι καὶ ὁ ἐπαινούμενος καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος. Ἀλλ' ἴσως κανένας τῶν ἀκροατῶν μου μὲ ἐρωτήσῃ, ἴσως μ' ἐρωτήσῃ καὶ χαμογελώντας, Πολίτης Ἀθηναῖος! πόθεν, πότε ἡ ἐγγράφη του; Τὸ πολίτης ὑποθέτει πολίτευμα, ἐλευθερίαν· ὑποθέτει καὶ κυβέρνησιν ἐθνικὴν· ποῦ ὅλα αὐτὰ κατὰ τὸ ἔτος 1814; Θὰ σᾶς εἰπῶ, κύριοι, πόθεν καὶ πότε μνηολογεῖται ἡ ἐγγράφη του, καὶ τὸ ψεῦδος δὲν θὰ μολύνει τὰ χεῖλη μου· ἡ φωνὴ τῆς σάλπιγγος, ποὺ εἰς τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος ἐσυντρόφευε τὸ πρῶτόν ἄσμα τῶν Ἑλλήνων: «ἴτε, ἐλευθεροῦτε παῖδας, γυναῖκας, ναυούς, τάφους προγόνων, νῦν περὶ πάντων ἀγῶν» ἡ αὐτὴ ὥρα, τὸ ἴδιον σάλπισμα ἐκήρυξε καὶ τὸν Γύλφορδ πολίτην Ἀθηναῖον, ἐπειδὴ ποῖς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θαυμαστῆς ναυμαχίας; Ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἑλλάδος, ἡ δόξα τῶν γραμμάτων· ἂν ἐνικουσε ὁ Ξέρξης, τὸ βάρβαρον τῆς ξένης βασιλείας ἤθελε κάψει τὸν σπόρον παντός καλοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκαίτετο εἰς τὰς τριήρεις τῶν Ἀθηναίων· καὶ τί ἄλλο ἐπροσπαθοῦσε νὰ κάμῃ ὁ Γύλφορδ εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν, εἰμὴ ν' ἀναστήσῃ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν δόξαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων; Βεβαιωθῆτε, οἱ Σαλαμῖνιοι γνωρίζοντες τὰς προσπάθειας τοῦ ἀνδρός, ἤθελε τὸν χαιρετήσουν ὅλοι γνήσιόν τους συμπολίτην, καί, ἂν ἐσώζοντο Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤθελε τοῦ προσηκωθεῖ ἡ ὁμήγουρις τῶν θεατῶν ὅχι ὀλιγότερον, παρ' ὅτι ἐπροσηκώθησαν οἱ πρόγονοι εἰς τὸν Θεμιστοκλῆ· καὶ μὲ δίκαιον· ἐπειδὴ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἔργων τοῦ Θεμιστοκλῆ ἀφανισμένα ἀπὸ πολλὰς αἰτίαι καὶ ἀπὸ τὴν πολυκαιρίαν, αὐτὸς ἀφιερώθη νὰ τὰ ἀνορθώσῃ καὶ νὰ χρησιμεύσουν θεμέλια ἱερὰ νέου μεγαλείου τῆς νέας Ἑλλάδος. Τὸ μεγάλο μυστήριον, κύριοι ἀκροαταί, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς αὐξήσεως, τοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους μας εἶναι εἰς τὰ θαυμαστά συγγράμματα τῶν ἀρχαίων· ἀπὸ τὴν ὀρθὴν τους μελέτην καὶ ἀνάγνωσιν πλουτίζει ὁ νοῦς ἀπὸ λογικὴν, ἡ καρδιά καίεται ἀπὸ ἔρωτα ἡρωϊσμοῦ, τὰ χεῖλη γεμίζουν ἀπὸ εὐγλωττίαν, κοντολογίς, τὸν βάρβαρον ἄνδρα, τὰ ἄγρια ἔθνη μεταμορφώνει ἡ Ἑλληνικὴ χάρις εἰς ἔθνη σοφὰ καὶ πολιτισμένα, καὶ τοὺς χρίζει τὰ σκῆπτρα τῆς γῆς. Θέλετε παράδειγμα αὐτῆς τῆς μεταμορφώσεως; Τὸν ἴδιον τὸν Γύλφορδ. Αἷμα βαρβάρων ἦτον εἰς τὰς φλέβας του, τὸ αἷμα τῶν πειρατῶν τῆς Σικελιδναβίας, τῆς Νορμανδίας· ἀλλ' εἶδατε τὸ ἠθικὸν κάλλος τῆς ζωῆς του· διότι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γεννηθεῖ τις Ἕλληνας διὰ νὰ δοξασθεῖ μὲ γλαυῦδα Ἑλληνικὴν, γίνεται ἀπὸ τὴν ἀρετὴν του· καθὼς καὶ ὁ γεννημένος Ἕλληνας γίνεται βάρβαρος, ἂν τὸ πνεῦμα του μείνῃ χέρσο πάσης καλῆς ἐπιστήμης· ἂν ἡ ἀχαριστία μιάνῃ τὰ σπλάχνα του· ἂν ληστεία, δολοφονία, ματώνουν τὰ χεῖρα του· ἂν οἱ στοχασμοὶ του ὁμοιάζουν τὰ ὄνειράτα, τὸ παραλογητὸ θανάτου, ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς εἰς τὰ λούστια.

1. Δεικνύει τὴν ἐπιστολήν.

Ἄλλ' ἄς λαλήσωμεν τώρα καὶ διὰ τὴν μακαρίτην Γρηγόριον, πληρώνοντας τὴν ὑπόσχασίν μου νὰ σᾶς ὁμιλήσω καὶ διὰ τοὺς τρεῖς. Καί, μὰ τὴν ἀλήθειαν, δὲν ἤμπορῶ νὰ μὴ κηρύξω τὸν ἅγιον Πατριάρχην εὐτυχέστερον τῶν ἄλλων δύο, ἐπειδὴ αὐτὸς εὐτύχησε νὰ σφραγίσαι μὲ θυσίαν τῆς ζωῆς του τὴν ἀγάπην του διὰ τὸ γένος του, καὶ τὴν εὐσέβειάν του πρὸς τὸν "Ἰψιστον" ὅχι ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι δὲν ἦσαν ἀρμόδιοι τόσοσς ἀρετῆς, ἀλλὰ ὅτι πᾶντων εἰς αὐτὸν ἔτυχεν ὁ πολυτιμότερος λαχνός.

Ἀνήμερα τῆς ἐορτῆς τῶν Βατῶν, τὴν Κυριακὴν, φίλοι τοῦ ἔλεγχον καὶ τὸν παρακαλοῦσαν καὶ ἄνδρες ἐπίσημοι τῶν πρεσβειῶν, νὰ φύγει, νὰ σωθεῖ· καὶ μέτρα τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως ἐγίνοντο ἄγρια, ἀνήμερα, καὶ καθένας ἤμποροῦσε νὰ προῖδεῖ τὸ μέλλον· τὸν παρακαλοῦσαν λοιπὸν νὰ φύγει, τοῦ ἐπρόσφεραν καὶ τὰ μέσα : «Μὴ μὲ παρακινεῖτε εἰς φυγὴν, εἶπε εἰς τοὺς φίλους, μὴ θέλετε νὰ σωθῶ· ἡ ὥρα τῆς φυγῆς μου θὰ ἦτον ἀρχὴ σφαγῆς, ὥρα σπαθιοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ τὴν ἄλλην Χριστιανουσύνην. Εὐμορφὸν πράγμα θέλετε νὰ κάμω, μεταμορφωμένος μὲ καμμία προβιά εἰς τὴν πλάτην, νὰ φεύγω εἰς τὰ κινάβια, ἢ σφαλισμένος εἰς πρεσβεῖαν φιλικὴν νὰ ἀκούω εἰς τοὺς δρόμους τὰ ὀρφανὰ τοῦ ἔθνους μου νὰ σπαράσσουν εἰς τὰ χέρια τοῦ δημίου. Εἶμαι Πατριάρχης διὰ νὰ σώσω τὸν λαόν μου, ὅχι νὰ τὸν ρίξω εἰς τὰ μαχαίρια τῆς γιαντζαριᾶς· ὁ Θάνατός μου ἴσως χρησιμεύσει περισσύτερον, παρ' ὅτι ἐδύναμουν ποτὲ νὰ φανταστῶ πῶς θὰ ὠφελήσει ἡ ζωὴ μου. Οἱ ξένοι βασιλεῖς θὰ ταρχηθοῦν εἰς τὴν ἀδικίαν τοῦ Θανάτου μου· δὲν θὰ ἴδουν ἴσως μὲ ἀδικησάντων ὑβρισμένην τὴν πίστιν τους εἰς τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ὅπου εἶναι ἄνδρες ἀρμάτων Ἕλληνες θὰ πολεμήσουν μὲ ἀπελπισίαν πολέμου ποὺ συχνὰ χαρίζει τὴν νίκην, εἶμαι βέβαιος· κάμετε λοιπὸν ὑπομονὴν εἰς ὅτι μοῦ συμβεῖ. Σήμερον τῶν Βατῶν, ἄς φάγωμεν εἰς τὸ τραπέζι τὰ ψάρια τοῦ γαλαῦ, καὶ παρεμπρός, ἐντὸς ἴσως τῆς ἐβδομάδος, ἄς φάγουν καὶ αὐτὰ ἀπὸ ἡμᾶς.—Ὅχι δὲν θὰ χρησιμεύσω ἐγὼ περίγελο τῶν ζώντων, καὶ περπατώντας μὲ διάκους καὶ μὲ ἄρχοντας εἰς τοὺς δρόμους τῆς Ὀδησσοῦ, τῆς Ἐπτανήσου ἢ τῆς Ἀγκώνας, νὰ μὲ δακτυλοδείχνουν τὰ παιδιά. Ἴδού ὁ φονιάς Πατριάρχης ! Ἄν τὸ ἔθνος μου σωθεῖ καὶ θριαμβεύσει, θὰ μ' ἀποζημιώσῃ, ἐλπίζω, μὲ θυμιάματα τιμῆς καὶ ἐπαίνου, ἐπειδὴ ἔκαμα τὸ χρέος μου. Τέταρτη φορὰ δὲν θὰ ἀνεβῶ πλέον εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀθῶνος, δὲν τὸ θέλω. Χαίρετε σπήλαια καὶ κορυφές τοῦ ἱεροῦ βουνοῦ. Χαῖρε θαλάσσιον κύμα. Χαῖρε Σπάρτη καὶ Ἀθήνα, ὅπου ἤθελα νὰ συστήσω σχολεῖα ἐπιστημῶν διὰ τοὺς νέους τῆς πατρίδος. Χαῖρε γῆ τῆς γεννήσεώς μου, Δημητριάνα. Ἐγὼ ὑπάγω ὅπου μὲ καλεῖ, μὲ βιάζει, ἡ γνώμη μου, ἡ μεγάλη μοῖρα τοῦ ἔθνους, καὶ ὁ οὐράνιος Θεός, ἑφορος θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων».

Χρυσιστῶ εἰς ἓναν τῶν ἀκροατῶν μου, τὸν σεβάσμιον Μάρκον Δραχούμην, τὴν ὁμιλίαν τοῦ Πατριάρχου εἰς τοὺς φίλους του· καὶ ἡ προφητεία τῆς ὁμιλίας του ἀλήθευσε· ἀνήμερα τῆς Λαμπρῆς ἡ γεροντικὴ κεφαλὴ του, ὁ ζωηρὸς ὀφθαλμός του, ποὺ ἐνέπνεαν χαρὰν καὶ τόσιν εἰς τοὺς Χριστιανούς, ἐμελάνισαν ἀπὸ τὸ αἷμα πηγμένον εἰς τὸ πρόσωπό του. Ἀλλὰ τί ἐσυνέβη ; Κύριοι ἀκροαταί, οἱ τρικυμίες γῆς καὶ θαλάσσης εἶναι φτωχὴ παρομοίωσις τῶν τρικυμιῶν τῆς ψυχῆς· βροντὴ καὶ ἀστραπὴ τοῦ οὐρανοῦ δὲν ἀντιβοῦν τόσον εἰς τὰ πλάγια τῶν βουνῶν, ὅσον ὁ σκοτωμὸς τοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν καρδίαν τῶν Ἑλλήνων. Οἱ θαλασσινοὶ ἔγιναν ἀτρόμητοι, καὶ καίουν μεγάλα κινάβια τοῦ ἐχθροῦ· ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἀπὸ τὸν σκοτωμὸν παραδόθηκε Τριπολιτσά, Ἀθήνα, Σάλωνα· εἰς τὴν κόψιν τοῦ Ἑλληνικοῦ σπαθιοῦ ἦτον γραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, καὶ ἐθέριζε. Ὁργὴ πολέμου ἐθανάτωσε ἀδιακρίτως πολεμικοὺς ἄνδρας καὶ ἄθῳα βρέφη εἰς τοὺς κόρφους τῶν μητέρων. Δὲν ἀκούετε ἀπὸ τὸ φρούριον τῶν Σαλώνων, ἀπὸ τοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν κλάμα, φωνὴ παιδιῶν, γυναικῶν ; Παρακαλοῦν, δέονται διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ζωῆς των, ζητοῦν τὴν χάριν μὲ φωνὴν Ἑλληνικὴν ἐδῶ, εἰς χόματα Ἑλληνικὰ γεννήθηκαν, καὶ δὲν γνωρίζουν σχεδὸν ἄλλην γλῶσσαν, καὶ εἰς τὴν γέννησίν τους ἔρρεαν πλοῦτη καὶ μεγαλεῖα. Μάτια παρακαλέσματα ! Τὸ μολύβι καὶ τὸ σπαθί ἀστράφτουν καὶ καίουν πλησίον τοῦ στρατῶνος, εἰς ἐκεῖνο τὸ στενὸ σοκάκι, τὸ αἷμα ἔτρεξε αὐλάκι, αἷμα ἀπὸ τὰς θυγατέρας καὶ ἄθῳα ἀνήλικα τῶν ἀλλοφύλων. Μὴ γένοιτο, νὰ ζωγραφίζω ἐνώπιόν σας ὡς καύχημα τὴν σφαγὴν ἀθῶων παιδιῶν καὶ γυναικῶν, ἀκρόαμα καὶ καύχημα ἀναρμόδιον εἰς τόσο εὐαίσθητο καὶ ἐκλεκτὸ ἀκροατήριον· μόνον ἀγωνίζομαι νὰ χαράξω εἰς τὸ πνεῦμα σας, ὅτι ὁ φόνος τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου ἐστάθη ὥρα κρίσιμη διὰ τὸ γένος μας· καὶ ἀπεσάτισε καὶ ἔθρεψε τὴν ὀργὴν καὶ τὸ πείσμα τοῦ Ἑλληνικοῦ πολέμου διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς αὐτονομίας. Εἰς αὐτοὺς τοὺς πρώτους καιροὺς ἐυκολώτερα ἤθελε γραφθεῖν συνθήκες ἀγάπης μεταξὺ λεόντων καὶ ἀνθρώπων, μεταξὺ λύκων καὶ ἀρνιῶν, παρὰ μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ

Ἕλληνας. Ὁ Σουλτάνος ἠθέλησε, θανατώνοντας τὸν ἐθνάρχην τῆς φυλῆς, νὰ χτυπήσῃ εἰς τὴν καρδίαν τὸ ἔθνος, νὰ τοῦ μακράνῃ μὲ μιᾶς τὴν ζωὴν· πλὴν ἐσυνέβη ὅλα τὰ ἐναντίον· τὸ κέντρον ἀληθινὰ ἐρατίσθη, ἔλειψε· ἀλλ' ἀπλωσε, ἐσχόρπισε πικροῦ, εἰς τὰ μέρη. Ὁ καθένας εἶπε τὸν ἑαυτὸν τοῦ κέντρον. Ὁ καθένας αὐτοχειροτονήθη ἐθνάρχης. Ἐχάθηκε ὁ Πατριάρχης, ἔμεινα ἐγὼ ἂν δὲν τὸ εἶπαν ὅλοι, τὸ εἶπαν οἱ γενναιότεροι. Ἐννοήσατε τώρα, φίλοι ἀκροαταί, διατὶ οἱ γέροντες τοῦ ἀγῶνος, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὁ καθεὶς θαρρεῖ τὸν ἑαυτὸν τοῦ αἵτιον τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων. Βαθύνετε εἰς τὴν καρδίαν τους, ἄλλοι τὸ λέγουσιν σκεπτικὰ, ἄλλοι τὸ λέγουσιν ἀνοικτὰ, μὴ θαρρεῖτε πῶς θέλουν νὰ μᾶς γελάσουν· τὸ πιστεύουν, καὶ μὲ τὴν ἀλήθειαν, τὸ εὐλογεῖν καὶ τὸ ἄδικον κρατιοῦνται ἀπὸ τὸ χέρι εἰς τὴν γνώμην τους. Ἀπὸ δοξάρι τόσο κεντωμένο, τὸ βέλος ἔμελλε νὰ χυθεῖ βροντερὸ καὶ θανατηφόρο.

Ἐγὼ, κύριοι ἀκροαταί, τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου Γρηγορίου ἐξετάζοντας ἀπαθῶς τὴν ἀλωότητά τῆς νεότητός σου, τὸ ἥσιον τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἱερέως, τὸν νοῦν σου, φίλον, λάτρεν ἐπιστήμης, τὴν γενναιότητά τοῦ θανάτου σου, μετρώντας τὸ καλὸ ποῦ προῆλθε εἰς τὸ ἔθνος μας ἀπὸ τὴν θυσίαν σου, πρόντη κοινωνία αἵματος χυμένου εἰς ἀνάστασιν ἐλευθερίας, δὲν δειλιάζω νὰ τὴν κηρύξω ὡς ἓνα τῶν ἐνδοξοτάτων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας, εἰς τὴν ἀράδα τῶν εὐεργετῶν, τῶν ἀγίων τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπὸ κακιστοῦ κόσμου. Ἡ εὐχὴ σου μὲ ἡμᾶς, μὲ ὅλον τὸ γένος, ἡ εὐχὴ σου μὲ ὅλους τοὺς Χριστιανούς τῆς γῆς, περιπλέον ἀκόμη, μὲ Χριστιανούς καὶ μὲ μὴ Χριστιανούς, ὥστε ἡ εὐχὴ σου νὰ τοὺς καταυδῶσιν εἰς ὁδὸν σωτηρίας, καὶ ἀπὸ ἐχθροὶ καὶ φονεῖς σου νὰ γίνωνται προσκυνηταί σου καὶ τέκνα σου! Μοῦ φαίνεται, κύριοι, πῶς εἴμεθα ἀρκετὰ προχωρημένοι εἰς πολιτισμόν, ἀρκετὰ ἀναγεννημένοι εἰς τὴν χάριν τοῦ πνεύματος, ἀφοῦ δὲν καταχριόμεθα, δὲν ἀναθεματίζομεν πλέον, ἀλλὰ δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ φωτισμοῦ τῆς ψυχῆς τῶν ἥσων δὲν χαίρονται ἀκόμα φῶτα καὶ κάλλος Χριστιανισμοῦ. Αὐτὰ τὰ αἰσθήματα, αὐτὰ τὰ λόγια μου, τὰ ὅποια ἐγὼ, μὲ τὴν ἀλήθειαν, δαυνίζομαι ἀπὸ τόσο σεβαστὸ καὶ ἑλληνικὸ ἀκροατήριον γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, αὐτὰ τὰ λόγια μας, εἶμαι βέβαιος, εἶναι τὰ πλέον εὐώδη ἄνθη, μὲ τὰ ὅποια κατὰ τὸ ἐκτίσιόν μας ἐθιμον, στολίζομεν καὶ τὴν φετεινὴν ἐθνικὴν πανήγυριν τῆς 25 Μαρτίου.

32. ΔΕΚΑ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ*

(1853)

Α'

Ἡ φυσικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τόλμη του καὶ τὸ φιλοκίνδυνον τῆς ἀνδρείας του καθαρίζουν βουνὰ καὶ λόγγους ἀπὸ τὰ ἄγρια θηρία, βλαβερά εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅπου ἔβροσκον λύκοι, λεοντάρια, ἀρκτοῦδες, ἀεροκυματίζουν τὰ ἀστέχνητα τῆς Δήμερας, ὅπου ἦσαν ἀδιάβητα δάση ὑψώνονται κακοκίβες ζώοντων, παλάτια, πολιτεῖες. Τῆς αὐτῆς φύσεως ὑπηρεσίαν καὶ ἐνέργειαν ἐνεργεῖ καὶ ἡ ἠθικὴ δύναμις εἰς πνεῦμα δασωμένο ἀπὸ προλήψεις, ἀπὸ δεισιδαιμονίαν, ἀπὸ κακὰς ἢ κακοχωνευμένας ἰδέας. Ἀναστήτω ὁ Θεὸς καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ. Ἀμα ἡ ἠθικὴ δύναμις ἀπλώσει τὰς ἀκτίνες της εἰς ἓνα ἔθνος φεύγουν τὰ σκοτάδια, ἀμαρτία καὶ ἔγκλημα. Πόθος καλοῦ, σέβας πρὸς τὸ καθῆκον, λατρεία Θεοῦ ἀληθινῆ, δοξολογοῦν τὴν καλὴν κοινωνίαν. Τί εἶναι, κύριοι, ἡ ἠθικὴ δύναμις; Εἶναι τὰ κεφάλαια τῶν γνώσεων, τὰ ἀρχεῖα τῆς ἀρετῆς ἀενάως νεωτεριζόμενα ἀπὸ τὴν πρόντην ὥραν καὶ ἡμέρα, ποῦ ὁ δημιουργὸς τοῦ παντὸς ἐφύσησε πνοὴν καὶ ζῆσιν εἰς τοὺς πρωτοπλάστους, ἀνδρα καὶ γυναῖκα. Τὸ πῶς αὐτὰ τὰ κεφάλαια κυκλοφοροῦν εἰς τὸν κόσμον, πῶς γίνονται, πῶς φαίνονται ἐκ νέου, πῶς ἡ ἐμφάνισίς τους εὐτυχεῖ τὰ ἔθνη, ἡ φυγὴ τους τὰ ἐγκαταλείπει εἰς ἀδοξίαν καὶ ἀμάθειαν, εἶναι ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἐπιθυμοῦσα νὰ συμμορφωθῶ μὲ τὴν συμβουλὴν ἐνὸς τῶν Βουλευτῶν, τέκνον καλὸ καλοῦ πατρός, τοῦ κυρίου Θρασυβοῦλου, ὁ ὅποιος μ' ἐσυμβούλευσε νὰ ἀσχοληθῶ εἰς τὴν μόρφωσιν φι-

* Αὐτόγραφο Γεωργίου Τερτσέτη, ἄντισκιο καὶ ἀχρονολόγητο, φφ. 60 γραμμένα διπλευρὰ (30 × 21). Οἱ παραδόσεις αὗται τοῦ Τερτσέτη, ποῦ σώζονται στὸ ἀρχεῖο μας, ἔχουν πρωτοδημοσιευτεῖ σὲ προγενέστερη ἀνακοίνωσή μας. Βλ. Γεωργίου Τερτσέτη, Ἀνέκδοτοι Λόγοι, ὁ.π., σσ. 200-295.